انه من سلیمان وانه بسم الله الرحمن الرحیم

بفضل خدائی زمین وزمان درین ایام میمنت فرجام نسخہ کاشف وقائع روئے زمین مسمی بہ

سوانح عمری شیخ علی حزین

حسب الارشاد مالک مطبع بحسن سعی کارپردازان بماہ شوال المکرم سنہ ۱۳۱۹ھ

در مطبع مسلم پریس دہلی باہتمام مولوی غلام احمد خان طبع شد

انتخاب از فہرست کتب خانہ تجارتی مولوی غلام احمد خان مترجم کتب تصوف مالک مطبع مسلم پریس دھلی و بہجہ

بحمد اللہ اس کتب خانہ مین ہر علم و فن کی ہزارہا کتب موجود ہین- فہرست کتب کلان درخواست کرنے پر کارخانہ سے بلا قیمت بعد ادائے محصول روانہ کی جاتی ہے- اس کتاب کی پشت لوح پر چند کتب جدید الطبع درج کی جاتی ہین شائقین بار سال قیمت نقد یا بذریعہ ویلیو طلب فرماوین

المشتہر مولوی غلام احمد خان بریان مترجم کتب تصوف- مالک مطبع مسلم پریس دہلی-

تحفہ سبحانی ترجمہ الفتح الربانی والفیض الرحمانی- ملفوظ مبارک حضرت غوث الاعظم فخر الامۃ محی السنۃ مولانا ابو محمد محی الدین عبد القادر جیلانی رضی اللہ تعالی عنہ- اس کتاب مین آپکے وہ وعظ اور نصائح درج ہین جو آپ اکثر جامع مسجد بغداد یا رباط مین فرماتے تھے جنکے استماع سے ہزارہا خاطی تائب اور کفار مسلمان ہو جاتے تھے بے بہا کتاب ہے- بار دوم طبع ہوئی اور بہ نوع تیار ہے- قیمت فی جلد- عہ/

مجموعہ ملفوظات خواجگان چشت اردو- یہ وہ نایاب مجموعہ ہے جو اپنی خوبی بیان و نفع رسانی کی وجہ سے تین سال مین تین مرتبہ چھپ چکا ہے اور ابتک اسکی پانچہزار جلدین ہدیہ ہو چکی ہین خوبی مضامین اسکے ملاحظہ پر منحصر ہے- اس نسخہ شریف مین حسب ذیل بزرگان دین رحمہم اللہ کے ملفوظات ہین- ملفوظ حضرت خواجہ عثمان ہارونی- ملفوظ حضرت خواجہ معین الدین حسن سنجری ثم الاجمیری- ملفوظ حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رح- ملفوظ حضرت باوا صاحب شیخ فرید الدین گنجشکر رح- ملفوظ حضرت سلطان المشائخ نظام الدین اولیا محبوب الٰہی دہلوی قدس سرہ- قیمت مین چار آنہ کی کمی کی گئی- عہ/

سراج المجالس ترجمہ **خیر المجالس** ملفوظ مبارک حضرت قطب الاولیا شیخ الاتقیا فرد الحقیقۃ شیخ نصیر الدین محمود چراغ دہلی رضی اللہ تعالی عنہ- جمع فرمودہ حضرت حمید شاعر قلندر- اس کتاب کی اہل بصیرت کو ایک مدت سے تلاش تہی- نہایت تلاش سے اسکو حاصل کرکے اردو مین شائع کیا ہے- اصل کتاب خیر المجالس ہمیان تحریر و ترتیب و بعد اختتام اکثر نظر انور حضرت فرد الحقیقۃ سے گذری ہے اور آپنے وقتاً فوقتاً جامع ملفوظ ہذا کو استحسان فرمایا ہے- آپکو بخوبی معلوم ہے کہ علم تصوف کیسا شریف علم اور اس طریقہ مین حضرت روشن چراغ دہلی کس پایہ جلیل کے بزرگ ہین آپ کا علم و تبحر مشہور عالم ہے- ہم اس کتاب کی تعریف کو آپکے نام نامی سے وابستہ کرتے ہین- آپ حضرت فرد الحقیقۃ کے علم و تبحر و کمال خداشناسی سے اس کتاب کے علاوہ مضامین اور عمدگی مطالب کو قیاس فرمالین ہر کا مین اسکی جلد ہونی چاہیئے- قیمت کاغذ ولایتی عہ/- دیسی عہ/

فوائد الفواد اردو- ترجمہ ملفوظ مبارک حضرت محبوب الٰہی قدس سرہ اس ملفوظ کو حضرت امیر علاء حسن سنجری رح نے پندرہ سال کامل کی محنت مین جمع فرمایا تہا- یہ وہی ملفوظ ہے جسکے بدلہ مین طوطی ہند امیر خسرو دہلوی رح اپنی جملہ تصنیفات نظم و نثر اسکے جامع کو مرحمت فرماتے تہے لیکن آپنے اس گوہر بے بہا کا اپنے نام سے جدا کرنا منظور نہ فرمایا- قابل ملاحظہ کتاب ہے- قیمت عہ/

عشرہ کاملہ از حضرت فانی فی اللہ باقی باللہ شیخ کلیم اللہ جہان آبادی رضی اللہ عنہ مصنف تفسیر کلیمی- کشکول- مرقع- سواء السبیل- تسنیم وغیرہ وغیرہ- عشرہ کاملہ عربی مین نہایت نایاب کتاب ہے- حضرت شیخ نے اس کتاب کو جامع ترکات مین تحریر فرمایا ہے- اس مختصر کتاب مین تصوف کے تمام رموزات خفی و جلی قلم بند کیئے گئے ہین دریا کو کوزہ مین بہر دیا ہے خوبی اسکی مطالعہ پر منحصر ہے- نہایت جانفشانی اور محنت سے اردو ترجمہ کرکے شائع کیا ہے کہ اردو خوان مسلمان بہائی حضرت شیخ رح کی اس قابل قدر تصنیف سے فائدہ حاصل کرین- قیمت ۶/

کشکول کلیمی اردو- وابستگان سلسلہ عالیہ چشتیہ مین یہ کتاب معروف ہے- اس کے مصنف فانی فی اللہ باقی باللہ حضرت شیخ کلیم اللہ جہان آبادی ہین طریق و تلقین ذکر و فکر و اقسام مراقبہ و محاسبہ و تزکیہ نفس مین لاجواب کتاب ہے- قیمت ۴/

گلدستہ گلشن فقیری اس مین ہر خاندان اور جملہ خانوادوں کے ہزارہا اولیاء کرام رحمہم اللہ کے اسماء بقید سلسلہ و تاریخ وفات و جائے مزار وغیرہ درج ہین- قیمت صرف ۳/

تحفۃ الحسنات مستورات کی تعلیم دین مین عمدہ کتاب بطور ناول ہے مصنف اسکے علامہ عصر و حید زمان مولوی محمد عبد الجبار خان صاحب بہادر سی ایس آئی- وزیر ریاست بہوپال ہین- یہ کتاب حسب اجازت مصنف بہ تحریک خان بہادر منشی عنایت حسین خان صاحب طبع ہوئی ہے- زبان اس کتاب کی نہایت سلیس اردو ہے- ضروری مسائل مین شاید ہی کوئی مسئلہ بغیر تذکرہ آئے باقی رہا ہوگا- عورتون کے اخلاق آداب اور اون کا دین درست کرنے کے واسطے اس کتاب سے بہتر اور کوئی کتاب نہین- حرف شناس بہی اس کتاب کو بہ آسانی پڑہ سکتی ہے- ناول کی طرز مین ہونے سے یہ کتاب دلچسپ ہوگئی ہے- جلی قلم- عمدہ کاغذ پر خوش خط طبع ہوئی ہے- قیمت ۱۰/

تحفۃ المتقین- احیاء العلوم کے باب آفات دل و زبان و جوارح (اعضا) کا خلاصہ- از مولوی حفیظ الدین- صاحب تقوی اسکو ضرور زیر نظر رکہین دریا کو کوزہ مین بند کیا ہے- نہایت ہی کارآمد کتاب ہے- قیمت ۳/

سوانح عمری مولوی غلام محمد خان صاحب چشتی رح- اردو- مصنف نے اس کتاب کو اسی برس کی عمر مین خود لکہا ہے- اس مین خانقاہ حضرت خواجہ سلیمان تونسوی چشتی رضہ کے زیادہ حالات ہین- اور مفصل حالات غدر وغیرہ کے درج ہین- قیمت ۔ ۔ ۔ ۔ ۴/

M.A.LIBRARY, A.M.U.
PE13733

بسم الله الرحمن الرحیم

نحمده ونسأله التقی ونعتصم بالعروة الوثقی. ونصلی علی سیدنا المصطفی وآله اعلام الهدی **بیت**

یارای زبان کو که ثنای تو کنیم * توصیف کمال کبریائی تو کنیم * چیزی نه لبساط ماتهی دستان کو * جانی که تو داده فدای تو کنیم *

چون انسان را بهمین ثمره کزین سرمایه تحصیل عبرتست وازینست که گروهی از دانشمندان وقدر وقت شناسان بتدوین کتب تواریخ وتحریر احوال هر بد ونیک پرداخته برخی از روزگار خود را در انکار پایان برده اند وبالجمله تصفح سیر واخبار را نسبت بطبقات انام علی اختلاف مراتبهم فوائد بی شمار است وچون این سرگشته عمر با شفتگی تلف کرده بچشم حقیقت ملاحظه احوال خود نموده سرگذشت ایام گذشته را بهانشی نگرندگان خالی از فائده وعبرت ندیده ودر افضل احوال دیگران لیسا باشد که ناقل را بمایه بهاء تخلیط واشتباه افتد اما در شرح احوال خویش مجال آن نیست خواست که بذکر شمه از حالات وواقعات خود که درین عجاله بخاطر مانده بپردازد ودران رعایت ایجاز واختصار نماید تا طول مقال وآرایش عبارات مورث ملال خرد پژوهان نگردد ودوستان را یادگار وآیندگان را تذکاری باشد مامول از ناظران کرام آنکه بنظر شفقت وترحم نگرند وبطلب مغفرت این محروم کونین سعادات را معاونت فرمایند رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا وانا المستمد لمواهب المواهب محمد المدعو بعلی بن ابی طالب بن عبد الله بن علی بن عطاء الله بن اسمعیل بن اسحاق بن نور الدین بن محمد بن شهاب الدین علی بن علی بن یعقوب بن عبد الواحد بن شمس الدین

محمد بن احمد بن محمد بن جمال الدین علی بن الشیخ الاجل قدوة العارفین تاج الدین ابراهیم المعروف بزاهد الجیلانی
قدس الله ارواحهم و ختم لی بالحسنی از اجداد این فقیر شیخ شهاب الدین علی بلدهٔ استاراکه موطن و مدفن
شیخ است گذاشته بدار السلطنت لاهیجان که احسن بلاد گیلانست سکنی نموده و از ان زمان باز لاهیجان موطن
اجداد گردید و جد فقیر شیخ جمال الدین علی بن عطاء الله از معارف علماء زمان خود بود خان احمد خان پادشاه
گیلان نظر باستعدادی که داشته در تعظیم او مبالغه نمودے و بعض مراتب علمیه را از ایشان استفاده نموده در دار السلطنت
قزوین بصحبت شیخ جلیل بهاء الدین محمد عاملی علیه الرحمة رسیده موانست تمام با هم داشتند چنانکه در شرح حدیث
معراج که از تحقیقات عالیهٔ ایشان است بتقریبے در فواتح آن ذکر صحبت خود با شیخ علیه الرحمان نموده و از مصنفات
ایشان است شرح فارسی بر کلیات قانون که بالتماس خان احمد خان نوشته و رسالهٔ اثبات واجب که مقدار
دانش او از ان معلوم تواند شد و رسالهٔ حل شبههٔ جذر اصم و این هر دو نسخه بخط ایشان در کتاب خانهٔ والد
علامه طاب ثراه بنظر فقیر رسیده و حاشیهٔ مبسوط بر فصوص فارابی و غیرها تکمیل علوم در خدمت
سید المحققین امیر عزیز الدین سماکی استرابادی نموده و بگفتن شعر رغبت داشته و حدت تخلص ایشان است و سخن
سخنان عاشقانه اش در کیفیت و حسن بلاغت بے نظیر افتاده دیوان قریب بده هزار بیت بنظر رسیده از انجمله
است

نظم

خوبست محبت اثرے داشته باشد ÷ معشوق ز عاشق خبرے داشته باشد ÷ دل رفت با آتش کده
عشق بنیاد هم ÷ مے آید اگر بال و پرے داشته باشد ÷ هر دیم ز لبس ثابت و سیار شمردیم ÷ آیا شب هجران سحر
داشته باشد ÷ دل را بطاق ابروی جانانه سوختیم ÷ قندیل کعبه را بصنم خانه سوختیم ÷ وحدت چه حالتست که خواب
میبرد بصنم ÷ با خود بفسن ز گفتن افسانه سوختیم ÷ ولد ایشان منحصر بشیخ عبد الله بود کسب فنون علم از والد خود نموده
بتقوی و انقطاع از دنیا اتصاف داشته آنچه از وجه معاش و املاک موروثی حاصل آمدی بقلیلی قناعت
نمودے و باقی را صرف دوستان و محتاجان کردی سه پسر از ایشان مخلف شد شیخ عطاء الله و شیخ
ابو طالب و شیخ ابراهیم شیخ عطاء الله که ولد اکبر بود در فقه و حدیث اعلم علماء آن دیار بود در زهد و کثرت عبادت
درجهٔ عالی داشت در سن کهولت درگذشت و اولاد از و نماند شیخ ابراهیم که کهترین برادران بود از مستعدان
روزگار و بعلو فطرت و ذکا اتصاف داشته مراتب اولیهٔ علمیه را اکتساب نموده سر آمد اقران گردید.

بصفت قلم بغایت نیکو نوشتی وخط استادان را چنان تتبع کردی که تمیز در میانه دشوار شدی مصحف
مجید و صحیفهٔ کامله مترجم با تمام میرسانیده جهت والد مرحوم باصفهان فرستاده بود هر دو را بفقیر شفقت
نموده بودند خوشنویسان اصفهان از دیدن آن بهره ها می بردند و در ترسل و انشا مهارت تمام داشت
منشآت ایشان در سفاین مستعدان مسطور و مشهور است در شعر و معما سلیقه داشت و احیانا بگفتن میل
مینمود این چند بیت از ایشانست **بیت** باده خون جگر ماست ز مینا مطلب ✤ گوهر از چشم تر ماست ز دریا
مطلب ✤ پی لیلی نتوان گشت چو مجنون در دشت ✤ آنچه در سینه توان یافت بصحرا مطلب ✤ **رباعی** —
در گلشن دهر محرم راز نبود ✤ در بزم زمانه نغمه پرداز نبود ✤ تنها نتوان زمزمه پردازی کرد ✤ بلبل هم زبان کسی هم
آواز نبود ✤ فقیر در صغر سن که در خدمت والد بلاهیجان رسیدم سعادت ملاقات آن عم عالی مقدار دریافتم
حقا که در محاسن صفات و حسن اخلاق و شگفتگی و مجلس آرائی تا امروز مثل او کمتر دیده ام ده سال
پیش از والد علامه در لاهیجان برحمت ایزدی پیوست یک پسر مسمی بشیخ مفید و دو صبیه از ایشان مانده بود
پسرهم پس از چندی در اول شباب درگذشت اما والد مرحوم در سن بیست سالگی بعد از تحصیل بسیاری
از مطالب علمیه نزد مولانای فاضل ملا حسن شیخ الاسلام گیلانی بشوق ادراک صحبت فضلای عراق
باصفهان آمده در مدرسه استاد العلما آقا حسین خوانساری علیه الرحمة که آثر فضائل و مناقبش از غایت
اشتهار بی نیاز از اظهار است باستفاده مشغول شدند و فنون ریاضیه را در خدمت بطلمیوس زمان علامه
مولانا محمد رفیع که به رفیعای یزدی مشهور است تکمیل نمود چنان استغراقی در مطالعه و مباحثه یافتند که
محصلی را کمتر میسر آمده باشد و تا اواخر عمر بر همان منهاج بود جماعتی کثیره از اصحاب تحصیل برکت تربیت
ایشان بمراتب عالیه رسیدند و در کتابخانه ایشان زیاده از پنجهزار مجلد بود و هیچ کتاب علمی بنظر در نیامد که از
اول تا بآخر بتصحیح ایشان در نیامده باشد و اکثر محشی بخط ایشان بود قریب بهفتاد مجلد را که از انجمله
تفسیر بیضاوی و قاموس اللغة و شرح لمعه و تمام تهذیب حدیث و امثال ذلک بود بقلم خود کتابت نموده
بودند می فرمود که من مکرر در شبی نزد من یکهزار بیت و زیاده نوشته ام خطی بغایت زیبا و واضح
داشتند از ایشان شنیده ام که میفرمودند والدم در حیات بود که باصفهان آمدم و باین سبب ک

توطن اختیار کنم زیاده بر قدر مصارف ضروریه جهت من نمی فرستادند و آن را هم در عرض سال بچند دفعه
میرسانیدند لهذا آنقدر که میخواستم برای ابتیاع کتاب از مقدور نبود بسیار برا خود می نوشتم بعد از
چند گاهی والد رحلت کردند وشیعه‌ها درت بلاهیجان از خاطر محو شد بالجمله در اصفهان مکانی خریده بر عمارتش
افزودند و عازم سفر حجاز شده از راه شام بطواف بیت الله الحرام مشرف شده ببغداد باز گشتند
و چندی در مشاهد متبرکه عراق بسر برده باز با صفهان مراجعت نمودند و از اهالی آنجا حاجی عنایت الله
اصفهانی را که از اتقیا و اخیار بود با ایشان موانست پدید آمد و صبیه خود را با ایشان تزویج نمود و اولاد منحصر
در چهار پسر بود مولود نخستین این بیمقدار است و سه برادر دیگر یکی در کودکی و دو در عنفوان شباب
گذشتند مجملا اگر از محاسن صفات و اخلاق کامله و علو همت و فطرت و قوت ایمان و کمال فضل و دانش
آن علامه تحریر خواهد رود سخن بدرازی کشد و بسا باشد که حمل بر مبالغه و حسن اخلاص این خاکسار کنند
در هیچ فن از فنون علوم نبود که ذات شریفش موصوف بکمال نباشد و با این حال هرگز مباهات بعلم چنانکه رسم علماست
نداشتند و با ادنی کسی از اهل تحصیل و فرومایگان مصاحبانه سلوک کردی و با اینکه طول عمر بمباحثه
و افاده گذراندی از جدل بنهایت محترز بودی و این شیوه را مکروه داشتی هیچکس از افاضل را بحسن
تقریر و شگفتگی طبع ایشان ندیده ام علو نفسش چنانکه در نظر همتش دنیا را قدر کف خاکی نبود هرگز
همت بر تحصیل مال و جاه دنیوی که ادنی تلمیذ او را باندک مسامحه بوجه اکمل میسر بود نگماشت و در طبع
اندیشه فرونی نیز آسانی نداشت بارها شنیده ام که میفرمود لقمه نان حلالی که رازق عباد قسمت ساخته
ما را کافی است و داعی بر تحصیل دنیا اگر پرورش دیگران و ایثار بر خواهند گان است بی ذلت نفس مؤمنه
میسر نیست و نزد من سرسخاوت قطع نظر کردن و وا گذاشتن آنچیز نیست که در دستهای مردم است
با ایشان هرگز مبادرت بآشنائی ارباب دول نکردی و با جمعی از امرا و اکابر و اعیان که اخلاصی داشتند
و نهایت آداب مرعی میداشتند بزرگانه سلوک نمودی عبادت و ورعش بمثابه بود که در سن بیست و پنج
سال که با ایشان بسر برده ام هرگز فعلی که در شرع مکروه باشد از ایشان ندیده ام و بعد از نیم
شب در هیچ حالی چه در صحت و چه در مرض او را بر بستر استراحت نیافته ام شش هفت سال

صرف اوقات الصلاح والعبادة

بیشی از فوت عزلت و خلوت بر مزاجش غالب آمده ترک مباحثه و معاشرت نمود و اصلا پیرامون انتظام امور
معاش اهل خانه نمیگردید و این فقیر را در آن باب مختار ساخته بود گاهی بمطالعه مشغول می‌شد و بیشتر
اوقات گریان بود اکثر لیالی را بعبادت احیا می‌نمود سخن با کسی زیاده بر ضرورت نگفتی و سخن گفتن
کسی را هم خوش نداشتی تا آنکه در سال هزار یکصد و بیست و هفت هجری در سن شصت و نه سالگی
شدت امراض و ضعف مستولی شد صباحی که چاشتگاه آن رحلت کرد مرا طلبید و سفارش بازماندگان
و نیکوکاری با ایشان نمود پس فرمود چنانکه مرا خوشنود داشتی خدا از تو خوشنود باد وصیت من
بتو اینست که هرچند اوضاع دنیا را بر وفق مرام نه بینی و زمانه ناسازگار افتد باید که بمنزلت رضا
نهی و تمیت و دنباله روی اختیار نکنی چه عمر قلیل قابل آن نیست و در اصفهان اگر توانی زیاده
توقف مکن که شاید از ما کسی باقی ماند و این سخن را فقیر در نیافتم تا بعد از چند سال که فتنه و خرابی اصفهان
پدید آمد پس فرمود در لیالی و ایام متبرکه بهرچه دست دهد و میسر آید ما را فراموش مکن بعد از ساعتی
چند بعالم بقا ارتحال فرمود مدفن ایشان در مقابر مشهوره بمزار بابا رکن الدین در جنب تربت عارف ربانی
مولانا حسن دانشمند گیلانیست افاض الله تعالی علیه شآبیب الرحمة و الغفران و اسکنه فی فرادیس الجنان
چند بیت از مرثیه که در فوت آن عالی مقام بقلم آمده بود ثبت افتاد **ابیات** سپهر از مرگت ای صاف
حقیقت بی‌صفا گشته ؛ نمی‌ماند بسر کیفیتی مینای خالی را ؛ کشیدی تا ز من دست نوازش ای چمن پیرا ؛
مثل چون بید مجنون گشته‌ام آشفته حالی را ؛ تو در پیرانه سر رفتی و من هم در غمت پیرم ؛ بحسرت منگیم سخط
یاد خورد سالی را ؛ نهان ای عرش رفعت تا ندیدم در دل خاکت ؛ ندانستم که پوشد خاک بیا قبلی کوه
عالی را ؛ گسستی ناز هم شیرازهٔ تالیف جسمانی ؛ مثالی نیست در عالم هویدا بیمثالی را ؛ بدل آه رسانی
دارم از مجموعهٔ آتش ؛ زخاطر برده‌ام یکباره مصرعهای حالی را ؛ **اما مجمل احوال این مقدار**
ولادت در روز دوشنبه بیست و ششم شهر ربیع الآخر بسال هزار و یکصد و سه هجریه در
دار السلطنت اصفهان اتفاق افتاده و هنوز چیزی از احوال ایام رضاع بیاد مانده و چون
چهار سال از عمر بر آمد والد مرحوم اشارت بتعلیم نمود در آن اوان مولانای اعظم ملا شاه محمد شیرازی

علیه الرحمة که آن علامهٔ روزگار بود وارد اصفهان و روزیکه در منزل والد علامه مهمان بود فقیر را
بخدمت ایشان برای شروع تعلیم از روی تیمن حاضر نمودند مولانای مذکور بعد از بسمله این آیات را بسه
نوبت تلقین فرمود رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي و فاتحه
خوانده نوازش فرمود و در دو سال سواد خوانی و خطی میسر آمد و شوقی مفرط به تحصیل حاصل شد
هیچ شغلی نزد من مرغوب تر از خواندن و نوشتن نبود کتب فارسی بسیار از نظم و نثر خواندم بر رسائل
صرف و نحو و فقه مشغول ساختند و بزودی فرا گرفتم رساله چند از منطق تعلیم کردند مرا بآن فن
زیاده شوق و شغف پدید آمد و درست اخذ کردم استادی که داشتم از ذکا و شوق من تعجب
مینمود و تحسین می فرمود و شوق افزونی میگرفت چون طبیعت موزون بود از شعر لذتی عظیم
می یافتم و بگفتن میل شد و مدتی مخفی بود چون استاد مطلع شد مرا از آن منع نمودی و والد مرحوم
نیز مبالغه در ترک آن داشتی و مرا صرف طبیعت یکباره از آن ممکن نبود و چیزی که وارد خاطر می شد
مینوشتم و پنهان می داشتم و در سن هشت سالگی والد مرحوم اشارت بتجوید قرأت قرآن نمود در
خدمت مولانا ملک حسین قاری اصفهانی که از صلحای زمان در آن فن ممتاز اقران بود دو سال
قرارت نموده چند رساله در آن علم خواندم و از آن فراغ حاصل آمده حسن قرأت من مرغوب
اسماع شد پس والد علامه از فرط اشفاقی که داشت خود بتعلیم من پرداخت شرح جامی بر کافیه
و شرح نظام بر شافیه و تهذیب و شرح ایساغوجی و شرح شمسیه و شرح مطالعه در منطق و شرح
هدایه و حکمة العین با حواشی و مختصر تلخیص و تمام مطول و مغنی اللبیب و جعفریه و مختصر نافع و ارشاد
و شرائع الاحکام در فقه و من لا یحضره الفقیه در حدیث و معالم اصول و چند نسخه دیگر در خدمت
ایشان خوانده ام و هم در صغر سن والد مرحوم مرا بخدمت عارف حقائق معارف قدوة مشائخ
کرام شیخ خلیل الله طالقانی قدس الله روحه که در آن وقت از عزلت گزیدگان آن دیار بود برده
خواهش تربیت و ارشاد نمود قریب بسه سال بخدمت ایشان میرسیدم اگرچه کتابی بخصوص در خدمت
او نخوانده ام لیکن هر روزه مطلبی و مسئله بر کاغذی بخط خود نوشته می دادند و آن را تعلیم

مے فرمودند و مرا معلوم نشود که آن عبارت از چه کتابیست و در اصلاح و تزکیه نفس ناقص چندان
التفات و مبالغه مے نمود که زبان از بیان آن قاصر و دل از ادای شکر ایادی حقوق آن عارف کامل
عاجز است الحق اگر قصور استعداد من نبودے بهر آئینه ببرکات تربیت و انفاس آن بزرگوار بمقامے که
بایست رسانیدی وے از اکابر مشائخ عارفین و جامع علوم ظاهر و باطن بود اگر خواهم که شمه
از حالات و کرامات و مقامات و مجاهدات و ضبط اوقات و طور معاش آن عالی مقام را شرح دهم
کتابے شود بالجمله چون طبع ایشان موزون و بگفتن شعر رغبت مینمود مطلع بمیل من بسخن بود از ان
چندان منع و زجر نمیفرمودند بلکه گاهے امر بخواندن چیزے که گفته بودم مے کردند و تخلص بلفظ حزین
از زبان گهربار ایشان است این رباعی از اشعار آن قدوهٔ کرام ثبت افتاد **رباعی** —
اے شوخ بیا در دل درویش نشین ٭ کان نمکے بر جگر ریش نشین ٭ در هجر تو دامنم گلستان شده است
یکدم بکنار کشته خویش نشین ٭ و در همان اوان ایشان برحمت حق پیوستند پس از ان والد علامه
سفارش تعلیم و تربیت فقیر بفاضل عارف شیخ بهاء الدین گیلانی که از تلامذهٔ سید الحکما میر قوام
علیه الرحمه و از گوشه نشینان و جامع فضائل صوری و معنوی بود نمود چندی در خدمت او
تحصیل نموده قدرے از کتاب احیاء العلوم و رسائل اصطرلاب و شرح چغمینی خواندم
والد مرحوم مرا اشارت بمطالعه کتب اخلاق مے فرمود و جمعے از مبتدیان اهل تحصیل هر روز حاضر
شده قدرے اوقات صرف مباحثه ایشان نموده آنچه را اخذ نموده بودم با ایشان تکرار میرفت
وحق تعالی برکت و وسعتی در اوقات من کرامت فرموده بود و باوجود اشغال کثیره فرصت
تنگی نمے نمود و شوق مباحثه و مطالعه چنان مرا بیقرار داشت که التفات بلذات نداشتم
مکرر در شبها از کثرت بیداری من والدین را ترحم آمده مرا نصیحت و التماس باستراحت میکردند
و سود نداشت آنچه را بدرس نمی خواندم بمطالعه اخذ نموده مواضع مشکله را از والد سوال میکردم
و آن مقدار از کتب مختلفه فنون متشتته که در اندک مدتے بمطالعه من در آمد مگر قلیلے از علماء
متتبع را میسر آمده باشد و باین حال رغبتی موفوره بطاعات و عبادات بود و لذتے

عجیب ازان می یافتم و لیالی و ایام و اوقات متبرکه را مصروف باحیا و مواظبت باذکار و دعوات ماثوره مینمودم و بسیارے از نوافل و سنن علیه ضایع نمیشد و دل را طرفه رقت و صفائی و سینه را انشراحی بود و ذکر آن احوال چنانکه بود نتوانم کرد و انچه گفتم از مقوله ذکر النعم من نصایح المساکین است افسوس افسوس چه دانستم کار باین درماندگی و دل مردگی و افسردگی که اکنون کشیده خواهد کشید و کام بلذت خوگرفته را باید باینهمه تلخی و زهر جانگداز ناکامی ساخته **شعر عربی** ذوبت بلبل ساورتنی ٭ من الرقش فی انیابها السم نافع حسرت بے پایان و غم جانگزایی است که درین بکید و نفسی که باقی مانده باشد دیگر امید بهبود و احتراز نفحهٔ مقصود نیست **فرد** کو فصل بهار که زمے کام سبز آرم ٭ چون شاخ گل از خرقهٔ خود جام بر آرم ٭ صدق امیر المومنین علیه السلام —
حیث قال احذروا نفار النعم فما کل شارد بمردود **فرد** آسائش است آنچه بخاطر نمیرسد ٭ آن روزگار نیست که این آرزو کنیم ٭ و هم دران آوان از برکت تقوی و ورعی که مرزوق شده بود مرا در مسائل فرعیه عملیه که مواضع خلاف فقها بود اضطرابی و حیرتے رو داد و خاطر مطمئن بفتاوی فقها و معمول بین الناس نمیشد و دران باب خوض عظیم کردم و احادیث را اصل و ماخذ دانسته بسیارے از کتاب تهذیب الاحکام شیخ طوسی را در مدرسه مجتهد الزمان آقا هادی خلف مولانا محمد صالح مازندرانی علیه الرحمه استفاده نمودم و نظر در رجال حدیث و اسناد کردم و رجوع بکتب استدلالیه فقها و تشخیص طرق استنباط ایشان نمودم و بر کتب فروعیه حدیث گذشتم و دران باب جد موفور کردم تا آنکه در مسائلے که مرا محتاج الیه و معمول به بود بقدر وسع اطمینانی حاصل آمد و از تقلید محض خاصه با تخالف آرا و عدم عصمت احدی از مفتیان که مدحض اقدام است و موقوف حیرت فی الجمله رهائی حاصل آمد و دران اوان بعد از نیم شب که والد مرحوم برمیخواستند پیش ازان که بنوافل مشغول شود تفسیر صافی را که از مصنفات فاضل میرور مولانا محمد محسن کاشانی است نزد ایشان قرائت کرده باتمام رسانیدم و با کثرت مشاغل تحصیل و وظائف مرا شوقی موفور بصحبت مستعدان و موزونان بود و با جماعتے ازین طائفه مختلط بودم روزے در مبتدل

والد علامه مجیبی از مستعدان معتقد بود مرا هم دران مجلس طلبیدند و از هر جا سخنان در میان آوردند یکی از حاضران این بیت ملا محتشم کاشی را برخواند **بیت** ای قامت بلند قدان در کمند تو * رعنائی آفریده قد بلند تو * و بعضی از حضار مجلس تحسین بلیغ فرموده والد مرحوم فرمود که دیوان محتشم منظر من در آمده شاعری ایران استاد است اما کلامش بی نمک است و آن مقدار از حلاوت که تدارک بی نمکی کند ندارد با آنکه نمک در سخن شاید که گلو سوز تر باشد از حلاوت چنانکه از همین مطلع بلند او همچنین مستنبط نتواند شد دیگر تنها مصرع اخیر درست افتاده مصرع اول بطبع مانوس نمیشود چه قامت را در کمند افتاده گفتن با سلیقه راست نیست اگر لفظ قامت نبودی و گفتی ای که بلند قدان در کمند تواند این کلام پسندیده بودی حاضران تصدیق نمودند پس متوجه من شده فرمود میدانم که از شاعری هنوز باز نمانده اگر توانی درین غزل بیتی گفت بگو همان لحظه مرا مطلعی بخاطر رسید و چون نظر ایشان بازمین افتاده دریافتند که چیزی بخاطر رسیده فرمود که اگر گفتی بخوان و حجاب مکن این مطلع برخواندم **نظم** صید حرم کشند خم جعد بلند تو * فریاد از تطاول مشکین کمند تو * حاضران از جا در آمدند و آفرینها گفتند تا ایشان در تحسین بودند مرا بیت دیگر بخاطر رسیده برخواندم **نظم** شد رشک طور از آمدنت کوی عاشقان * بنشین که باد خورده جانها سپند تو * درین مرتبه والد علامه نیز تحسین کرده فرمود که آنچه میگفتم در شعر ملا محتشم نیست درین حالت بیتی دیگر برخواندم **نظم** مشکل شده است کار دل از عشق و خوش دلم * شاید رسد بخاطر مشکل پسند تو * و هم چنین باندک تاملی بیت دیگر گفتم تا غزل تمام خواندم حضار گفتند که این طرز شعر بدیهه گفتن امروز مقدور کسی نیست و والد فرمود که الحال ترا اجازت شعر گفتن دادم اما آن مقدار که وقت ضائع نکنی و قلمدانیکه در سر کار خود داشت برای نوشتن این غزل مرا انعام فرمود و در همان اوان مرا حادثه سخت رسیده فتوری در احوال پدید آمد چون جوش بهار و خرمی روزگار بود با جمعی یاران خود بصحرا رفتم و اسپ تاختم اسپ در دویدن بیفتاد و استخوان دست راست من کوفته شد و تا یکسال باصلاح نیامد استادان ماهر معالجها می کردند و رنج صعب کشیدم و پس از چندی که وجع تسکین یافته بود همچنان بیکار و بارگردن بود

ذکر معدودی از افاضل معاصرین

چون خوئی بنوشتن داشتم بدست چپ گرفته مسوده میکردم و دران مصیبت و اندوه شعر لبسیاری گفته ام
ازجمله مثنوی ساقی نامه است که افتتاح آن اینست **مثنوی** خدایا توئی آنکه از راز و لبس + بهشت
از انو وارند پاکان هوس + من و مستی و کنج میخانه + بآزادیم خط پیمانه + تخمیناً یکهزار بیت است بغایت
سنجیده و مستانه گفته شده تا آنکه حق تعالی از ان درد و الم صحت بخشید و پراگندگی بجمعیت گرائید
اکنون برخی از افاضل و معارف که در صغرسن باصفهان ملاقات ایشان نموده ام و هم دران اوان
رحلت کرده اند بقلم آمد ازانجمله فاضل مرحوم مولانا محمد باقر مجلسی اصفهانیست که شیخ الاسلام و از
مشاهیر محدثین و فقهاے امامیه بود مولفات مشهوره دارد سه چهار نوبت ایشان را دیده ام در
هشتاد و دو سالگی در هزار و صد و ده هجری درگذشت دیگر عمدة السادات میرزا علاء الدین محمد معروف
بگلستانه است از افاضل و اتقیا بود و با والد مرحوم اختصاص تمام داشت بعبادت و افاده
بسر میبرد و بر کتب متداوله شرعیه تعلیقات دارد و روزگاری بآسودگی و عزت داشت در همان
اوان او نیز درگذشت و اولادش بمناصب دیوانی آلوده شدند و ایشان را آن عزت و احترام نماند
دیگر فاضل مبرور شیخ جعفر قاضی است وے از مشائخ بلدهٔ کمره و از اعاظم تلامذهٔ استاد العلما
آقا حسین خوانساری و جامع فنون علوم و احتشام داشت بمنصب شیخ الاسلامی رسید و آن
شغل خطیر را به پنج ستوده تقدیم کرد و از وفور مهارت که در امور ملکی و قوانین معاشرت داشت
بوزارت اعظم نوید یافت بعض امرائی سلطانی که در پایهٔ آن منصب بزرگ بودند در شکست کار او
کوشیدند و پادشاه را ازان اراده درگذرانیدند در سن کهولت درگذشت و در حایر حسین
علیه السلام مدفون شد چون با والد مرحوم مودت و الفت تمام داشت مکرر فقیر بخدمت ایشان
رسیده دیگر برادر کهتر ایشان شیخ علیست او نیز در سلک فضلا بود و بعد از برادر خود چند
سال درگذشت دیگر شیخ الزمان اخوند مسیحاے کاشانیست بزیور فضل و کمال آراسته تلمیذ و داماد
مرحوم آقا حسین خوانساری و بغایت ستوده خصال و خوش صحبت بود شعر لبسیاری گفته و نشات
نفیس دارد و صاحب تخلص [illegible]

چو تار نظاره است ؛ تا چشم میزنی بهم این رشته پاره است ؛ شعر دیگر بلبل بگل نشان دهد از
رنگ و بوی تو ؛ پروانه با چراغ کند جستجوی تو ؛ تا باشدم بهانهٔ از بهر بازگشت ؛ دل را بجا گذاشته
رفتم ز کوی تو ؛ در اصفهان بافاده مشغول بود تا درگذشت دیگر مولانای مغفور حاجی ابوتراب
وی از صلحای دهر و از مصاحبان مولانا محمد باقر مجلسی بود بافاده فقه و حدیث مشغول و اوقاتش
در شرعیات معتمد علیه و روزگاری بآسایش داشت در سال فوت مولانا محمد باقر درگذشت
فقیر چند نوبت ایشان را دیده ام پسرش حاجی ابوطالب نیز از محدثین بود بعد از پدر بچند سال
درگذشت دیگر فاضل عالیشان آقا رضی الدین محمد است خلف علامه نحریر آقا حسین خوانساری
و از اذکیای علما بود طبعی بغایت دقیق و فکرتی عالی داشت در خدمت او بسیاری از فضلا
مستفید شده اند در جوانی درگذشت فقیر در منزل والد بخدمت ایشان رسیده دیگر فاضل عارف
میرزا باقر قاضی زاده است از دانشمندان روزگار و صاحب طبعان بود چون سکنی در محله عباس آباد
اصفهان داشت بقاضی زادهٔ عباس آباد معروف بود در اکثر علوم ماهر و بافاده مشغول و اوقاتی
منتظم داشت با والد مرحوم مربوط بود تا رحلت نمود طبعش بگفتن شعر رغبت نمودی از ابیات اوست
منظومه فصل گل و موسم بهار است ؛ گلزار برنگ و بوئی یار است ؛ بی تو شب ماه تیره روزان
چون چشم سفید گشته تار است ؛ دیگر مرحوم مولانا شمس الدین محمد است خلف فاضل مجتهد
مولانا محمد سعید گیلانی وی از جمله مستعدان و جامع کمالات صوری و معنوی بود بعد از تحصیل بسیاری
از فنون علمیه ذوق سلوک و ریاضات بر او غالب شد و طرفه شوری و استغراقی وی را فرو گرفت
علوم ظاهر نموده بحاجی عبدالقادر عاشق آبادی اصفهانی که خود را از مشایخ زمان میدانست و
مریدان داشت نسبت ارادت درست کرده در حیات والد خود در عنفوان شباب درگذشت و پس از
مدتی والدش که از اعاظم علما بود رحلت نمود با والد فقیر ایشان را مودتی قدیم بود دیگر مولانا محمد
مذکور آقا مهدی نسبت که از دانشمندان و در ریاضات مهارتی بکمال شنیده میشود که تا حال در حیات
به لاهیجان سکنی نموده دیگر جامع الکمالات مولانا حاجی محمد گیلانی است وی از مشاهیر طلبه و بلغا است

حمیده خصال بود در اصفهان توطن اختیار کرد و در خدمت مجتهد مرحوم مولانا محمد باقر خراسانی که از اعاظم علما
بوده تحصیل نموده و در شعر سلیقه مستقیمه داشت اشعارش مشهور است و در هر ماه یکدو بمنزل والد مرحوم
آمده چند روز توقف مینمود الحق بغایت همواره و پرهیزگار بود در اصفهان رحلت کرد اینچند بیت از
اشعار اوست **اشعار** از گداز شمع باشد شعله را پایندگی ؛ میکند از پهلوی مظلوم ظالم
زندگی هلی بکار خویش آیم نه بکار دیگری ؛ چون چراغ روزمی سوزد مرا این زندگی دیگری ؛ دل روشن
بتقریب هوس عشق آشنا گردد ؛ اگر خواهد که آب آتش شود اول هوا گردد ؛ چنین گر خواهش پیکان تیر
اوست جانم را ؛ ببین از مردن غبار سنگ و سنگ آهن ربا گردد **وله** صبحدم در پای خم آمد مرا مینا
بسنگ ؛ در چنین وقتی نیاید هیچکس را پا بسنگ ؛ **در توصیف اصفهان** و در اصفهان
آنقدر از افاضل و مستعدان بودند که اگر استیفای ایشان شود بطول انجامد والحق بآن جامعیت
مصر اعظم و معمورهٔ عالم نتوان یافت **شعر عربی** و بار بها حل الشباب تمیمتی ؛ و اول ارض مس جلدی
ترابها ؛ بآن اعتدال و قوت و لطافت و آبی بآن گوارا و شهری بآن شکوه و رونق و نظافت و نزهت
و کثرت عمارات عالیه و آثار قدیمه و جدیده و انبوهی ناز و نعمت در ربع مسکون نشان نداده اند همانا تربیت
و تکمیل نفوس و ابدان انسانیه از تاثیرات آن سرزمین است همیشه منشاء افاضل و اکابر و مستعدان
و هنرمندان بوده و هرقدر در توصیف و خصائص جمیلهٔ آن کوشیده شود ناگفته بماند اگر هوشمند جهاندیده
آفاق گردیده بآن بلد رسیدی و اقامت نموده عمر و فرصت یافتی هرآینه بخصوصیات و جهات امتیاز
آن بر کل جهان آگاه گشتی حسن معیشت در آن برای فقیر و غنی و مسافر و مجاور یکسان و تحصیل هر کمالی
و هرگونه صنعتی میسر و آسان اهالی آن از هر طبقه بفراست و ذکا مردی و مردمی و مروت آشنا جمهور خلقش
بحلیه حیا و عفاف و رغبت بطاعات و مرضیات آراسته مدارس و معابد بیشمارش طول لیالی و ایام
بریاضت و عبادت سعادتمندان حق طلبان معمور و ببرکت معدلت سلاطین هوشمند دین پرور و مآثر
علمای اکابر فیض گستر در طبایع قاطبهٔ عوامش مراسم و قوانین ستوده و روشهای پسندیده منطبع
معمول و امور مکروهه و اعمال مذمومه بغایت نادر و مستور بود حکیم شفائی شاعر مشهور در یکی

از شنوایت خود بقدر وسع توصیف آن نموده وگفته **اشعار** گردون پدر است و مادر ارکان * فرزند به از پدر صفهان * محکم چو بپای دستداری * در کنگره اش فلک حصاری * پیمود وجست از آن حصارش * کاندر شکست روزگارش * چه شرق وچه غرب را در وجائی * یک کوچه گرفته مهر وماو از غایت بسط آن معظم * صد وقت در و شود بیکدم * یک خانه طلوع بامداد است * یک کوچه شب سیاه زاد است * صد بار براوج سرکشد مهر * کش جانی دگر نهان بود چهر * زان آب و هوا تبارک الله کافشانده اوست جان آگاه * فطرت گل کس مبوئی خارش * ادراک گیاه کشت زارش * بردر کا این جهان حکمت * یونان باشد گدای فطرت * هرکوچه معلمی ستاده * هرکام فلاطنی فتاده * بازار یکان او خردمند * هم عقده کشا وهم رصد بند * او باش محیط آفرینند * اطفال شفا در آستین اند * انهار بهشت اگر چهار است * خلد لیست که نهر او هزار است * تا آنکه از آسیب علین الکمال وحادثه روزگار آن مصر اعظم از خرابی و ویرانی و پراگندگی ساکنان و دودمانهائے قدیم رسید **شعر** والابدان تلفاک یوماً حنینها * سواء علیها ان تخور والعدلا * **شعر** از روی یار خرگهی ایوان همی نهم تهی * وز قدان سروسهی خالی همی بینم چمن * برجائے رطل و جام مے گوران نهادستند پی * برجای چنگ و نای و نے آواز زاغست و زغن * بنوا قصوراً وفی تحت الثری سکنوا * ما بال ملکهم یجو بهم الکفن * وهنوز هم که خرابی آن مصر جامع بنصاب کمال رسیده بهترین معمورهائی عالمست کسی که اوضاع سابقه آنرا مشاهده نکرده باشد چون پای در آید چنان پندارد که چیزے کاسته نشده وگر طغیان تعدی و نیران ظلم عاملان اندک لیتی گیرد بکمتر مدتی بهرونق و حالت نخستین باز آید و از اطراف جهان محیط رحال رجال شود عمرها الله تعالی بالعدل والانصاف مجملاً والد مرحوم بالشوق ملاقات برادر و ذوی الارحام اراده رفتن بلاهیجان از خاطر سر برزد و مرا همراه گرفته بآنصوب نهضت نمودند و در هر منزل بعد از نزول آلهیات شرح تجرید و زبدة الاصول را در خدمت ایشان مے خواندم و از افاضل و اعلام که دران سفر ملاقات شده فاضل محقق میرزا حسن خلف مرحوم مولانا عبد الرزاق لاهیجیست در دار المومنین قم که موطنش بود در سن کهولت

نهضت والد مرحوم از اصفهان بسال هزار و یکصد و ... بلاهیجان

و او آخر حیات سعادت خدمت ایشان یافته ام در علم و تقوی آیتی بود مصنفات شریفه دارد
چون شمع یقین در عقائد دینیه و جمال الصالحین در اعمال و رساله تقیه و غیر آن دیگر از افاضل
حاجی محمد شریف بود هم دران بلده بخدمت ایشان رسیده ام حاوی فنون و مشربی بغایت صافی و
ذوقی کامل داشت دیگر از افاضل سید العلما میر محمد ابراهیم قزوینیست جامع معقول و منقول و از اتقیا
بود در دار السلطنت قزوین ایشان را دیده ام دیگر سید الافاضل میرزا قوام الدین محمد سیفی قزوینیست
فاضلی نحریر خاصه در فنون منقوله امام بود شعر عربی و فارسی نیکو گفتی و بغایت ستوده خصال بود
هم دران بلده ادراک صحبت ایشان نموده ام و این هر دو سید عالیشان چند سال قبل ازین در حیات
بودند و درگذشتند بالجمله چون فضول بلاهیجان روی داد در منازل قدیمه نزول و بخدمت عم عالیمقدار
و سایر افاضل و اعیان و مستعدان آن دیار رسیدم قریب یکسال در انجا بسر رفت و جمعیتی
تمام داشتم و والد مرحوم بمذاکره و مباحثه مشغول بودند و دران مجلس از مستفیدان بودم و با شارت
والد رساله خلاصة الحسنات در خدمت عم مرحوم استفاده نمودم و گاهی بمواضع دلکشا و منتزهات

ذکر مختصر از احوال مملکت گیلان

آن ولایت بسیر و تفرج رفته مکانهای دلکش بنظر میرسید و صحبتهای خوشی روی میداد مجموع
ولایات گیلان خاصه بلدهٔ لاهیجان در سبزی و خرمی و معموری و وفور گل و لاله و کثرت میاه و انهار
و تشابک اشجار و اثمار گرمسیری و سردسیری در ربع مسکون بی عدیل و نظیر است بعنایت
چنانکه مشابه آن یافت نشود شهرهای معتبره معموره و عمارات عالیه مزینه و قلاع متینه دارد
و از قدیم الایام باز همیشه معمور و مسکن سلاطین ذی شوکت بوده اغلب در میانه سه پادشاه
صاحب دستگاه انقسام داشته هوائی در غایت رطوبت و اعتدال دارد و حسن معیشت و
تنعم خلقش بدرجه کمال و از اکثر ممالک عالم ممتاز است در جمیع ماکولات و اقسام
ملبوسات و اصناف ضروریات آن ملک را هیچگونه حاجت بخارج نیست و انچه در اکثر ممالک
حاصل و مهیا نتوانند شد انجا میسر و سهل الحصول و بی قدر و بها ست در اکثر بیشه‌های آن
از تراکم اشجار مجال عبور طیور و وحوش نیست و قوت نامیه بحدیست که یکقطعه سنگ در کوهسار

کف خاک در صحرای آن که ساده از گل و گیاه و اشجار باشد نتوان یافت و از کثرت درختان بنجیزان
چون شمشاد و آزاد و نارنج و ترنج و امثال ذلک همیشه کوه و صحرا از مردی قامت و شوارع بلاد و
قصبا تش با وجود ازدحام پیاده و سوار همیشه پر گل و گیاه کثرت مکانهای خوش شکارگاهش از تعداد
بیرون و احتشام صیدیری و بحری آن از حوصله شمار افزونست مردمش بوفور ذکاء و هنر مشهور و
به پرهیزگاری و غریب پروری معروف اند همیشه آن دیار مشحون بدانشمندان و اعلام روزگار بود
اما چون قریب بساحل بحر خزر واقع شده اغلب اینست که پس از قرنی بسبب عفونت هوای دریا
علت وبا کم یا بیش دران بلاد سرایت نموده جمعی تلف میشوند و رطوبت هوایش نیز چون زیاده
است بنوعیکه شب از کثرت شبنم خوابیدن زیر آسمان دشوار است بسا باشد که بطبع مردم
بیگانه زیاده ملایمت نکند. بالجمله والد مرحوم بعد از دیدن یاران و تنسیق اراضی املاک موروثی
عازم معاودت باصفهان شدند و در خدمت فیض یاب بودم و در عرض راه رساله تشریح الافلاک
و چند و چیزه در سبات تعلیم فرمودند تا باصفهان رسیده دران بلده باز بشوق تمام و جدی موفور
بمذاکره و مباحثه مشغول شدم روزگاری بجمعیت و آرام داشتم و در مدرسه فاضل نحریر میر
کمال الدین حسین فسوی باستفاده تفسیر بیضاوی و جامع الجوامع طبرسی و امور عامه شرح تجرید
بسر بردم و نزد مولانا فاضل حاجی محمد طاهر اصفهانی که محدث و فقیه زمان بود کتاب استبصار
شیخ طوسی و شرح لمعه دمشقیه قرائت کردم دران زمان صیت ذاتش قدوة الحکما شیخ عنایت الله
گیلانی رحمه الله که در اصفهان بافادهٔ مشغول بود و با والد مرحوم دوستی داشت مرا خواهان
استفاده ساخت در خدمت ایشان منطق تجرید که از نفائس کتب منطق است با کتاب الهیات
شیخ الرئیس شروع نموده بانجام رسانیدم تا آن حکیم دانشمند در اصفهان بود نسبت استفاده
درمیان بود پس عازم گیلان شده در قزوین رحلت کرد وی از تلامذه میر قوام الدین حکیم مشهور
و در حکمیات و سائر فنون استاد و حاوی مآثر حکما بود در تحصیل مراتب عالیه ریاضات عظیم کشیده

عزم اصفهان

نسبت این بعقائد حکماء و انحراف از شریعت مقدسه میدادند و حاشا عن الانحراف پس بخدمت سید المتبحرین
امیر سید حسن طالقانی رحمه الله که از اعاظم علماء اکابر عارفان بود رسیدم کتاب فصوص الحکم شیخ
عربی مباحثه می فرمود باستفاده مشغول شدم و شرح هیاکل النور نیز در خدمت ایشان خواندم
شفقتی عظیم بمن داشت در هیچ فنی از علوم که استحضارش بکمال نباشد مسائل حکمت را با مشاهدات
صوفیه انطباق داده غلوی عظیم در اظهار مراتب ثلاثه توحید داشت قوت تقریر و مباحثه اش
بمثابه بود که احدی از اصحاب جدل را نزد او یارای سخن گفتن نبود و اخلاص و استفاده فقیر
و شفقت ایشان استوار بود تا در اصفهان رحلت نمود بعض طلبه ظاهری را نیز غائبانه بعقائد
غیر مستفاده از شرح اقدس نسبت می دادند و الناس اعداء ما جهلوا و از افاضل روزگار
دران بلده مرحوم آقا جمال الدین محمد خوانساری ولد اکبر علامی آقا حسین طاب ثراه بود و از
غایت اشتهار بی نیاز از توصیف است فقیر اگرچه بسعادت استفاده از ایشان نرسیده ام
لیکن مکرر شرف حضور مجلس ایشان دریافته در سن کهولت باصفهان رحلت نموده در جوار
والد خود مدفون گردید روزگاری بافاده و عزت و احتشام گذرانیده بغایت مقدس و حمیده
خصال بود دیگر از علمای عالیشان اخوند مولانا محمد گیلانی مشهور بسراب بود و ی از مجتهدین
عصر و صاحب ورع و زهد تمام و مدتها بود که در اصفهان متوطن شده بافاده مشغول و روزگار
مهیاداشت با والد مرحوم ایشان را الفت و صداقتی خاص بود مکرر فقیر بخدمت ایشان رسیده
و تحقیق مسائل نموده در کبر سن رحلت نمود و دران بلده مدفون شد و دران اوان فقیر را بتحصیل
علم طب میل افتاد قدری از کلیات قانون و بعض مقاصد آن فن را نزد جالینوس الزمان حکیم
مسیحا نه مشهور که طبیبی دانشمند معمر بود و بمعالجه مرضی و تعلیم اکثر اطبای آن شهر می پرداخت
استفاده نمودم شبی بمطالعه مشغول بودم وقت سحر والد علامه رحمه الله نزد من آمده بنشست
و در اطراف من کتابهای طب بود و بآنها مشغول بودم چون سؤال نموده معلوم شد که بآن فن مشغولم
مرا از آن همه اهتمام و غور در ان منع فرمود گفت اگر کسی را اعتماد بفرصت باشد آنچه طلبد رواست

اما ترا آن یقین و اعتماد بطول مدت عمر کجا حاصل آمده من بینم که نفس تو بدن ترا میخورد و میگذارد چنانکه نفس شیخ
نیز بدن خود را میخورد و چنین شخص طویل العمر نتواند بود پس در آنچه اهمست بکوش این بگفت و مرا نوازشی و دعا
نموده برخاست پس از چندی بخدمت فاضل محقق میرزا محمد طاهر خلف میرزا ابوالحسن قاینی که در ریاضیات
و اواسط حکمت نادرهٔ زمان بود رفته مدتی بتحصیل و تنقیح رسائل هیات و شرح تذکره و تحریر اقلیدس
و تحریر مجسطی و قوانین حسابیه پرداختم و فاضل مذکور تا ده سال قبل ازین در حیات بود و رحلت نمود پس شوق
باطلاع بر مسائل و حقائق ادیان مختلفه و اصحاب ملل پدید آمد و با علمای طبقه نصاری و پادریان ایشان
که در اصفهان جمعی کثیر بودند آشنا شدم و مقدار دانش هریک آزمودم یکی در میان ایشان امتیازی داشت
و او را خلیفه آولس گفتندی عربی و فارسی نیکو دانستی و بمنطق و هندسه مربوط بود و بعض کتب اسلامیه
نیز بمطالعه اش رسیده بود و شوق بتحقیق بعض مطالب داشت و از خوف و عدم التفات علمای اسلام
بآن طبقه از مقصود خود باز مانده بود صحبت مرا مغتنم شمرد پس از چندی که از صفات و انصاف من آگاه
شد اخلاصی و محبتی استوار پیدا کرد و من انجیل از او آموختم و بشرح آن پی بردم و تحقیق عقائد
و فروعات ایشان بواقعی نمودم و بسیاری از کتب ایشان را مطالعه کردم و او نیز از من گاهی تحقیقات
مینمود و مکرر بتقریرات مختلفه حقیقت اسلام را بر او تمام کردم و او را سخنی نماند ملزم شد لیکن توفیق
هدایت بظاهر در نیافت تا وفات کرد و در میان یهود و سکنهٔ اصفهان که از عهد موسی علیه السلام
بزعم خود ساکن آن شهرند شعیب نام اعلم ایشان بود او را مطمئن ساختم و بمنزل خود آوردم و از او
توریت بیاموختم و ترجمه آن را بنویسانیدم و از حقیقت آنچه در دست ایشان است آگاه شدم لیکن
آن طبقه را بغایت عدیم الشعور از تمیز فکر بیگانه یافتم غباوت و تصلب ایشان را در جهل پایانی نیست
و همچنین باختلاف مذهب اسلام پرداختم و کتب هر فرقه و سخنان هریک را پی بردم و منصفانه و مشتاقانه
ملاحظه کردم و از هر فرقه هرجا کسی یافتم که ربطی بمذهب خود داشت با او صحبت میداشتم و استعلام
مقاصد و سخنان او مینمودم و درین وادی مرا با ارباب آرای مختلفه آنمقدار گفت و شنود روی
داده که تعداد آن دانند و در ضمن این مشاغل کتب متداوله را درس میگفتم و حواشی و تعلیقات می‌نوشتم

استطلاع و توغل را در حقائق ادیان مختلفه و آرای مختلفه

[illegible]

و بتقریبات رسائل متفرقه در تحقیقات مختلفه تحریر مینمودم و اکثر را اول بنظر فضلای آن فن رسانیده
اطمینان حاصل میکردم و بهمه مورد تحسین می شد و از برکت تائید الهی تا این زمان هرگز نشد که در هیچی
از مصنفات من سقمی و خطائی ظاهر شود من الله التائید و به الاعتصام و در ان ایام از حوادث و واردات
غریبه جذبه حسینی و شیوه زیبا شمایلی بود که دل را شیفته ساخت منظوم نمود می نشانی ز جمال
دوست لیکن ؛ دو جهان بهم بر آید سر شور و شر ندارم ؛ ز آدیه نشینان کاخ دماغ را طرفه شوری
در افتاده و از دل بیقرار فتنه و آشوبی بر خاست بیت ما را سحر بر سر میخانه نهادیم ؛ اوقات دعا
در ره جانانه نهادیم ؛ در خرمن صد زاهد عاقل زند آتش ؛ این داغ که ما بر دل دیوانه نهادیم ؛
عندلیب دل شوریده حال بگلبانگ بلند این پرده سرائیدن گرفت اشعار عاشق می گویم و از گفته
خود دلشادم ؛ بندهٔ عشقم و از هر دو جهان آزادم ؛ نیست بر لوح دلم جز الف قامت یار ؛ چکنم حرف
دگر یاد نداد استادم ؛ طرفه تر آنکه دل افتادگان و خاک نشینان آن سر کوی از چند و چون بر فن
بود این بیت در زبان من نظم ای گل نه همین معرکهٔ من بتو گرمست ؛ هنگامهٔ صد سوخته خرمن بتو
گرمست ؛ شبی با جمعی از یاران موافق و دوستان صادق بباغی رفتم مولانا علی کوساری اصفهانی
خطاط مشهور که جامع کمالات صوری و معنوی و نادرهٔ روزگار بود و در حسن صورت و سرائیدن الحان
ثانی معجزه داودی حاضر بود نیم شب پرده ساز کرد نخست این بیت خواندن گرفت فرد امشب بیا
تا در چمن سازیم پر پیمانه را ؛ تو شمع و گل را داغ کن من بلبل و پروانه را ؛ این سوخته را حالی پیش
آمد که تقریر نیست هزار بار کالبد عنصری را سلطان روح تهی ساخته باشد و تا صبح ترانه او همین بیت
بود می گفت و خاموش می شد و پس از لحظه همین سرائیدن می گرفت پس از چندی مرا عارضهٔ
صعب پیش آمد شبی وجعی در مفاصل پدید آمد و صبح شدت نموده تمام مفاصل بدن مرا فرو گرفت
و از حرکت باز ماندم جمعی را اطبا بمعالجه آمدند و تجویز نقرس و آشامیدن چوب چینی کردند بر من بسبب
هجوم هموم و احزان دشوار بود و از حکما اطبا میرزا اشرف خلف حکیم جلال الدین مشهور که از حذاق
اطبا و بحلیه علم و صلاح و آراستگی داشت تعهد معالجه بتدابیر دیگر نمود و مشغول شد دو سه روز

چون بدین بگذشت طبیب مزبور خود بهمان آزار مبتلا شده بر بستر افتاد و من دران حال غزلی گفتم که
مطلع آن اینست **شعر** بجرم عشق اگر کشتی مرا ممنون احسانم ٭ کناره زاهدی دردیا یارب چلیست حیرانم ٭
و ازین غزل است **اشعار** کتاب عشق لوح دل بود در مکتب هستی ٭ نکو کردی بسطر تن کشیدی خط بطلانم ٭
پس از دو ماه حق تعالی از ان وجع بمن شفا بخشید و باز بتعلم و تعلیم پرداختم در اثنای آزار چون معطل
مانده بودم شعر بسیار میگفتم و قدرت بر نوشتن نداشتم دیگران می نوشتند و آن اشعار را الحق دردی و
اثری دیگر است پس اشعاری که از بدایت تا آن اوان جمع آمده بود فراهم آورده دیوانی مرتب شد
مشتمل بر قصائد و مثنوی و غزلیات و رباعیات تخمیناً هفت هشت هزار بیت و آن اول دیوان این خاکسار
است و در میانه مستعدان متداول شد و رغبت بگفتن و صحبت شعر افزونی گرفت و شعر درست مستحسن را
مذاق من طرفه تأثیری بود و از اهل موزونان و سخن دران که صحبت ایشان دریافته ام یک کس را دیده ام
که بجمیع اطوار و عوالم شعر فارسی چنانکه باید میرسید و حق سخن سنجی ادا می توانست کرد و دیگر پیدا تا این زمان
در پایه این دیده ام وی میر عبد الغنی تفرشی است از احفاد فاضل مرحوم میر عبد الغنی تفرشی تلمیذ میرزا
ابراهیم همدانی مشهور که در عهد شاه عباس ماضی از مستعدان بوده و درگذشت بالجمله این میر عبد الغنی
که از دوستان و معاشران فقیر بود بمضمون الولد الحر یقتدی بآبائه الغر باوصاف کمالات آراسته
سلیقه بنهایت استقامت و فطرتی بغایت عالی داشت اکثر متداولات علمیه را مطالعه نموده در شعور
و ذکا و ذوق و وجدان آیتی بود اگرچه شعر بسیار کم گفتی چنانکه مجموع افکار ایکارش بیکصد بیت نسد
اما چنانکه باید گفتی متانت و حلاوت و کیفیت سخنش را نسبتی با همگنان نبود و در نکته پروری و در سخن
رسی بنظر او را ندیده ام تا وقتی در حیات بود فقیر بذوق سخن سنجی او شعر بسیاری می گفتم و او را باین عظیم الفقد
بود این رباعی از ایشانست **رباعی** عمری بره وفا نشستیم عبث ٭ دل جز تو بدیگری نبستیم عبث ٭
تا آنکه در شباب با صفهان در گذشت و داغ فراق بر دل احباب گذاشت اللهم اغفر له و اجعله
عندک فی اعلی علیین پس بتقریب نهضت چند کس از دوستان و یاران آزاده بصوب دار الافاضل
شیراز بهم شوق دیدن آن بلده گریبان گیر شده بعد از التماس اجازت از والدین روانه

حرکت راقم حروف از اصفهان ببلاد فضل شیراز ؛ ذکر بعض دیگر از اساتید اعلام و افاضل کرام

آن صوب شدم و بآن بلده رسیده صحبت افاضل و اعیان و مستعدان آنجا دریافتم و آن سرزمین هم الشیخ الفتی پدید آمد و تا بوده ام وقت من جوش بوده دار الملک شیراز از بلاد معتبره فارس و تا بوده چه در اسلام و چه پیش از اسلام مجمع و مسکن افاضل و موبدان بوده اگرچه در آب و هوای آن قوت و لطافت چندان نیست اما باعتدال است و لغایت معمور و موفور النعم و مدارس و بقاع الخیر و ندان بسیار و کوهها بکیفیت دل نشین دارد شیخ سعدی شیرازی فرموده **منظومه** اگر مصر و شام است گر بر و بحر ؛ همه روستا انست شیراز شهر ؛ بالجمله مولانای اعظم استاد العلماء مولانا شاه محمد شیرازی رحمه الله در آن شهر بود بسماع کتاب اصول کافی در مدرسه ایشان مشغول شدم و اکثر اوقات شبانه روزی در خدمت او استفاده میکردم و نسبت بمن اشفاقی عظیم داشت فاضل مذکور از نوادر روزگار بود تتبعی عظیم و حفظی قوی و عمرے طویل داشت ادراک صحبت بسیارے از علما و اکابر عرفا نموده اکثر ممالک عالم را دیده بود و در تحصیل مراتب عالیه و تکمیل نفس ریاضتهای کشیده بمشایخ و اولیا اخلاصی عظیم داشت بغایت ستوده اخلاق کریم الذات بود قریب بیکصد و سی سال عمر یافت و همه را صرف نشر علم و حق طلبی و خیرخواهی عباد نمود و چند رساله در حدیث و حکمت و تصوف از مصنفات اوست تا آنکه بعد از چندی از ورود بآن بلده رحلت کرد دیگر از افاضل آن شهر مولانای محقق جامع المعقول و المنقول آخوند مسیحای فسوی علیه الرحمة بود و بتدریس اشتغال داشت و ے اعظم تلامذه آقا حسین خوانساری و قدوه فضلای عهد و بحدت ذهن و سلیقه و تبحر در جمیع علوم اشتهار داشت و منصب شیخ الاسلامی فارس بجد متش رجوع و مدرسش مجمع طلبه آفاق بود مدتی در خدمت ایشان بمذاکره و مباحثه پرداختم و طبیعیات شفا و الهیات شرح اشارات و حواشی قدیمه و جدیده و غیر آن استفاده نمودم تا آنکه ببلده فسا رفته برحمت ایزدی پیوست و الحق از اکابر فضلای عالیشان بود فکرے رسا و سلیقه مستقیم و طبع شگفته داشت در شعر فارسی و عربی نهایت بلذات و ابیات غرا در مدح امیر المومنین علیه السلام دارد و لغایت بلیغ گفته در فارسی اشعار شائسته شوخ دارد معنی تخلص ایشانست **منظومه** شد کرم جگر سوز کم آن زندش ازلی

مستیش بران داشت که گردید کبابی ٭ از تربیت آب حیائی گل رویش ٭ فرداست که آن سیب ذقن گشته گلابی
دیگر از مشاهیر فضلائی آن بلده مولانا لطف الله شیرازی رحمه الله بودی از فحول علما و تلمیذ فاضل عارف
مولانا محمد محسن کاشانی رحمه الله بود بخدمت ایشان رفته مدتی باستفاده حدیث و معارف دیگر گذشت
و بعد از گذرانیدن کتاب وافی که از تصنیفات ملا محسن مرحوم است اجازتی مفصله بجهت فقیر مرقوم فرموده
بود تا آنکه در سن کهولت درگذشت دیگر از افاضل آن دیار عارف معارف مولانا محمد باقر مشهور به صوفی
بود بغایت دانشمند و عرفانی بکمال داشت در خدمت ایشان کتاب تلویحات شیخ اشراق و قدری از
قانون خوانده ام بهمدران بلده بعالم بقا پیوست دیگر از اعلام المقام شیخ محمد امین شیرازی بود بحلیه
علم و سداد آراسته مکرر با ایشان صحبت داشتم بعد از افاضل مذکوره در حیات بود و درگذشت دیگر از افاضل
و معارف آن شهر جامع الفضائل مولانا محمد علی مشهور به سکاکی بود موحدی دانشمند و مدرس مدارس
شیراز و در فنون علم مهارت داشت و از تلامذهٔ مولانا شاه محمد و اخوند مسیحائی فسائی و دیگران بود
نسبت ارادت بسلسلهٔ مشائخ درست نموده در لباس ایشان میزیست بغایت عالی فطرت و صافی
طویت و خجسته اخلاق بود و قبولی عظیم در دلها داشت پیوسته دوستی و مصاحبت با فقیر می‌نمود
تا آنکه در استیلائی افاغنه بشیراز درجه شهادت یافت شعر بغایت نیکو گفتی این چند بیت ثبت شد
منظومه دو عالم را جزای قاتل من ده خدا آمین ٭ که بس باشد چنین ذوق شهادت خونبهاے من ٭
بدن مصر و هوا فرعون و هامان نفس من موسی ٭ خیال و وهمها سحر و دلیل من عصائی من ٭ چو نفی لنفی
اثبات است از مردن نمی‌ترسم ٭ بقائی من چو شمع کشته باشد در فنائی من ٭ گذشتن از سراب دهر
دامن چیدنی دارد ٭ ز آب هفت دریا تر نگردد پشت پائے من ٭ در نظم اشعار شکیب تخلص اوست
دیگر سید السادات و الافاضل میرزا مهدی نسّابه بود منصب شیخ الاسلامی با ایشان مرجوع شده
بغایت جلیل القدر و سلسلهٔ ایشان در آن بلده بجلالت حسب و نسب مشهور اند با فقیر محبت و الفتی
تمام داشت و اولاد و احفاد آن سلسله همه از مستعدان و معاشران من بودند و آن سید عالیشان
نیز در فتنه شیراز بدرجه شهادت فائز گردید دیگر از مستعدان سکنهٔ شیراز که با من انس تمام داشت

میرزا ابوطالب شوخ شانی بود سلیقه درست و اخلاق ستوده داشت بصحبت مستعدان و مذاکرهٔ علوم
و عبادات میگذرانید و بعد از حرکت فقیر از آن ولایت باصفهان تا در حیات بود همیشه ابواب مصادقت
و مکاتبات مفتوح داشت و بسیارے از اشعار فقیر را جمع نموده بود وقتے در صفهان مکتوبی از وی رسید
و در ضمن آن سوال از جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی و پسرش کمال الدین اسمعیل نموده و خواهش محاکمه
در شعر ایشان که آیا سخن کدام یک رجحان دارد فرموده و دران مکتوب مسطور بود که در میان جمعی بر سر
این ترجیح مکابره است و طرفین رضا بمحاکمهٔ تو داده فقیر جواب او نوشته این قطعه منظوم و در مراسله
مندرج ساخته باو فرستادم قطعه دوش از بر یاری که دلم شیفته اوست * در شرح کمال خرد و ش
ناطقه لالست * آمد ببرم قاصد فرخنده سروشی * با نامهٔ عذبی که مگر آب زلال است * نثرش نتوان
گفت که سلکیست زگوهر * هر سطری ازان در نظرم عقد لآلست * بکشودم و برخواندم و سنجیدم و دیدم *
کز بنده رهی حاصل آن نامه سوالست * کامروز درین ناحیه عاشق سخنان را * غوغا بسر شعر جمال است
و کمال است * القصه درین مسئله یاران دو گروه اند * در حجت ترجیح یکے زین دو جدال ست * این
شعر پدر آورد و آن شعر پسر را * یکسو نشد این مشغله امروز دو سالست * راضی شده اند آنهمه یاران
مجادل * کز کلک تو حکمے که رسد وحی مثالست * بگشاد لب پاسخ سنجیده پر خویش * سیمرغ خیالم
که سپهرش ته بالست * مجموعهٔ آن هر دو بدقت نگرستم * گر معجزه گفتن نتوان سحر حلالست * دیدم که
دوات و قلم آن دو شهنشاه * در مملکت شوکت شان کوس و دوالست * آن هر دو بفضل آیت و
برهان بلاغت * در حجلهٔ آن هر دو پریزاد خیالست * غرای هر مطلعشان مهر سپهریست * سیرابی هر
مصرعهٔ شان تیغ مثالست * شعر شعرائے که فریبند بایشان * نسبت بگهر سنجی آن هر دو سفالست *
در جنگ شیران قوی پنجه قلمها * پر پیچ و خم از خجلت آن هر دو چو نالست * جمع آنهمه اتقان بلطافت
که نموده * پیش و پستان غاشیه بر دوش شمالست * هر صفحهٔ رنگین رقم آن دو گهر سنج * چون عارض
خوبان همه خط و همه خالست * اما چون کسی دیدهٔ انصاف کشاید * این مطلع من آینه حسن حالست *
در شعر جمال ارچه جمالے بکمالست * اما بسر پایهٔ ابکار کمالست * لفظش بصفا آینه شاهد معنیست *

معنی اشکو هیست که طغرای جلالست هر نکته سربسته و نافه مشکست ؛ هر نقطه او شوخی از چشم غزالست
فیض رقمش از تتق غیب سروشست ؛ مد قلمش در افق فضل هلالست ؛ صد پایه ز سر تا سر دیوانش گذشتم
لیلاست که سر تا بقدم غنج و دلالست ؛ در یوزه گری جوار سید حریفان ؛ الحق رگ ابر قلمش بحر نوالست ؛
استاد سخن گرچه جمالست ولیکن ؛ تکمیل همان طرز و روش کار کمالست ؛ تحقیق در اقوال دو استاد حزین را ؛
این است که گفتیم و جز این محض جدالست ؛ رای همه این بوده که خلاق معانی ؛ آخر نه خطاب وی از صحفای
کمالست ؛ معیار کمال من و یا من دگران را ؛ در تله میزان خود اندیشه و بالست ؛ این نامه نوشتم بشب
هفتم شوال ؛ ماه این دو هزار و صد و سی و دو لیالست ؛ ودر دار العلم شیراز بسیاری از مستعدان
واهل عرفان با من معاشر بودند که ذکر ایشان موجب اطناب عظیمست و سوای آن بلده یاد داغ هوا
تمام دارد چنانکه هر چند کسی بمذاکره و فکر دقیق بپردازد ملال حادث نمیشود و در ایام اقامت آنجا مطالعه
و مباحثه بسیار کردم و آنمقدار از کتب مختلفه و فنون متنوعه بنظر تدقیق در آمد که احصای آن غیر است و کا
سکوتهای دلنشین و مکانهای خوش بتفرج رفته با احباب صحبتهای بفیض میداشتم روزی در یکی از
شریفه آنشهر نشسته بودم که حالتی غریب مشاهده افتاد مردی دیدم میرفت سراپا عریان و کارد در دست خود
کارد داشت و بقوت تمام بر اندام خود میزد و خون از وی جاری بود زخمهای کاری بیشمار بر تن و سر زده
خود داشت چنانچه دستان کار بود و هر زخم که بر خود میزد ظاهر میشد که راحت و لذت مییابد و اصلا سخنی نمیگفت
از حال او پرسیدم گفتند اسمعیل نام دارد بکسی عاشق بود و او وفات یافت چون این آگاه شد بیهوش شد
چون بخود آمد مجنون شده بود جامه بردرید و کاردها بگرفت و چند روز است که درین کار است گفتم چرا
کاردها از دستش نستانند گفتند قوتش بحدیست که کارد از دستش بیرون کردن بغایت مشکل است
و چندین کس او را افگندند و خواستند که کارد بگیرند عاجز گردیدند حالتی مشاهده شد که گفتند اگر کارد بگیریم
همین لحظه خواهد مرد پس او را واگذاشتند و عجیب تر آنست که زخمی که صبح بر خود میزد اگر دیگر باره برهمان
موضع نزدی تا بوقت عصر التیام یافته بود پس تفحص حال او شدم بعد از سه روز در بیرون شهر کارد
بر پهلوی او رسیده احشای او قطع شد و بیفتاده جان تسلیم کرد **رباعی** آنانکه غم عشق گزیدند

در کوی شهادت آرمیدند همه ٭ در معرکهٔ دو کون فتح از عشق است ٭ با آنکه سپاه او شهیدند همه ٭

حرکت از شیراز به بیضا ـ ذکر استاد الافاضل سید علیخان ٭ رفتن از بیضا به اردکان شیراز

پس از شیراز بمحال بیضای فارس حرکت کردم و دران محال درین زمان شهری نمانده اما مشتمل است بر قرای معموره بسیار و در خوشی آب و هوا ممتاز است مکانها بکیفیت و شکارگاه‌های خوش دارد مدتی دران حدود ماندم و در انجا بود سید فاضل ادیب حسیب جلیل نحریر صدر الدین سید علیخان بن سید نظام الدین احمد حسینی رحمه الله وی از احفاد استاد البشر امیر غیاث الدین منصور شیرازی علیه الرحمة است فاضلی جامع و در علوم ادبیه یگانه روزگار بود شعر عربی را به بلاغت و متانتی که باید گفتی و صاحب دیوان است و در سنجیدن و فائق شعر عربی مثل او ندیده ام و از مصنفات اوست شرح مبسوط بر صحیفه کامله و کتاب بدیعیه و غیران بغایت عالی همت و ستوده صفات ـ والحق نادرهٔ روزگار بود از مکه معظمه باصفهان آمد و از سلطان مغفور احترام یافت منصب صدارت را اراده تفویض باو داشتند خواهندگان آن منصب کوششها کردند و وسیله‌ها برانگیختند علو همت آن سید عالیشان از معاملهٔ دنیا طلبان پهلو تهی نموده بشیراز و بیضا رفته عزلت گزید تا برحمت ایزدی پیوست القصه چند روز بصحبت ایشان فیض یاب شدم او بمروت و عاطفت تمام بمن داشت و حاجی نظام الدین علی نصایی نیز در آن محال متوطن بود نزد من آمد و بمباحثه شرح تجرید و استبصار حدیث پرداخت در میانهٔ ما الفت عظیمه پدید آمد و او بغایت حمیده خصال و عالی فطرت و از دنیا گذشته و جهاندیده بود من حاشیه بر امور عامه شرح تجرید و رساله تحقیق غنا و رساله منطق را در انجا نوشته ام و دران محال دانشمندی از مجوس بود که وی را دستور گویند و عادت مجوس است که علمای خود را دستور خوانند با من آشنا شد و تحقیق اصول و فروع و اخبار آن مذهب آنچه میدانست از و کردم بمذهب خود آگاه بود طبعی مستقیم و زهدی بکمال داشت و از انجا بار دکان فارسی رفتم مولانا عبد الکریم اردکانی را که از عباد و علماء دعوت و صروف بود و در نجوم دستکاری عالی داشت بدیدم و مدتی معاشرت و هم صحبت بود و از وی استفاده بعض غوامض کرده ام و در همان اوان در سن نود سالگی برحمت حق پیوست و دران قصبه میر عبد النبی اصفهانی که ساکن کام فیروز فارس بود بدیدم و مدتی معاشر بود وی سید صالح ادیب محدث فقیه بود و تتبع بسیار داشت دران اوان رساله در مواریث نوشته بود و بنظر فقیر رسانید

بغایت منقح نوشته بود و از انجا باز بشیراز معاودت کردم چون در بین مطالعه کتب مختلفه نادره و
تحقیقات شریفه و فوائد جلیله نفیسه دریافت میشد که همه وقت ظفر برانها میسر نیست و کمتر کسی را از متتبعین روزگار
حاصل میتواند شد و بخاطر قاصر نیز بسیارے از فوائد و نکات شریفه تحقیقات عالیه متفرقه میرسید خواستم که
مجموعه مرتب سازم که مشتمل بر نفائس و نوادر باشد و بر جوامع مشهوره افاضل سلف راجح آید پس شروع
در تحریر آن کردم و بجدة العمر موسوم ساختم و بتدریج آنچه لائق سیاق آن بود دران مندرج میشد در سفر
فارس مقدارے ازان نوشته شد و هم چنین تا ابتدای سال خمس و ثلثین و مائة بعد الالف تخمینا بهفت هزار
بیت رسیده بود که دران سال سانحهٔ اصفهان روی داد و با کتابخانه فقیر و آنچه بود بغارت رفت و مرا
بر تلف شدن آن نسخه تاسف شد چه اگر انجام مییافت و بنظر افاضل جهان میرسید آن را لائق ذخیره
خزائن سلاطین قدر شناس می یافتند بالجمله از شیراز ببلدهٔ فسا که از کرمسیرات فارس است رفتم و از انجا
عزم بلده کازرون کردم دران حدود حقیقت حال عارف ربانی قدوة الکاملین شیخ سلام الله شولستانی
شیرازی که دران حدود انزوا از خلق گزیده در کوهی مقام گرفته بود دریافتم و بخدمتش شتافتم و از آنچه
تصور حال کبرای اولیا نموده بودم در جهان نشان ایشان کمتر یافت شود او را زیاده یافتم سلسله مشائخ
وے تا بمعروف کرخی قدس الله اسرارهم متسق النظام بود بالجمله چندی در قریه که قریب بآن مقام
بود توقف داشتم در روزها ادراک سعادت خدمتش میکردم تا آخر ارادت و اخلاص مرا که از صفای طبیعت
بود قبول نمود و شفقت و عاطفت کریمانه فرمود چند شبانروز در همان مکان بسر بردم و تمنا آن بود که در
همان مقام ایام حیات بگذرانم رضا نداد و از انجا بنوازش بسیار رخصت فرمود تا این زمان توفیق حصول
سعادتی اگر میسر شده باشد از برکات همت در نظر اشفاق آن یگانهٔ آفاق میدانم و زبان باین مضمون
ناطق است **منظومه** هر چند پیر خسته دل و ناتوان شدم ❊ هر گه بیاد روی تو کردم جوان شدم ❊ آن روز
بر دلم در معنی گشوده شد ❊ کز ساکنان درگه پیر مغان شدم ❊ پس بکازرون رفتم از اعیان آن شهر
خواجه خواجه حسام الدین کازرونی بود و برا از جوانمردان روزگار دیده ام و با من دوستی تمام داشت
و از طلبه آن شهر مولانا محمد یوسف عارف کازرونی بود بمراتب متداوله مربوط و خطی بغایت نیکو داشت

مراجعت بشیراز

سانحهٔ اصفهان و تاراج کتابخانه

ذکر شیخ عارف شیخ سلام الله

وطبعش قادر بر نظم — و بغایت درویش منش و پاکیزه اختلاط بود در ایام استیلای افاغنه بشیراز رحلت کرد پس از انجا
بشولستان و بلده جهرم رفتم و از صلحا و علمای آنجا میر عبد الحسین و مولانا محمد صالح بود بصحبت ایشان رسیدم
هر دو از محدثین ثقه و بغایت پرهیزگار بودند پس بدار اب که از منتزهات آن گرمسیر است رفتم و الحق بغایت خرم و
معمور است رساله لوامع مشرقه در تحقیق معنی واحد و وحدت و چند رساله دیگر در غوامض مسائل الهیه در انجا نوشتم
پس بخطه لار رفتم از اعیان آنجا میرزا اشرف جهان لاری بود ثروت و مکنت بسیار داشت و خالی از فطانت
و استعدادی نبود و هم از اعیان آن بلده بود میر محمد تقی لاری مشهور که صاحب دستگاهی عظیم و از دنیا داران
روزگار بود و اولی از چاکران و گماشتگان او صاحبان مال و جاهی موفور بودند و هر دو با من مودت و الفت
بسیار داشتند میرزا اشرف جهان را در آخر سال که بنجف اشرف رسیدم آنجا دیدم که ترک دنیا کرده بلباس
فقرا در ان آستانه مقدسه مجاور بود و همانجا مدفون شد و هم در اواخر که نوبت دیگر بلار وارد شدم میر محمد تقی
مذکور فوت شده پسرش میر محمد نام که بغایت اهل و ستوده صفات بود از حوادث روزگار محتاج بقوت شبانروزی
شده و در زمره مستحقین الشهر بود و از افاضل آن بلده مولانا نصر الله لاری بود و تلمذ در خدمت بسیاری از
مشاهیر فضلا نموده در فنون علم مهارت داشت و در ان بلده تا بودم اغلب با من صحبت می داشت پس از انجا
به بندر عباسی رفتم چند کشتی روانه مکه معظمه بود مرا همت مصروف آن شد که با قلیل زادی که میسر بود اختیار
آن سفر کنم بکشتی در آمدم هوای دریا و اوضاع کشتی مزاج مرا مختل ساخت و رنجی سخت کشیدم و پس از
چند روز باران و طوفانی عظیم شد مردم کشتی طمع از حیات بریدند حق تعالی نجات داد و بعد از مشقت و
صعوبت بسیار داشت بیکی از سواحل عمان رسیدم عمانیان که اکثر خوارج و قطاع الطریق بجبر ند کشتی بگرفتند
تمام اموال بغارت بردند و مردم را در ان صحرا گذاشتند و برفتند پس از چند روز بمشقت تمام بمسقط که
مشهورترین شهرهای ایشانست رسیدم و مدتی بجاه توقف کردم که اندک آسودگی حاصل آمد و در ان سال
موسم سفر حجاز و مونت آن نماند عزم مراجعت کردم ناچار بکشتی سوار شده به جزیره بحرین آمدم سکنه آنجا
اهل ایمان و صلحا میباشند و علوم عربیت و فقه و حدیث فی الجمله رواجی دارد و از علما و اعیان آنجا بود
شیخ محمد شیخ الاسلام با من الفتی تمام بهم رسانید و بالتماس او قریب بیکماه توقف کردم طول آن جزیره

وصول بشولستان و جهرم

درآمدن به بندر عباسی و عزم سفر حجاز و روانه

افتادن به ساحل عمان

ورود به بحرین

ورود به بندر بوشهر

ورود به شیراز

تخمین ده فرسنگ و عرضش چهار فرسنگ است همه نخلستان و معمور است و کثرت مردم بسیار و انهار خوش گوار دارد اما هوایش بغایت گرم و بسبب احاطهٔ دریا ناموافق است پس بکشتی در آمده به بندر معمورهٔ کنگ که بهترین سواحل فارس است رسیدم و از انجا عازم سردسیرات فارس شدم و دران سفر کمتر ناحیه از مملکت فارس مانده باشد که ندیده باشم پس بشیراز آمده و خاطر بدان متعلق شده بود که ترک معاشرت خلق و سکنی در معموره کرده در یکی از جبال که پناهی و آبی داشته باشد ازو و اگر بنجم و بانچه رزاق حقیقی مقدر ساخته باشد قناعت کنم و یکباره دل از الفت خلق و اوضاع روزگار متنفر و منزجر شده بود احوال دنیا را با طبع خود ملائم ندیده یافتم و می شنیدم که در کوهی غاری و چشمه و نزد درختی هست بدیدن آن رغبت میکردم و عزم مقام دران مکان مینمودم آشنایان و پیوستگان مانع می آمدند و الفت والدین و افراط محبت ایشان نیز مانعی قوی بود و در شیراز بودم که یکی از مراسلات والد مرحوم رسید در عنفوان این رباعی نوشته بود رباعی در دل ز فراق خستگیها دارم ❊ در کار ز چرخ بستگیها دارم ❊ با اینهمه غم تو نیز پیمان وفا ❊ مشکن که جز این شکستگیها دارم ❊ و دران سخنان درج بود که دل الفت سرشت را بلی آرام کرد پس عزم اصفهان کردم و براه دار العباده یزد روانه شدم و دران شهر جمعی از افاضل و مستعدان بودند و مردی نیکو خصال ستوده اطوار داشت و از بلاد نفیسهٔ عراقست و در انجا بود رستم مجوسی منجم مشهور کتب مجوس و حکمی و اسلامی بسیار داشت و بهیأت و نجوم و رمل و حساب و غیر آن مهارت داشت بود با او صحبت بسیار داشته ام و رصدی که اشهرت مجوسی و رصدی و چهار هزار سال پیش ازین نوشته نزد وی دیدم و بنظر اجمالی در آوردم قصور و نقص بسیار داشت بنا بر ضبط حرکات را بر تاریخ خلقت کیومرث که نزد ایشان ابو البشر و آدم عبارت از وست نهاده بود و بزعم وی چهار هزار سال و کسری ازان گذشته و این خالی از غرابتی نیست چه جمهور متاخرین مجوس ابتدای خلق البشر را این مقدار نمیدانند پس از انجا عازم اصفهان شدم و بخدمت والدین و ملاقات اخوان و احباب رسیدم و این از نعمتهای گرانمایه بود و چندان در مباحثه و مطالعه و تحریر مقاصد و مسائل علمیه مستغرق بودم و با مستعدان آن شهر معظم صحبت میداشتم در ان وقت والدین خواستند که تاهل اختیار کنم و دران مبالغه داشتند و جمعی از اکفا و اعیان خواهش بر نسبت نمودند و مرا بسبب اشتغال ❊

مراجعت به اصفهان

ذکر استاد و احوال مولانا محمد صادق

شوق مفرط بعلم رضا بان بنود و آنرا عائق فرصت پنداشتم و تجرد را بالفراغ و آزادگی آنست یافته چند انکه جهد نمودند راضی نشدم پس بخدمت سلطان المحققین افضل الحکماء الراسخین المولی الاعظم والحبر الاعلم مظهر المعارف والحقائق مکمل علوم السوالف واللواحق محی الحکمة ابو الفضائل مولانا محمد صادق اردستانی علیه الرحمة که از متوطنین اصفهان و بتدریس زمره از اذکیای افاضل مے پرداخت رسیده باستفاده مشغول شدم وے از اساطین حکما بود و قرنها باید که مثل او کسے از دانشمندان برخیزد بمن عاطفے بے پایان داشت و در خدمتش کتب مشهوره و غیر مشهوره حکمیه نظریه و عملیه بسیار خوانده ام و حق آن فیلسوف کامل برمن زیاده از استادان دیگر است و تا هنگام رحلت استفاده از خدمت ایشان منقطع نشد در سال اربع و ثلثین و مائة بعد الالف هنگام محاصره اصفهان برحمت ایزدی پیوست و دران اوان رساله موسومه بتوفیق که در توافق حکمت و شریعت است و رساله توحید کلام ندمائی حکمای مجوس در مبداء عالم و حواشی بر شرح حکمت اشراق و روائح الجنان و رساله ابطال تناسخ براهین طبعیین و شرح رساله کلمة التصوف شیخ اشراق و حاشیه بر الهیات شفا و فراید الفوائد و حاشیه بر شرح هیاکل النور و رساله در مدارج حروف و فرسنامه تحریر نموده و غیر آنها از مصنفات بسیار و جواب متفرقه دیگر که از کثرت درین زمان متذکر جملگی آنها نیستم و اشعارے که دران مدت وارد خاطر شده بود باز فراهم آورده دیوانے شد تخمینا ده هزار بیت و این دوم دیوان این بمقدار است و مثنوی مسمے به تذکرة العاشقین نیز در اصفهان بشروع افتاد افتتاح آن این بیت منظومه ساقی ز مے موحدانه ؛ ظلمت بر شرک از میانه ؛ یا تیره دلان چو لمعۂ نور ؛ در نیم شبان تجلی طور ؛ دردے که ز خود گرانه گیریم ؛ بیخود ره آن یگانه گیریم ؛ مطرب دم دلکشے بہ نے کن ؛ این تیره شب فراق طے کن ؛ از صبح وصال پرده برگیر ؛ شام غم هجر در سحر گیر ؛ تا باز رهم این جدائی ؛ گیرم سر کوے آشنائی ؛ ساقی قدحی مے مغانه ؛ سرجوش خم شرابخانه ؛ در کام حزین تشنه لب کن ؛ نذر دل آتشین نسب کن ؛ تا رخت کشم بعالم آب ؛ آسوده شوم ازین تپ و تاب ؛ مطرب نفست جلاے جانهاست ؛ با مرده دلان دمت مسیحاست ؛ شکیم چو خون مرده در پوست ؛ نشتر بر رگ فسرده نیکوست ؛ دل مرده تن فسرده گور است ؛ آواز نے تو بانگ صور است ؛ این مثنوی تخمین چهار هزار بیت است و متضمن

حکایتی است که منقول است از اصمعی که در طریق طائف سنگی دیدم بر آن این بیت نوشته بود شعر
الا یا معشر العشاق بالله خبروا ٭ اذا اشتد عشق بالفتی کیف یصنع ٭ و تمام قصه مشهور است بالجمله
در اصفهان ایام بآرام گذران بود تا آنکه بتاریخ سبع و عشرین و مائة بعد الالف والد علامه طاب ثراه چنانکه
گذارش یافت بجوار رحمت حق پیوست و از آن حادثه اختلالی در احوال پدید آمد و بعد از دو سال والدهٔ
مرحومه نیز رحلت نمود و جدهٔ مادری با جمعی وابستگان در آنخانه ماندند و بعد دو سال برادر نیز بتحصیل مشغول و
بغایت اهل و ستوده اطوار و نسبت بمن نیکوکار بودند از این حوادث مراد ماغ شوریده شد و بسر بردن
در آن منزل دشوار گشت با عزیمت شیراز کردم و چندی در آن بلده اقامت نمودم و اوضاع آن شهر نیز
تغییری یافته اکثر دوستان سابق من در گذشته بودند القصه خود را بهر صورت تسلی می نمودم و برسم عادت
گاهی بصحبت علمی و تحریر بعض مسائل می پرداختم و بی اختیار شعر بسیاری وارد خاطر می شد باز در شیراز
اینها را فراهم آوردم دیوان سیم مرتب شد تخمیناً مه چهار هزار بیت لیکن خاطر بنوعی از دنیا رمیده
که اصلاً هیچ چیز حاصل نمی شد و با وجود جوانی بجدی دنیا و مستلذات آن در نظر خار و مکروه بود که پیرامون
خاطر نمیگشت و از استیلای هجوم آن شوق و شغفی که بتعلیم و تحریر و تقریر معارف بود افسردگی یافت
و همواره خواهان آن بودم که دلقی در پوشیده بگوشهٔ انقطاع گزینم و بنا بر علاقهٔ بازماندگان تسکینی
ایشان میسر نیامد بالجمله باز باصفهان مراجعت کردم و برادران و بازماندگان و دوستان را بدیدم
و بعد از فوت عم عالی مقدار در لاهیجان و بتدریج سنوح حوادث اختلال باسباب مختلفه در اکثر
محالات گیلان وجه معاشی که از املاک موروثی میرسید و مدار گذار بود هر ساله کاستن گرفت و بعد از
رحلت والد مرحوم بسبب خرابی آن محال و نبودن شخص کاردان غمخواری در آن املاک خود نقصان
بسیاری بآن راه یافته در سالی میرسید و فا بخند ماهه مصارف لابدی نمی نمود و آخر بسبب استیلای جماعت
اروس بر آن مملکت و هرج و مرج زیاده چنان شد که بالمره منقطع گردید و اکثر املاک و مستغلات
از حیز انتفاع و آبادانی افتادند کمی که مانده بود آن نیز در تصرف دیگران آمد و قلیلی که بانصاف خود
نصیبا با و بازماندگان عم مرحوم میدادند وفا بمصارف ایشان نمی بود بهر حال قطع نظر از آن نیز کرده بهر نوع

رحلت والد علامه سماحت‌پناه

نهضت راقم از اصفهان به شیراز

ترتیب دیوان ثالث

معاودت به اصفهان

بانچه در دست بود اوقات می گذشت و مرا خود طبیعت و فطرت قادر بر تحصیل دنیا نبوده و نسبت و توسل و اظهار حاجت و قبول احسان و مروت از احدی هرچند سلاطین عالیشان و کرام خلق از دوستان صدیق باشند بموجب حمیت و غیرت فطرت ممکن و مقدور نه بهمت مجبولست با حسان و ایثار بر کافه خلق و با این حال زندگانی به تهیدستی و قصور مقدرت از قدر همت اشق و اصعب اشیا و مستحزن بلیاتست از حکیمی پرسیدند که بدحال ترین مردمان در جهان کیست گفت من بعدت همته واتسعة امنیته و قصرت مقدرته و بر فرض محالی که نفس عالی همتان ناچار به پستی تن در دهد و تحصیل قدر ضرورت کردن نهد طریق تحصیل از وجوه مسلوده در اکثر از منه نا یابست و اختیار ذلت و زبونی مقدور کرام نیست **فرد** میر داز تهیدستی آزاد مرد ٭ ز پهلوی غیری شکم پر نکرد ٭ چه نیکو گفته در مقام شیخ فرید الدین عطار **اشعار** یکی پرسید از آن فرخنده ایام ٭ که تو چه دوست داری گفت دشنام ٭ که هرچیزی دگر که میدهندم ٭ بجز دشنام منت می نهندم ٭ مجملا چندی بر بنا

حادثهٔ اصفهان و افغان

که حادثه اصفهان و محاصره آن اتفاق افتاد مجمل آن قضیه که از غرایب احوال روزگار شعبده بازاست آنکه طایفه افغان غلزه که کمینه رعیت قندهار و برخی از ایشان داخل در سلک سپاه آن سرحد و بچاکری حاکم آنجا قیام داشتند میرویس نامی رئیس آن معدود بود در شکارگاه قریه ده شیخ بخدعه و تمهید شاه نواز خان امیرالامرای آن سرحد را بکشت و بران قلعه استیلا یافته خزاین موفوره بدست آورده و افاغنه با او موافقت کردند و از پیشگاه سلطان مالک رقاب شاه سلطان حسین صفوی تغمده الله بغفرانه تدارکی که در اطفای نایره آن فتنه می شد هیچ حصول مقصود نگشت افغان مذکور بران قلعه استیلا داشت تا در گذشت بعد از و پسر او محمود نام قائم مقام پدر شده و بنواحی خود دست تطاول دراز کردگاهی بساط سلطنت در آن مملکت میگسترد و گاهی عرائض نیاز بدرگاه سلطانی میفرستاد و چون قرنها بود که معموری و آسودگی و انتظام جمیع نعمتهای دنیویه در ممالک بهشت نشان ایران نصاب کمال یافته مستعد آسیب عین الکمال بود پادشاه و امرای غافل و سپاه آسایش طلب راکه قریب یکصد سال شمشیر ایشان از نیام بر نیامده بود دغدغه علاج آن فتنه بخاطر نمیگذشت تا آنکه محمود مذکور بلشکر موفور بممالک کرمان و یزد رسید و غارت و خرابی بسیار کرده عازم اصفهان شد و این در اوائل سال اربع ثلثین و مائه بعد الالف بود چون

قریب بدار السلطنت مذکوره رسید اعتماد الدوله با جمیع امرا و سپاه حاضر رکاب بودند مامور به دفع او شدند اما هم
از اسباب اجرای تقدیر بود که بر یک لشکر چندی کس که از رهگذر غفلت و نفاق رای دو تن از ایشان را با هم
اتفاق نباشد امیر و سردار شوند القصه در نواحی شهر تلاقی و افغان غالب و امرا مغلوب شدند و اکثر رعایای
قرای قریبه مکانهای خود را انداخته با عیال بشهر در آمد خلقی که هرگز خیال اینگونه حادثه نکرده بودند بهم آمدند
چون چشم همگی بامرای بی تدبیر بود عامه را مجال چاره نکایت خصم از خود نماند محمود با لشکر خود بیرون شهر
آمده بعمارات فرح آباد که آنهم شهری و قلعه محکم اساس بود مقام گرفت و آنچه از ضروریات میخواست از دهات
معموره قریبه که بی صاحب افتاده بود بلشکرگاه خویش کشیده صاحب ذخیره چندین ساله شد و آنچه
نمیخواست تمامی را سوخته نابود ساخت من چون بدیده بصیرت در مآل آنحال نگرستم وصیت پدر
بیاد آمد و اراده بر آمدن از شهر کردم و در آنوقت حرکت با منسوبان و سرانجام مقدور بود که راه ها هنوز
مسدود نشده بود و تا دو سه ماه بیرون رفتن بسهولت میسر می شد دوستان و نزدیکان نمیگذاشتند
و بسخنان دور از خاطر رنجه میساختند و در آن هنگام صلاح در حرکت پادشاه بود چه مجال مقاومت
با خصم نمانده و مقدور بود که خود با منسوبان و امرا و خزائن آنچه خواهد بطرفی نهضت کند تمامی ممالک
ایران سوای قندهار در تصرف او بود اگر از آن محصه بیرون رفت سرداران و لشکرهای متفرقه کل
مملکت با او پیوستندی و چاره کار توانستی کرد و الحق تدبیر در آنوقت منحصر درین بود من این معنی را
بیکدو کس از محرمان او فهمانیدم و تحریص کردم که ازین رای درنگذرند و استخلاص اصفهان نیز در ضمنش
بود چه بعد از رفتن پادشاه خصم را بر اصفهان زیاده کوششی فرصت نبود و بفکر کار خود می افتاد و عامه شهر
او را بهر عنوان از سر خود وا می کردند و وی ناچار شدی که از همان راه که آمده بود دیگر بار آید و سعی موفور را
گشاده بطرف ولایت خود باز گردد یا آماده جنگهای سلطانی شود و بهر صورت سودمند بود و آنهمه خلق بی شمار بسختی
تلف نمی شدند اما موافق تقدیر نیفتاد و چند کس از ناسنجیدگان مانع آمدند تا آنکه شد آنچه شد و
چه نیکوست درین مقام کلام حکیم ابوالقاسم فردوسی **اشعار** زمین هست آماجگاه زمان ٭ فسانه تن ما و
چه خشت گمان ٭ قضا چون در آید بر اند حذر ٭ قدر چون بجنبد به بند دگذر ٭ شکاریم یکسر همه پیش مرگ ٭

سرے زیر تاج و سرے زیر ترک ٭ چنین است کردار چرخ بلند ٭ بدستی کلاه و بدستی کمند ٭ چو شادان نشیند کسے
با کلاه ٭ بخم کمندش رباید ز گاه ٭ کجا آنکه بر سود تاجش با بر ٭ کجا آنکه بودی شکارش هژبر ٭ نهالی همه خاک
دارند و خشت ٭ خنک آنکه جز تخم نیکی نکشت ٭ زمین گر گشاده کند راز خویش ٭ نماید سرانجام و آغاز خویش ٭
کنارش پر از تاجداران بود ٭ برش پر ز خون سواران بود ٭ پر از مرد دانا بود دامنش ٭ پر از خوبرخ
چاک پیراهنش ٭ چه افسر نهی بر سرت بر چه ترک ٭ کزو بگذرد تیر و پیکان مرگ ٭ هر آنکس که دارد بدل هوش
و رای ٭ نباز دهی کار دیگر سرای ٭ مجملاً بعد از سه چهار ماه کار محصوران بتنگی کشید و ماکولات دران
مصر اعظم که مشحون بانبوهی و ازدحام بیرون از قیاس بود بتنقیص یافت و رفته رفته نایاب شده و افاغنه
باطراف شهر آگاه شده در هر دو فرسنگ و کمتر از جوانب مکانی استحکام داده جمعی بنگاهبانی گذاشتند
و دائم الاوقات فوج فوج سواران ایشان بنوبت بر گرد شهر در گردش بودند و درانوقت مردم از ضیق
معاش پیوسته از هر گوشه و کنار پوشیده و پنهان از شهر بیرون میرفتند و افاغنه بر کسے ابقا نمیکردند
و در شهر چون اکثر اغذیه نامناسب بکار میرفت هر روز جماعتے بے شمار با ورام و امراض مبتلا گشته هلاک
مے شدند و از فراخ حوصلگی و جوانمردی مردم انشهر مشاهده شد که قرص نانے بچهار پنج اشرفی رسیده
بود و کسے از غریب و بومی معلوم نمے شد که بگرسنگی مرده باشد واحدے سائل بکف نشده بود و آنکه
از جوع بیتاب بود حال خود از آشنایان پوشیده مے داشت تا کار بجائے رسید که یافت نمیشد آنوقت
مردم تلف شدند و آخر چنان شد که اندک مایه مردمے ناتوان و رنجور باقی ماندند و از هر طبقه آنمقدار از هنرمندان
و مستعدان افاضل و اکابر و اشراف دران حادثه درگذشتند که حساب آن خدائے داند و بر من
دران احوال روزگارے گذشت که عالم السرائر بدان آگاه است و بر آنچه دست قدرتم میرسید صرف
میکردم و بغیر از کتابخانه چنان چیزے در منزل من باقی نمانده و با وجود بے مصرفی قریب بدو هزار مجلد
کتاب را نیز متفرق ساخته بودم و تتمه دران خانه بغارت رفت القصه در اواخر ایام محاصره مرا بیماری صعب
عارض شد و پسر و برادر و جده و جمعی از مردم خانه درگذشتند و آن منزل خالی شده منحصر بدو سه
کس خادمه عاجزه گشت تا آنکه بیماری روے بانحطاط نهاد و از شدت اندوه و نقاهت طرفه حالتے بود

برحسب تقدیر در غرهٔ شهر محرم خمس وثلاثین ومایة بعد الالف که پایان آن شدت بود برفاقت دو سه کس
از اعاظم سادات ودوستان تغییر لباس کرده بوجه استتار از شهر برآمدم بقریه که بر دو فرسنگی بود رسیدم
وچند کس از نزدیکان وامرا پادشاه را برداشته بمنزل محمود رفته ویرا دیدند وروز دیگر که پانزدهم شهر محرم
مزبور بود محمود بشهر داخل شده در سرای پادشاهی نزول کرد وخطبه وسکه بنام او شده معدودی از مردم
که مانده بودند امان یافتند وسلطان مغفور را در گوشهٔ از منازل خود نشانیده نگهبان برگماشت وچون در ایام
شدت محاصره شاهزاده والاتبار عظیم الاقتدار شاه طهماسپ را با معدودی از مقربان بیرون فرستاده
بدار السلطنهٔ قزوین رسیده بود از استماع این خبر بر تخت سلطنت موروث جلوس نمود بالجمله فقیر از آن
قریه حرکت کرده منازل خطرناک را بمشقت تمام طی نموده ببلدهٔ خوانسار رسیدم ودران چندی توقف کرده چون
زمستان رسیده وراهها پر برف بود فی الجمله تدارک سامان سفر نموده ببلدهٔ خرم آباد که مقر حکومت والی لرستان
فیلی است رسیدم وآن ولایتی است بغایت معمور ودر نیکوئی آب وهوا وخرمی مشهور طول آن شانزده روزه
راه وعرضش نیز چنانست شهرها وقصبات خوش ومواضع بکیفیت بسیار دارد واز قدیم مسکن احشام فیلیست
که از صد هزار خانواده متجاوزند در آن وقت امیر الامرای آنجا علیمردان خان بن حسین خان فیلی از خانه زادان
قدیم وامرای بزرگ دودمان علیه صفویه بود وما بین مودت والفتی خاص داشت والحق شجاعان ومستعدان
روزگار بود ودران قضایا وحوادث که نموده بود خواهش تدارک وعلاج در خاطر داشت وباوجود کثرت
لشکر وحشر بنابر اسباب عایقه که ذکر آنها طولی دارد مصدر اثری نتوانست شد وتوفیق خدمتی نمایان نیافت
بالجمله دران بلده توقف نمودم طاقت حرکت نبود واز شدت آلام وصدمات روزگار پر شور وشر وهجوم اهوال
وحادثات عجیب حالتی دارم قوای دماغیه عاطل شده بود واصلا معلوم از معلومات من در صفحهٔ خاطر نمانده
ساده محض نمود وقدرت بر سخن گفتن نداشتم از آثار حیات همین علاقهٔ ضعیفی نفس را بکالبد ناتوان باقی مانده
بود وتا یکسال چنان بود بعد از آن فی الجمله مزاج باصلاح آمد وآنچه شیخ ابن عربی رحمه الله در فص ادریسیه
از کتاب فصوص الحکم ذکر کرده مرا محقق ومعلوم شد وآخر شرحی وافی بر کلام شیخ نوشته‌ام وبر ناظران مخفی
نماند که شرح سوانح ووقایع احوال من از نوادر وغرایب حالات روزگار است وتفصیل آن در حوصلهٔ تحریر

بیرون آمدن از اصفهان و داخل شدن محمود باصفهان و جلوس بر سلطنت و رفتن مولف
بخرم آباد

نمی آید و آنچه تقلیم وقایع نگار تواند آمد اگر دران مسامحه نشود نیز دفترها بآن مشحون گردد و بعمری ازان فراغ حاصل
نیاید و درین یکدمه فرصت کجا مجال آن که شمه گذارش باید بتحریر اندک از بسیار و یکی از هزار را اقتصار بنماید
مجملا در خرم آباد جمعی از غره و اتقیا و مستعدان مجتمع بودند و با من الفت گرفتند و اعیان و امرای آن دیار را
نیز با وصف شایسته و اوصاف ستوده یافتم و جمهور ایشان را با من صداقت و اخلاص عظیم بود و بصحبت دیگر
مشغول می داشتند و بمرور ایام تمامی آن مملکت را دیده ام از اعاظم سکنه آن دیار عمده افاضل کرام قدوه سادات
عظام امیر سید علی موسوی رحمه الله برادرش امیر سید حسین بود که خلف سید الافاضل میر عزیز الله
جزایری و قریب بشصت سال بود که دران بلده سکنی داشت و بغایت محترم و مرجع جمهور آن ولایت بود در
اکثر فنون علوم مهارتش بکمال و در تقوی و ورع بیهمال و الحق سیدی بزرگ منش عالی شان بود و محبت
و الفتش با من بدرجه رسید که مزید بران نباشد و برادر عالیمقدارش از اعیانش و افاضل بود و سایر عشایر او
از معاشران مخلص من بودند و دران شهر اقامت داشت مولانای فاضل قاضی نظام الدین علی خراسانی وی
مدتی در اصفهان تحصیل نموده سلیقه مستقیمه و مدرکی عالی داشت با جمعی دیگر از مستعدان مرا بالتماس مشغول
مذاکره ساخته اصول کافی و تفسیر بیضاوی و شرح اشارات و غیرها شروع نمودند و از جودت ذهن و فهم او مرا
شوقی بمذاکره پدید آمد بالجمله از دو سال افزون درانولایت اقامت نموده بهر حال اوقاتم خوش بود و سادات مذکوره
و قاضی مذبور دران دیار روزگاری با حتشام داشتند تا چند سال قبل ازین شنیدم که بجوار رحمت حق پیوستند از
جمله حوادث عظیمه که دران اوان سانح و باعث ویرانی ایران بل اکثر ممالک جهان گردید حرکت لشکرهای روم
بود و مجمل این حادثه آنست که سلطان روم با وجود یکصد ساله صلح و دستور که موکده بغلاظ ایمان بود و اظهار موافقت
و یکجهتی با سلاطین سلسله علیه صفویه دران هنگام که اختلافی چنان بدولت و مملکت ایشان راه یافته بود و هنوز
تدارک آن نشده بود فرصتی و نامردی و بیوفائی را کار فرموده بعراق و آذربایجان و گرجستان سه جهار
سردار عظیم الاقتدار با لشکری که داشت بکنتش بدان سر سید بداعیه تسخیر گسیل نمود از جمله بتسخیر حدود
عراق حسن پاشا حاکم بغداد و نجد و آذربایجان عبدالله پاشا وزیر نامزد شده بود حسن پاشای مزبور با صد هزار
کس افزون بسرحد عراق درآمده ببلده کرمانشاهان نزول نمود و درانجا وفات یافت پسرش احمد پاشا که از

لشکرکشی سلطان روم بتسخیر عراق و ایران

نزول پاشاهای روم بکرمانشاهان

سنجاقان بود کاری پدر منصوب شد و بتسخیر آن حدود کوشش گرفت پادشاه عالیجاه شاه طهماسب صفوی که در بدایت شباب و بعد از جلوس سلطنت از حادثه اصفهان و گرفتاری پدر لغایت افسرده محزون بود یکی از امرائی جاهل بخیال آنکه او را از غصه و اندوه بر آرد باسباب عیش و طرب دلالت کرد و باندک زمانی چنانکه در مزاج جوانان خاصیت لهو ولعب است آن شیوه از حد اعتدال درگذشت و خرده بین بهمین مضمون سرایید اشعار شاه از می گران چه برخواهد خواست * و ز مستی بیکران چه برخواهد خواست * شه مست جهان خراب و دشمن پس و پیش * پیداست کزین میان چه برخواهد خواست * درینحال پادشاه مذکور در مملکت آذربایجان بود و عزم تدارک استیصال افاغنه داشت رسیدن سردار روم آن عزم لائق را عائق گشته براندن ایشان از آنحدود مشغول شد و لشکر قزلباش را در رکاب آن پادشاه که در بهور و مردانگی ایزد بود با لشکر روم مکرر مصافهای سخت روی داد گاهی غالب و گاهی مغلوب میشدند و رومیان بنابر عدت بیشمار و سامان موفور و رسیدن مدد و معاون ایستادگی داشتند و خرابیها بر سر آن کار گذاشتند و هر سپاهی که با ایشان میرسید و هر قدر از ایشان کشته میشد در جنب آن مایه کثرت بقیاس معلوم نشود و چون آن حادثه ناگهان اکثر حدود مملکت بیکبار فرو گرفته و مرکز دولت و خزائن سلطنت در دست افاغنه بود و بدکاران و شورش انگیزان مملکت که از بیم سیاست در خزینه بود در آن انقلاب و طوفان حادثه چنانکه رسم است از هر گوشه و کنار سر بطغیان و زیاده سری بر آورده شورش انگیزی داشتند لشکر قزلباش و مردان کار و مدبران با هوش و رای در لجه اضطراب افتاده هر کس در هر جا بفکر کار خود در رفته بتصفیات مال و عیال و حفظ ناموس درمانده و مجال امداد و اتفاق با دیگری میسر نیامد و در آن هنگام مملکت خراسان نیز که از آن دو فتنه بزرگ بر کران بود بسبب شورش و دعوی استقلال بهی هزار کس افاغنه ابدالی در دار السلطنه هرات و طغیان ملک محمود خان والی ولایت نیمروز در مشهد طوس بهم بر آمد و سکنه آن مملکت گرفتار آشوب شده کشش و کوشش عام شد و در ممالک طبرستان و گیلان علت وبا شیوع یافته تا ده سال امتداد داشت و خلقی بحساب درگذشتند و سرداران پادشاه اروس با لشکر انبوه از دریا بر آمده بر اکثر بلاد معتبره گیلان استیلا یافتند و در آن آوان بیچاره کس حشم و خیش و حشم معدود شد که در ممالک ایران داعیه پادشاهی و سروری داشتند و سوای غارتگران پادشاه صفوی شرا و در این حوادث هائله وسعت و پاسی میرزدو بر سر هر یک از دشمنان قوی بقدر مقدور لشکری میفرستاد که زیاده خصم را

[illegible]

مجال تعدی ندهند و خود را ببلاد آذربایجان با عساکر روم در آویخته بود و رومیه بر بسیاری از آن مملکت استیلا داشتند و درین فرصت جماعت افاغنه که مالک تختگاه اصفهان شده بودند اسایش یافته بتسخیر بعض نواحی خود از عراق و برخی از مملکت فارس پرداخته توسعی در ملک ایشان پدید آمد جمعی از تبه کاران طوغا و کرها با ایشان که جماعت کودن صحرانشین بودند پیوسته قوانین سلطنت و جهانداری و راه و رسم معیشت و دنیا داری تعلیم نمودند تقلید قزلباش پیش گرفتند لیکن از سفالت و رذالت اندک چیزے در نظر ایشان عظیم و عزیز در تنگ حوصلگی و ناکسی اگر در شهری اندک مایه جمعیتے دست میداد از بیم ناگهان بقتل عام می پرداختند و این معامله در اصفهان مکرات واقع شد و از اثاث چیزی بکسے نمیگذاشتند و آن مایه اموال و خزائن و نفائس اندوختند که محاسب وهم و قیاس از تصور آن عاجز است و مردم را هیچگونه آرامی از ستم آن شوربختان نبود و رعیت بجان رسیده گاہے بقتال ایشان کمر مے بستند دار السلطنة قزوین را که متصرف آورده بودند روزے عوام و مردم بازار بهم بر آمده شمشیر در افاغنه نهادند و چهار هزار تن کما بیش بکشتند و شهر بضبط خود آوردند لیکن چندے باز لشکر بر سر آنشهر کشیده بعهد و پیمان متصرف شدند و همچنین در قصبه خوانسار عوام شوریدند و جمعے از افاغنه را با حاکم و سرداری از ایشان وارد شده بجائے میرفت در میان گرفتند و در یکروز سه هزار تن بکشتند و از غرابت اینکه بعض دهات حقیره که بهر نوع ذخیرهٔ آذوقه داشتند در مدت هفت سال که استیلاے افاغنه بود حصار نااستوار خود را حراست نموده جز صفیر تفنگ از ایشان با فاغنه نرسیده چندانکه در تسخیر آن قریها و را نمدیده کوشیدند سود نداشت و ایشان پیوسته در تنگ و تاز بودند و با وجود آنکه گاہے از بیم و هراس و گاہے از دستبرد رعیت و سپاه آرامی نیافتند و چند مرتبه لشکر قزلباش بر سر ایشان تاخت بر حسب تقدیر کار ے پیش نرفت محمود نابکار پس از دو سال از سلطنت اتفاقیه بقتل پادشاهزادگان صفویه که محبوس بودند فرمان راند و هی و نه نفر صغیر و کبیر سید بیگناه بقتل رسانید و از غرابت اینکه در همان شب حال بروے گشته دیوانه شد و دستهای خود را خائیدن گرفت و کثافات خود را خوردی و هر کس دشنام و یاوه گفتی و درین حال برادر اشرف نامی از ایشان بجای او نشست و بشجاعت و تدبیر موصوف بود از اهل عراق و فارس طوعا و کرها جمعی را بملازمت گرفت و سپاهے موفور آراسته فراهم آورد و اکثر فارس را مسخر ساخت و در کار او رونقی عظیم پدید آمد

احمد پاد شاه سردار روم با لشکری عظیم بر سر او رانده در نواحی قصبه انجدان مصاف داد ابتدا اول بضرب توپخانه
رومیان شکست در افاغنه افتاد و از جای خود عقب تر نشستند چون شام شد اشرف مذکور با زصف سپاه
آراسته با این قزلباش از هر سو ولوله رعد آوائی کرنا و کوس در افگنده بر سپاه روم راند احمد پاشا و رومیان
بهزیمت رفتند و آخر در میانه مصالحه شد پس اشرف مذکور سلطان مغفور شاه سلطان حسین را بقتل رسانید
نعش او را ببلد المومنین قسم فرستاده دفن کردند و با قتدار بود تا از پادشاه عالی جاه شاه طهماسب منهزم
و مستاصل گردید و ذکر آن بیاید اکنون ذکر معدودے از اعیان که خود با این فقیر دوستی داشته پیش از
حادثه اصفهان و دران سانحه درگذشته اند ذکر می یابد از انجمله مولانائی فاضل میرزا عبد الله مشهور با فندی
بفنون متداوله ماهر و بغایت متتبع بود و در اصفهان در جوار منزل خود مدرسه عمارت کرده با فاده اشتغال
و روزگارے مهیا داشت چون ببلاد روم افتاده علمائے آنجا بدانش او آگاه شده بودند بقاعده خود و یرا
افندی خطاب داده باین لقب معروف شده بود با من الفت تمام داشت چندی پیش از آشوب اصفهان
رحلت کرد دیگر سید فاضل میر محمد صالح شیخ الاسلام اصفهانی جاوی علوم شرعیه روزگارے بعزت
داشت قبل ازان سانحه درگذشت و چند کس از اولادش نیز بجوهر فضل آراسته با من مودت داشتند
و قریب بحال تحریر درگذشتند دیگر سید عالم میر محمد باقر خلف میر محمد اسمعیل حسینی اصفهانی از مشاهیر علما
و در زمان سلطان مغفور نهایت عظمت و اعتبار داشت تدریس مدرسه سلطانی باو مرجوع و با فاده
مشغول بود چندی قبل از حادثه اصفهان درگذشت دیگر عمدة المجتهدین مولانا بهاء الدین محمد اصفهانی
مدتها بود که با فاده معالم دینیه مشغول و در شرعیات مرجع اهل زمان خود بود و اخلاقے بغایت ستوده داشت
با فقیر عطوفت بسیار میفرمود چون در صغر سن با والد خود عهد فتاده بود بفاضل هندی مشهور بود چندے از
قبل حادثه اصفهان درگذشت دیگر سید عالیشان میرزا داود خلف مغفور میرزا عبد الله عظیم الشأن از سادات
واز طرف جده منسوب بسلسله علیه صفویه و خود بمصاهرت سلطان مغفور ممتاز و منصب تولیت مشهد مقدس
رضوی باو مفوض بود بلطف طبیعت موصوف و اشعارش مشهور و بحلیه کمالات صوری و معنوی آراسته
روزگارے بعزت و احتشام داشت تا آنکه قریب بسانحه مذکوره بعالم بقا رحلت نمود دیگر مرحمت پناه میرزا

جنگ احمد پاشا با افغان و هزیمت رومیان

سید رضا حسینی است وی از سادات حسینیه اصفهان و آن سلسله از قدیم الایام از اعاظم و اکابر آن شهر
بوده اکثر از افاضل جهان و اغلب بمنصب صدارات در انخاندان و در باب ایشان و صاعدیه گفته اند منظوم
همه میرا نیان و صاعدیان * پادشاهند و پادشاه نشان * بالجمله سید مذکور از شگفته طبعان روزگار و
ایامی مهیا بعزت و احترام داشت و مودت و اختصاص وی را نسبت بمن پایانی نبود قریب بحادثهٔ مذکوره
رحلت کرد دیگر فاضل نحریر میرزا کمال الدین حسین فسوی است که از استادان من بود در سن کهولت در ایام
محاصره برحمت ایزدی پیوست دیگر حکیم دانشمند جامع فضائل مرجع افاضل مولانا حمزه گیلانیست که از
اعاظم تلامذه فیلسوف اعظم مولانا محمد صادق اردستانی علیه الرحمة و از اصدقای من بود وی را در آواخر
ایام محاصره رحلت افتاد دیگر مولانا محمد رضا خلف مرحوم مولانا محمد باقر مجلسی است بحلیهٔ علم و خصال حمیده
آراسته بتدریس مشغول و بعلو همت موصوف بود در سانحهٔ مذکوره باد وی را در عالی مقدار و جمعی از اولاد
و اقربا که همه از معاشران و دوستان صمیم من بودند رحلت نمودند دیگر مولانا محی فاضل مولانا محمد تقی طبسی است
وی از مشاهیر فضلا و در فنون علوم صاحب دستگاهی بود در اصفهان توطن اختیار کرده بافاده اشتغال
داشت و در ان حادثه برحمت ایزدی پیوست دیگر امیرزادهٔ عظیم عالی جاه مصطفی قلیخان خلف امیر الامرا
سار و خانست صفات حمیده اخلاق ستوده و استعداد ذاتیه او را بیان نتوانم کرد دانش و مودتش مرا
را پایانی نبود بمنصب پدر رسیده در دست افاغنه بدرجهٔ شهادت فائز گردیده چون شمه از ین احوال
نگارش یافت اکنون بر سر سخن نخستین رفته بقیه سرگذشت مرقوم میگردد مجملا در خرم آباد بودم که
آتش فتنهٔ رومیان در انحدود اشتعال یافت و گاهی تاخت لشکریان ایشان بنواحی آن بلده
میرسید علی مردانخان امیر الامرای مذکور را بخاطر رسید که چون محاربه با رومیه درینوقت کاری بزرگست
انسب بصلاح حال اینکه بطرفی از ان مملکت که جبال صعب المسالک است با جمعیت انبوه رفته
بلده خرم آباد و نواحی آنرا که قریب بلشکرگاه رومیه است خالی و خراب افگند و باین عزیمت با سپاه
و متعلقان حرکت کرده باقصای آن مملکت رفت و امیر حسن بیک سلیورزی را که از امرای لر بود
در شهر گذاشت که عامه را کوچانیده شهر و قلعه را خراب ساخته باو بپیوندند سکنه شهر در اضطراب افتاده

تتمهٔ احوال راقم در ایام اقامت خرم آباد

ایشانرا طاقت حرکت نبود واز وحشت رومیه اطمینان هم نداشتند فزع قیامت برخود است امیر حسن بیگ مذکور
بمنزل من آمد ومردم شهر نیز جمع آمدند واز هرگونه گفتگو در میان گذشت من حرکت مردم را بیرون از قدرت
ایشان دیدم خرابی آنشهر را که رشک گلستان ارم بود وخلقی عظیم را خراب تر از آن بدست خود نمودن
وتجزیه واطفال وعیال ایشانرا سر بصحرای هلاکت دادن نپسندیدم امیر مذکور را اشارت بماندن و
حراست خود ومردم را دلالت وتحریص باتفاق وسامان ویراق وپاس حزم ومردانگی نمودم آن سخنان
موثر ومقبول همه افتاد وباهم عهد وپیمان کرده هرکس سلاح ویراق حرب برخود آراست ودر آن کوشش
تمام نموده طرق عبور دشمن را بقدر مقدور مسدود وحصار ومنافذ شهر وقلعه را استحکام ساخته بلوازم آن
پرداختند وآن مقدار ایشان را تشجیع وتحریص کردم که بیوقوفان ایشان باندک روزی در استعمال اسلحه
ماهر وچنان دلیر شدند که با سپاهی گران اگر رومی میداد کارزار میکردند ومردم آرام گرفته شهر معموری
اول گرایید وخود هم اکثر شبها با ایشان در پاسداری وروزها در سواری موافقت میکردم جماعت رومیه
چون از استعداد مردم واقف شدند ونام کثرت الوس قبلی وصعوبت مسالک آن مملکت ونبودن حاکمی
مثل امیر الامرای نام آور مذکور در میان ایشان بلند آوازگی داشت اندیشه ناک شدند ودیگر متعرض
آنجا نگشته بسایر اطراف پرداختند امیر الامرای مذکور چون دید که مردم شهر بجای خود ماندند دیگر به
ایشانرا تحذیر کرد وکس بدان التفات ننمود بعد از شش ماه که در کوهستان محنت بسیار کشیده خود نیز بشهر آمد
وآن را ستحسین شمرد ورومیه بمحاصره همدان که سواد اعظم واز بلاد معتبره عراقست پرداختند
ودر آنوقت حاکمی ولشکری در آنشهر نبود سکنه وعوام شهر بمدافعه برخاست ومدت محاصره چهار
ماه کشید جمعی از رومیه را محصوران بتیر وتفنگ بکشتند وچنانکه احمد پادشاهی سردار ایشان را
باطاعت خود اندر نگرفت رومیه که از صد هزار افزون بودند ودر قلعه کبری شهره جهان در تسخیر کوشیدن
گرفتند ویکطرف حصار را با آتش باروت فرو ریخته بشهر درآمدند وقتل بنیاد کردند مردم شهر نیز دست
باسلحه که داشتند برده از هر سو روی بایشان نهادند وچون کار از دست رفته بود بران کوشش
فایده مترتب نشده همگی در مبارزت بقتل رسیدند افراط قتل رومی در آنشهر وایستادگی ومردانگی

مردم آنجا از مشهورات و نوادر روزگار است اما سه روز این هنگامه دران شهر برپا بود و هیچکس از ایشان
روی نگردانید تا همه کشته شدند مگر اندک مایه مردمی که امان یافته باطراف رفتند و دران وقت جماعتی
کثیره نیز از اطراف و جوانب عراق دران بلده جمع آمده بودند و حساب مقتولین آن قصبه را علام الغیوب
داند آن مقدار از مشاهیر سادات و افاضل و اعیان بقتل رسیدند که تخمین آن دشوار است تا
بسائر الناس چه رسد از جمله افاضل نحریر علامه بی نظیر میرزا هاشم همدانی علیه الرحمة که از دانشمندان
روزگار و اصدقای حقیقی این بیمقدار بود و هم از جمله مقتولین بود مولانای عارف عابد مولانا عبد الرشید
همدانی که از عدول خلق و در علوم شرعیه مرتبهٔ عالیه داشت و از جمله مقتولین بود نادرهٔ آفاق مولانا
علی خطاط اصفهانی که ذکر او بتقریبی گذشت وی باکثر علوم مربوط و جمیع خطوط را چنان می نوشت که
تا آن زمان هیچیک متقدمین را آن درجه میسر نیامده و جامع جمیع کمالات و از بدایت حال از دوستان و
معاشران من بود بالجمله از استماع قضیهٔ هایلهٔ همدان اضطراب بحال سکنهٔ آن حدود و بلکه بتمامی ایران
راه یافته مردم خرم آباد متفرق شدند و حاکم نیز از آن شهر بیرون رفت چون جمعی کثیر از معارف و
آشنایان من در قصبهٔ همدان درگذشته عیال ایشان در زمرهٔ گرفتاران بودند مرا عزم رفتن بآن دیار
باستعلام حال و استخلاص گرفتاران بقدر طاقت و توان جزم شده بصوب همدان روان شدم و با مردم
خود و جمعی که رفیق راه شده بودند هفتاد سوار بودیم طرق و مسالک چنان پرفتنه و آشوب بود که
عبور دشواری داشت در یکدو منزل دو چار عساکر رومیه گردیده محصور شدیم و بلاشهای سخت و زحمتهای
صعب کشیده حق تعالی نجات داد و بهمدان رسیدیم جمعی از معارف بلادهٔ کرمانشاهان و غیرها که
ناچار همراه پاشا و عساکر روم بودند و سابقهٔ معرفتی داشتند متفق شدند و در فکاک بعض گرفتاران
کوشش بسیار کردیم تا جمعی بهر وسیله مستخلص شده بامنی رسیدند و دران حال بر من مشقتی و
اندوهی و بلیتی گذشت که خدای داند در بعض شوارع آن شهر احبا و کشتگان که بر زبر یکدیگر افتاده
بودند مجال عبور نبود و اکثر مواضع بنظر در آمد که دران حادثه همدانیان چون سر کوچه ها بر رو میان گرفته
مدافعه میکرده اند و چند آنکه کشته میشده اند دیگران بجای ایشان بمقاتله ایستاده اند تا سر دیوارها

روانه شدن مصنف از راه بهمدان

ملبند اجساد کشتگان بود که بر فراز هم ریخته بود بالجمله مرا در معسکر رومیان بودن با آنکه جمعی از ایشان آشنا شده
احترام مے داشتند بلیهٔ عظمی بود از میان ایشان برآمده بشفقتی تمام ببلدهٔ نهاوند که تا آنزمان بتصرف رومیان
در نیامده بود رسیدم و در انجا بود مولانائی فاضل مرحوم قاضی ابراهیم نهاوندی در انوقت متصدی شرعیات
آن ملبده و الحق از نیکان و جامع کمالات بود چندروزے دران بلده که مکانے خوش ست اقامت نموده با مولانای
مذکور صحبت داشتم و از انجا با لکای بختیاری که معروف بلُر بزرگ ست در آمدم دران هنگام عالیشان محمد حسین خان
در میان ایشان حاکم بود بر بسیاری ازان ملک عبور کردم و امرا و اعیان آن قوم مودتی تمام داشتند اما
اقامت دران حدود مرا خوش نیامده ملوم شدم و همت بران گماشتم که بعراق عرب در آمده بمشاهد مقدسه
آنجا توطن نموده بقیهٔ عمر بگذرانم پس باز ببلدهٔ خرم آباد رفتم و آن شهر را از وحشت آسیب سپاه روم
خالی دیدم عازم شوشتر و ممالک خورستان شده بقصبهٔ دزفول که از ملحقات شوشتر است رسیدم حاکم
آن دیار ابوالفتح خان از غلام زادگان صفویه که جوان هوشمند بود دران بلده اقامت داشت با من الفت
بسیار گرفت و از اعیان انجا بود سید فاضل میر عبد الباقی و جامع الکمال قاضی مجد الدین در قوج
که از آشنایان قدیم من بود و از انجا ببلدهٔ شوشتر رفتم جماعتے کثیره از سادات و اعیان آنجا الفت
گرفتند و چندے توقف کردم و از ایشان بود سید فاضل سید نور الدین بن سید نعمت الله جزائری
رحمه الله و با من مودتی موفوره داشت و هم از ایشان بود میرزا محمد تقی و میرزا عبد الباقی مرعشی پس
بشهر حویزه رفتم سید محمد خان بن فرج الله خان مشعشع دران مملکت والے بود مراسم مودت تقدیم
کرد و از افاضل آن ملبده بود شیخ یعقوب حویزاوی در فنون ادبیه و حدیث و فقه و مغازی و سیر
و انساب مهارت و حفظے قوی داشت پس ببصره شدم و عازم رفتن ببغداد بودم که سفینه روانه یمن
بود و جمعی بعزیمت حج سوار میشدند مرا هم آرزوی قدیم در هیجان آمد و تدارک زادے نموده بکشتی
در آمدم و از حادثه طوفان و مشقتے که سفر دریا خالی ازان کمتر تواند بود مریض و ناتوان شدم و
عاجز و رنجور بعد از چهل روز بساحل بلاد یمن که بندر موخاست رسیدم و از کشتی بر آمده دران
ملبده مریض افتادم و چون هوا موافقتے نداشت بدلالت بعض مردم ازان شهر بیرون رفته

رفتن بولای بختیاری
ورود بخرم آباد
ورود بشوشتر
ورود بحویزه
ورود ببصره
و از انجا ببصره

رفتن بیمن بعض و صنعا -

بمعمورهٔ بعض که در ولایت یمن بنزهت هوا و خرمی مشهور است رفتم در انجا صحبتے رو نداد و موسم حج خود در گذشته
بود بتقریبے تا بلده صنعا که مرکز دولت و مقر صاحب یمن است رفتم واز مشائخ کرام شیخ حسن بن سعید
اویسی یمنی امامی علیه الرحمة دران بلده اقامت داشت و شفقت خاص نسبت باین بمقدارے فرمود
باز مراجعت به موخا نموده با سفاین که روانه بصره بود معاودت کردم و دران سال نیز از سعادت حج
محروم ماندم و دران وقت از بصره ببغداد رفتن بسبب موانع طرق مقدور نبود و بصره چون بر ساحل
بحر هوائے ناموافق داشت مرا خوش نبود ناچار بحویزه و سوشتر باز گردیده حیرتے در آشوب جهان
و سرگردانی خود داشتم و در هیچ گوشه قرار نمی یافتم چنانکه از مضمون این رباعی من ظاهر است -

مراجعت از یمن به بصره موخا و از آنجا به بصره

رباعی آنم که بملک نیستی سلطانم ÷ با سایهٔ اگر مقیم مانم ÷ مانندهٔ آسیا درین ملک خراب ÷ سرگردانم
که از چه سرگردانم ÷ و اهالی اکثر اماکن بسبب الفت چون خواهش بتوقف من داشتند دلالت بکدخدائی
مینمودند و مرا نظر باحوال خود و اقتضای زمانه پر آشوب و فرط غیرت مرغوب نبود و در میانه ایشان ماندن
بجهات نکرده و صعب مینمود و در حویزه و سوشتر و در قول جمعی از صابیه میباشند و الحال در همه آفاق سوائے
این سه بلده در مکانے دیگر نشانی از ایشان نیست چندانکه تفحص کردم عالمے در میان ایشان نمانده بود
و عوام فرومایه بودند و صابئیه ملت صاب بن ادریس علیه السلام و صاب بروایت بعض اصحاب سیر پیغمبر
بوده و طائفه دیرا از حکما شمرده اند و صابیه گویند اول انبیا آدم علیه السلام و آخر ایشان صاب بوده
و ایشانرا کتابیست مشتمل بر یکصد و بیست سوره و آنرا زبور اول خوانند و عقیدهٔ ایشان اینکه صانع
عالم کواکب و افلاک بیافرید و تدبیر عالم ایشان را گذاشت و پرستش ستارگان کنند و برائے هر کوکبے
شکلے معین نموده هیاکل سازند و گویند صورت فلان و فلان کوکب است و در ضراعات و توسلات
بهر یک آدابه و عبارات دارند و محققان ایشان گویند که سجده و پرستش کواکب و هیاکل نکنیم بلکه آن قبله
ماست و جمیع این طائفه قائل اند بتاثیرات اجرام علویه و هیاکل سفلیه یعنی تماثیل و اصنام و در صابیان
زمان حکما و علما و عالیشان درین طبقه بوده که صاحبان علوم مکنونه بوده اند جمله + از سوشتر باز
بکرستان فیلے در آمدم و بیمار بشهر خرم آباد رسیدم و چنان مریض بودم که آوازه رسیدن احمد پاشا

ذکر صابیان

صابیان عقیده اهل حکمت [illegible]

آمدن پاشا بکردستان و تسخیر آنجا بار — نهضت راقم با عساکر روم از کردستان بکرمانشاهان [illegible]

سردار لشکر روم تا آن شهر شهرت گرفت اندک مایه مردمی که بودند راه فرار پیش گرفته بکوهستانها پناهی جستند
و تنها من با چند خدمتگار در آن شهر بودیم که سردار با لشکر بحساب رومیه در رسیده فرود آمدند و من تنها
در شهر ماندن را صلاح ندیده بمیانه لشکر روم آمده اقامت کردم سردار چند کس از مردم آنجا را پس از
چندی بدست آورده بود عاطفت داد و اندک مایه مردمی جمع آمده از رومیه کسی را در آنجا حاکم گذاشته
مراجعت کرد و من با همان لشکر مرافقت کرده بکرمانشاهان رسیدم و در آن راه بمن از ناتوانی و رنجوری
و شدت سرما کلفتی سخت رسید و سردار مذکور را با من الفتی پدید آمده احترام میکرد و جماعتی از
ایشان با من آشنا و معاشر بودند و با ایشان بود عبید الله آفندی قاضی عسکر روم و بعلم و فضل
در مملکت روم شهرتی تمام داشت با من آشنا شده الفت بسیاری گرفت و اکثر سخنان علمیه بمیان
می آمد و بیرا قطع نظر از ریاست و جاه و اعتباری که داشت بغایت فرومایه و از علم بیگانه یافتم سرمایه
او منحصر بود بضبط چند مسئله متداوله از فقه حنفیه و لبس مشهوران بعلم را در میانه آن قوم همگرا دیدم
چنین یافتم آری در میان ایشان بود عبد اللطیف چلپی بغدادی وی در علوم ادبیه و شعر عربی ماهر بود
بالجمله چندی در کرمانشاهان بسر بردم و رساله مفرح القلوب را در مجربات و فوائد طبیه و رساله
تجرد نفس را در آن بلده نوشته ام و در آنجا بود سید فاضل امیر صدر الدین محمد قمی اصفهانی که مدرس
بلده همدان و از آن بلیه نجات یافته بکرمانشاهان آمده بود والحق از متبحرین علماست و با من الفتی
تمام داشت والحال ساکن نجف اشرف شده در حیاتست و در آنوقت رومیه بر کل قلمرو علیشکر و
لواحق و کردستان و لرستان و نواحی استیلا داشتند و همه را بکوشش و کشش بتصرف آورده بودند
و رعیت مطیع نمیشد و با رومیه میآمیختند و ویرانی تمام بآن ملک رسیده بود قصبه یزدجرد را
که متصرف شده حاکمی مستقل در آنجا داشتند روزی او باش و مردم بازار تمام شوریده بر رومیان
هجوم آوردند و چهار هزار کس از ایشان بکشتند و آخر پنجهزار تومان با حمد پاشای سردار جریمه
داده اطاعت کردند و از امرای قزلباش سبحان وردیخان بن ابو القاسم خان حاکم سابق همدان
که در آنوقت منصبی و سپاهی نداشت مردم متفرقه فراهم آورده در آن نواحی با رومیه مدتها در ستیز رفته

بود بسی صد مصاف افزون بار رومیان داد و هر دفعه جمعی انبوه بکشت و چون سردار با لشکر بیکران رومی بوی آورد خود را بکناری کشیدی و الحق دران مدت با عدم تمکنت داد مردمی و مردانگی داد و آن لشکر بی حد و گران را مدام بی آرام داشت تا آنکه از کثرت کارزار و سختی تنگ و تاز بستوده آمده افسرده شد و رومیان او را با عهد و پیمان نزد خود آورده اول اعزاز کردند و آخر بکشتند و من از ابراهیم آقائی دفتردار بغداد که از عظمای آن لشکر بود شنیدم که می گفت بیست و دو هزار کس از لشکر روم در محاربات سبحان وردیخان بقتل رسیده اند و الحق اگر مجال تفصیل احوالش و تدبیرات و صولت و همت و تهور او درین عجاله بودی ناظران را موجب شگفت تمام گردیده در روزگار ناسخ داستان رستم و اسفندیار شدی مجملا درین طوفان حادثات آن مملکت نه چنان پژمرده و ویران که توان باز نمود عبد الله پاشا نیز بر اکثر آذربائیجان مستولی شده دار السلطنت تبریز هم بحالت همدان شده بود تبریزیان نیز بعد از آنکه از ستیز و آویز عاجز آمده رومیان بشهر ریختند شمشیرها آخته تا پنجروز در کوچه و بازار قتال کردند تا آنکه رومیان از محاربه ایشان بتنگ آمده امان دادند که ترک جنگ کرده با اطفال و عیال و مال آنچه توانند برداشته از شهر بیرون روند قریب پنجهزار کس از تمامی خلق بی شماران شهر که مانده بودند بدستی شمشیر و بدستی دست عیال خود گرفته از میان سپاه روم بیرون رفتند و آنگونه تهور از عوام شهری در روزگار کمتر واقع شده باشد بالجمله چندی در کرمانشاهان و چند در قصبه نوی و تهرکان و تحال دامن کوه الوند که بهشت روی زمین است بودم و در آنجا بود سید جلیل القدر امیر صدر الدین محمد سرکانی و برادرش میر ابراهیم که هر دو از مستعدان و با من مودتی تمام داشتند اصل ایشان از سادات استرآباد و مدتی بود ساکن آن دیار شده صاحب اقطاع و سیورغالات بودند پس روانه دار السلام بغداد شدم دیگر کربلائی معلی رفته از انجا بنجف اشرف توطن اختیار کردم و قریب سه سال دران آستان مقدس کامروا بودم و بآرام و ضبط اوقات میگذشت همیشه تمنای مصحفی بخط خود داشتم دران ایام توفیق یافته نوشتم و دران روضه علیه گذاشتم و گاهی بتحقیق مطالب و تحریر رسائل می پرداختم و گاهی بمطالعه مشغول می شد — در کتابخانه آنحضرت چندان از هر فن

تسخیر تبریز و مقاتله رومیان و تبریزیان

رفتن [illegible] بقصبه نوی و کوهان [illegible] مصنف [illegible] بعراق [illegible]

کتب اوائل و اواخر جمیع بود که تعداد آن نتوانم بر بسیاری بگذشتم وگاهی با افاضل و اتقیا که مجاوران سدّه
علیا بودند صحبت مے داشتم واز ایشان بود مولانای فاضل ملا ابوالحسن اصفهانی و مولانا نورالدهر گیلانی
و شیخ یونس و سید قاسم نجفی علیهم الرحمة که از مشاهیر مقدسین روزگار بودند و بهر نوع از فیوضات آن مکان
مقدس خوش میگذشت و اندیشهٔ سفر و دوری از آن آستان در خاطرم نبود تا آنکه بعزم تجدید عهد
زیارت مشاهد منوره کاظمین و سرمن رای بغداد آمدم و سعادت یاب گشتم اراده عود بنجف اشرف بود که
عزیمت سفر خراسان و رسیدن بمشهد طوس در دل افتاد و تقدیر کشان کشان بکریبان شاهان رسانید —
احمد پاشا با لشکر بیکران روم دران شهر بود و درانوقت سفر در مملکت ایران بسبب شورش و انقلاب
و عدم امنیت طرق و استیلای سرکشان بغایت صعب و خطرناک بود اعتماد بحر است حق نموده بمملکت
کردستان درآمدم و از انجا بآذربایجان رسیده آن ممالک معموره تبریز را از استیلای رومیان
خالی و خراب دیدم **فرد** از خرابی میگذشتم منزلم آمد بیاد ؛ دست و پا گم کرده دیدم دلم آمد بیاد ؛
بالجمله بدار الارشاد اردبیل که آنهم در تصرف رومیان بود رفتم و از انجا بگیلان درآمدم در بلده
آستارا جمعے کثیر از سپاه اروس بودند و قلعه عمارت کرده یحیی خان طالش با نقوم ساخته بود و از طرف
ایشان حاکم بود چون سلسله خان مذکور را از قدیم ارتباط تمام بود مراسم مودت قدیمه تقدیم کرد و
بالتماس وے چند روز توقف کردم و آن مملکت را بسبب حادثه طاعون که هنوز شیوع داشت
و استیلای لشکر اروس عجب ویران و بے سرانجام دیدم از انهمه آشنایان سابق و معارف کسے نمانده
بود و چند کس از همراهان من نیز بآن مرض درگذشتند القصه طول آن مملکت را بصعوبت تمام
طے نموده بولایت مازندران درآمدم اکنون مجمل احوال پادشاه عالی جاه طهماسپ بجهت ارتباط کلام
نگاشته آمد در مملکت آذربایجان چند سال آنمقدار کوشش بالشکر روم نموده که قزلباش از
ستیز و آویز بستوه آمده بسیارے از سپاه در معارک ناچیز شدند و رومیان بران مملکت و ممالک
شروان و گرجستان مستولی شده عرصه بروے تنگ شد ناچار دست از ان حدود کوتاه کرده
بخیال آنکه شاید حدود عراق از افاغنه انتزاع شود با لشکرے که داشت ببلدهٔ

طهران روسی درآمده اشرف افغان اقتدار تمام یافته مستعد محاربه بود در نواحی طهران بالشکر
پادشاهی مصاف داده غالب آمد و سردار لشکر قزلباش که از دوستان من بود دران معرکه
گرفتار شد و آخر نجات یافت چون دیگر استعداد محاربه نبود پادشاه بمازندران رفت که فکرے اندیشید
افاغنه تا سرحد خراسان ممالک شدند — در مازندران چون وبا شیوع داشت بسیارے از عساکر
پادشاهی بآن مرض درگذشتند و چنان کسے باقی نماند و پادشاه از آزردگی رقم عزل بر ناصیه
جمیعے از امراو نزدیکان کشیده ایشانرا از نزد خود اخراج نمود و خود با معدود چند عزم خراسان
و تسخیر آن ولایت از ید متغلبه نموده فوجے از جماعت قاجار استرآباد برکاب پیوسته بآن مملکت
درآمد و مملکت خراسان دران وقت نسبه قسمت انقسام یافته بود قندهار و توابع در تصرف افاغنه
قلنزه و دار السلطنه هرات و ملحقات در ید افاغنه ابدالی و باقی خراسان در تصرف ملک محمود خان حاکم
نیمروز بود و خود صاحب سکه و خطبه شده در مشهد طوس اقامت داشت و لشکرے جرار فراهم
آورده خود نیز از شجاعان بود و نسب وے بسلاطین سفاریه مے پیوندد و توقع آن بود که شاید حقوق
چندین ساله چاکری و نمک پروردگی آن دودمان بزرگ را پاس داشته بقدم اعتذار پیش آید او خود
این توفیق نیافته بعزم رزم استقبال موکب شاهی کرده تا قلعه سفراین آمد چون پادشاه از دلیری او
آگاه شد بے توقف بعزم تلافی و گوشمالی وے سوار شده ایلغار کرد ملک محمود خان از جسارت خود
نادم گشته بسرعت تمام مشهد مقدس بازگشته در استحکام قلعه و حصار کوشیدن گرفت و پادشاه
بر دروازهٔ شهر نزول نموده بمحاصره پرداخت و ملک محمود خان هر روز از حصار برآمده با توپخانه و
آراستگی تمام با لشکر پادشاهی کارزار میکرد و چندماه براین منوال بود مردم سائر بلاد و رعیت
خراسان چون نمک پروردهٔ خاندان صفویه بودند شهرها بتصرف داده فوج فوج بلشکر پادشاهی
آمده نطاق خدمتگذاری و جانسپاری برمیان بستند و کار بر ملک محمود تنگ شده آن بلدهٔ فاخره
مفتوح شد و ملک محمود محبوس گردیده در حبس بسعی یکے از امراء بے اطلاع پادشاه هلاک شد پادشاه
در مشهد مقدس بود که من از مازندران حرکت کرده باسترآباد آمدم و بسید مسعود خصال سید مفید استرآبادی
باسترآباد —

ورود بمشهد

که از نیکان روزگار بود دران شهر بدیدم وازانجا بمشهد مقدس رسیده بزیارت روضهٔ رضویه علیه السلام مشرف
شدم و اوقات گزیدم پادشاه از قدردانی و مهربانی که شعار آن سلسلهٔ علیه بود بمنزل آمد و مودت بسیار
کرد و دران مدت ادرا با فاغنه ابدالی و سرکشان نواحی آن ملک محاربات اتفاق افتاده ظفر یافت و در ایام
محاصرهٔ مشهد مقدس که خروج فوج سپاهی و رعیت اطراف خراسان باردوی بادشاهی می آمدند نادر قلی بیگ
افشار ابیوردی نیز ازانجمله بود باردو آمده رفته رفته مورد الطاف شاهنشاه بمساعدت طالع منصب جلیل القدر
قورچی باشی گری یافت و بطهماسب قلیخان ملقب گشت و با امرا و ارباب مناصب صفائی نداشت
و الشیان اغاز راه خود میدانست در شکست کار آنها کوشیدن گرفت و پادشاه را در اوائل التفات
تمام باو بود تا آنکه زمام مهام ملکی برای در دست در آمده استقلال یافت و من دران بلدهٔ مباکه
با وجود کثرت آشنایان کمتر معاشرت با خلق داشتم و بکار خود مشغول بودم بسیاری از کتاب رموز
کشفیه را با چند رساله دیگر درانجا تحریر نموده ام و گاهی با اعیان و مستعدان صحبت میداشتم
و اشعار که دران مدت گفته شده بود جمع آوردم و این چهارم دیوان خاکسار است و دران بلده
بود سید عارف میر محمد تقی رضوی خراسانی از اتقیا و اعلام زمانه بود و از مشاهیر فضلا دران بلده
مجتهد مغفور مولانا محمد رفیع گیلانی بود و هم دران بلده بود فاضل جامع محقق مولانا محمد شفیع گیلانی
که از اذکیای علمای و درا و اسط حکمت نادرهٔ زمان بود و همه با من انس و الفت تمام داشتند و الحال
بعالم بقا پیوسته هیچیک از ایشان در قید حیات نیست و دران اوان هم بطرز بوستان سعدی و آن
نوع سخن گستری رغبت افتاده شروع در گفتن نموده آن مثنوی را خرابات نام نهادم و بسیاری از
مطالب عالیه و سخنان دلپذیر دران کتاب بسلک نظم در آمد افتتاح آن نبیت اشعار شناسا ست
پیر خرابات را که شست از دلم لوث طامات را عطا کرد زاندیشه فارغ دلے چو میخانه بخشید سر منزلے
و یکهزار و دو صد بیت گفته شده بود تا صورت انجام نیافت چند بیتے که در خاطر بود ثبت افتاد ۔

مثنوی الا اے جهاندار فرخنده خوئے دمے گوش بگشا بفرخنده گوئے نخستین نکو گیر راه
سلوک که خلقے گرایدبدین ملوک جهاندار باید پسندیده کیش غم پیروان خور بدنبال خویش

فلا دوز راهی نیندیش حال ٭ مبادا که یابی دلیل ضلال ٭ وگر خود ندانی ز داننده پرس ٭ ز روشندلان
شناسنده پرس ٭ خرد پروران را خریدار باش ٭ تن تیرهٔ سفله کو خار باش ٭ بپرور دل و عقل مشکل‌گشای ٭
بدانش شو و مان با هوش و رای ٭ بتدبیر سنجیدگان کار کن ٭ ز مغز خرد سر گرانبار کن ٭ سبکسر نباید بکار
ای پسر ٭ که طبل تهی به ز بیمغز سر ٭ بروشن روانی برآور دمی ٭ که گیرد دانا به از عالمی ٭ نظر کن در احوال
دانشوران ٭ که بی خار نبود گل و ز مرهمان ٭ بهر فرقه در دیر بتخانه ٭ بود در میان پای بیگانه ٭ بهر خم که
بینی بود دُرد و صاف ٭ فراخست پهنای میدان لاف ٭ چو دعوی گرانشماری تهی ٭ کند از تو دانندهٔ
پهلوتهی ٭ بجائی که باشد رواج خزف ٭ چرا گوهر آید برون از صدف ٭ بدعوی میسر شدی گر هنر ٭ فلاطون
شدی لافی خیره سر ٭ فرومایه گر بد شود دو حرف ٭ نگردد هم آورد دریای ژرف ٭ نهان تیغ مصری
و چوبین کند ٭ عیان هست پیش نظرهای تند ٭ فریبنده دنیاست سنگ محک ٭ چو خواهی بجاند پس بیرد
شک ٭ بگیر ای نکوکار عبرت سگال ٭ غبار حریفان بجوی خصال ٭ نصیحت همه آدمی پیکرند ٭ بسیرت
بسی کم ز گاو و خرند ٭ ترش روز پند سخن کو مکن ٭ نکوخواه را تلخ باشد سخن ٭ بر دگو کی مهران
فروزنده بخت ٭ که با دوست نرم است و با خصم سخت ٭ رگ و ریشهٔ قسوت از دل بکن ٭ که سنگ
درشتست لشکرشکن ٭ بگیر دم تو پند حکمت پژوه ٭ چو باران رحمت به بنیاد کوه ٭ به پیش دم ناصحان
خاک باش ٭ پذیرای حق از دل پاک باش ٭ براحت چه خسپی ابا تاج و ترک ٭ بکرد ت فقیران بی ساز
و برگ ٭ بموئینه پنهان چو در نافه مشک ٭ شکم بیطعام و گلوگاه خشک ٭ مجو راحت از برگ و ساز طرب
تن آسانی خلق یزدان طلب ٭ به تندی چو ظالم بنجم کمند ٭ بباید دل از ملک و اقبال کند ٭ چه رو
بماند در آن مرز بوم ٭ که بازو گشاید بنه کار شوم ٭ مکن پرورش سفله را زینهار ٭ درختی که خار است
بارش مکار ٭ بدیوان شاهنشه بیهمال ٭ ز بیداد ظالم شود لیده حال ٭ بنالد که سلطان سر امید ما ٭
تو چون داد ندهی خدا امید ما ٭ بملک تو هر جا که بیداد رفت ٭ بود از تو چون از میان داد رفت ٭ دلیا
عاجزان بر نتابد خراش ٭ ز آه ضعیفان حذرناک باش ٭ مترس از غریو هژبران جنگ ٭ حذر کن
ز افغان دلهای تنگ ٭ مشو سخرهٔ دشمن دوست روی ٭ که بخشیت کنند آن نکومهید خوی ٭ شبانی که

ناز دو بچنگال گرگ ؛ ز بو لست سودش زبالش سترگ ؛ نه هیچی بلذات نفس دژم ؛ چه لذت فرو تر ز عدل و کرم
رود مرد و ماند بجا نام نیک ؛ خنک آنکه جوید سر انجام نیک ؛ **ایضاً** یکی بار دل در گل افتاده ؛ سخن
راند در خبث آزاده ؛ سخن چنین حدیثش با آزاده گفت ؛ نکو تا چه سان گوهر از سفت ؛ مرا هست در پیش
راهی شگرف ؛ بصد حیرتم غرق دریاست ژرف ؛ بساحل اگر بخت شد رهنمون ؛ وزین ورطه رخت من آید
برون ؛ ندارم ز بد گفتنش هیچ باک ؛ کجا گرد آلوده گی جان پاک ؛ دگر بر نیاید سبویم درست ؛ شود در شکستها
پلنبه و کار سست ؛ از انم نکوتر نگوید کسی ؛ سزاوار ناخوشترم زان بسی ؛ حزین سیرت رهروان یادگیر ؛ سراغ
حدیث جهان یادگیر ؛ ترا با خود افتاده امروز کار ؛ به نیک و بد کس مپیر و زنگار ؛ حریفان دغل باز وره
پیچ پیچ ؛ مبادا که فرصت ببازی بهیچ **ایضاً** شبی سر بر آوردم از جیب خویش ؛ چو آیینه که خیزد ز دنبال
ریش ؛ طمع جلوه گر شد مرا در نظر ؛ ز هر زشت روپیکری زشت تر ؛ بدو گفتم ای رانده بخردان ؛
بدر کیستت بازگو در جهان ؛ بگفتا که شک در قضا و قدر ؛ نظر بستن از خالق نفع و ضر ؛ بگفتم که
از پیشه خود بگو ؛ چه باقی درین کارگاه ذو رو ؛ چه صنعتگری دارد از جزو کل ؛ بگفتا زبونی و خواری
و ذل ؛ بدو گفتم از حال خود خبر ؛ بگو شمهٔ باز ای خیره سر ؛ که آلت کدام است و غایت کدام ؛ بگفتا
که حرمان بود والسلام **ایضاً** شنیدم که عیسی علیه السلام ؛ خری داشتی کاهل و سست گام ؛
بروز سی نکردی دو فرسنگ طی ؛ خر از مردمی کی شود تند پی ؛ قضا را نبودش شبی میل آب ؛
دل عیسوی از غم او بتاب ؛ ز آن مشتغل طاعات و طول نماز ؛ دوام نیاز و مناجات و راز ؛ در آن شب
نیارست آسوده بود و بشنیدم دو صد نوبت آبش نمود ؛ حواری تعجب کنان از شگفت ؛ فضولانه
پرسید و پاسخ گرفت ؛ که گر تشنه باشد خر بی زبان ؛ چه سازد گر آرد نه ترجمان ؛ شود آتش جوری
انگیخته ؛ بخاک آبرو گردم ریخته ؛ مروت نباشد که روز دراز ؛ کشد بار ماند شبی تشنه باز ؛ نشاید
شدن غافل از کار او ؛ حوالت بما رفته تیمار او ؛ حزین از روشهای نیک اختران ؛ جوانمردی
آموز و دل نه بر آن ؛ چه سرگشته راه مردان ببین ؛ درین ره بپیکر ره نوردان ببین ؛ ز جام مروت شرابی
بزن ؛ دل خفته را مشت آبی بزن ؛ ذوق سخن گستری خامهٔ سیاه مست را از وادی که در پیش

لشکر کشیدن اشرف افغان و حرکت پادشاه و راقم حروف از مشهد بصوب عراق ٭ مصاف دادن پادشاه عالیجاه با اشرف افغان و هزیمت آن طاغیان ٭

داشت عنان بر تافت نگرندگان نکته نگیرند بالجمله چون اشرف افغان اقتدار و احتشام تمام یافته بود و از
جانب پادشاه عالی جاه اندیشه ناک بود از بیم آنکه مبادا در خراسان تمکن و استقلال یافته بدفع او پردازد
پیش از انکه متعرض او شوند اشرف مذکور با شوکت و لشکری موفور روی بخراسان آورد پادشاه و طهماسپ قلیخان
وامرا بتعجیل با سپاهی که مقدور بود از مشهد بعزم رزم او حرکت کردند و این قضیه در شهر صفر اثنی
واربعین ومائة بعد الالف بود و افاغنه درین سال مستاصل شد و پادشاه در رفاقت من ساعی شد
و جمعی از کرمفرمایان نزد من فرستاده کوشش کردند ناچار من نیز در منزل اول رفاقت کرده سفر
در میان آن لشکر بر من دشوار نمود دران منزل پادشاه را البنجنان معذرت آمیز لتسلی نموده از عقب
آن لشکر بخاطر خواه خود درروانه شدم و در میانه همیشه مسافت اندک بود چون پادشاه ببلد بسطام رسید
فوجی از افاغنه بر سر توپخانه بعزم دست برآمدند پاسبانان آگاه شده ایشان را برآمدند القصه
بعد دو روز دیگر بر سر آب مشهور بمهمان دوست تلاقی دو لشکر دست داد و سپاه قزلباش با آنکه بقدر
نصف لشکر افاغنه نبود در زیر اعلام پادشاهی صف آراگشته پای ثبات و مردانگی افشردند و افاغنه
نیز دلیرانه معرکه گیر و سوار گرم ساخته جنگ سلطانی در پیوست تفنگچیان پیادهٔ رکاب پادشاهی
و توپچیان خاصه دران روز داد مهارت و مردانگی داده پیش قدمان و دلیران لشکر افاغنه را چندین
دفعه از میدان برداشتند و گلوله بر مثال تگرگ بر صف سپاه ایشان ریختند و یکه سواران قزلباش
از چپ و راست بر ایشان آورده بهر کس رسیدند بخاک افگندند و تا ظهر هنگامه کارزار گرم بود القصه
از صدمات لشکر سپاهی افاغنه را پای تمکین از جای رفت و چندانکه تلاش کردند بجای نرسید
صفوف ایشان بهم برآمده شکست دران لشکر انبوه افتاد و اشرف مذکور و سرداران ایشان روی
از معرکه تافته بهزیمت رفتند و در راه هرچند خواستند که مرتبه دیگر مستعد کارزار شوند صورت
نه بست بتعجیل تمام راه اصفهان پیش گرفتند و پادشاه بدامغان نزول نموده من بباغی که
متصل بآن میدان بود اندک آرام گرفتم چون تمام سپاه قزلباش بگذشت سوار شده بر جوانب آن
معرکه برآمدم و نظاره مقتولان بدیده عبرت کردم چه تا آنروز افاغنه جنگ قزلباش و دست و بازوی

نهضت رایات منصوره بصوب اصفهان

مردان کاردیده بودند دران معرکه از قزلباش زیاده برده کس که اندک زخمی داشتند کسی ضایع
نشد بعد از فتح و ظفر طهماسپ قلیخان صلاح در معاودت بمشهد مقدس دید که تدارک شایسته نموده آل
دیگر بدفع افاغنه بپردازد پادشاه باضی شده عازم اصفهان گشتند در هر شهر هر کس از لشکر و حکام
افاغنه بود راه فرار باصفهان پیش گرفته اهالی آن شهرها بهزاران نیاز استقبال موکب شاهی کرده
غلغلهٔ نشاط و شکرگذاری بکیوان رسانیدند و از هر طرف فوجی به لشکر ظفر اثر می پیوست و مرا از بلدهٔ

حرکت از مازندران و آمدن بطهران

سبزوار عارضهٔ تپ سانح شده بود در دامغان شدت گرفت ده روز اقامت کردم بیماری زیاده
شد و زمستان رسیده بود از راه الکای هزار جریب ببلدهٔ ساری مازندران رفتم و دران راه از
شدت بیماری مشقتی صعب کشیدم و دران بلده نیز تا دو ماه بر بستر افتاده امید حیات نبود حق تعالی
شفا بخشید جمعی از طلبه و مستعدان که دران بلده مجتمع بودند خواهش مذاکره نموده کتاب اصول کافی و من لا
یحضره الفقیه و الهیات شفا و شرح تجرید خواندن گرفتند و این آخر مباحثات فقیر بود از ان زمان باز
تارک شده ام و ایام بهار را در مازندران بهشت نشان بخوشی گذرانیده از ان دیار

رسیدن افاغنه باصفهان و استعداد محاربه

بطهران آمدم و دران ظرف مدت اصفهان مفتوح و افاغنه مستاصل شده بودند و مجمل آن قصه اینکه
چون اشرف باصفهان رفت از خوف و هراس مردم اصفهان از شهر اخراج نموده بد نامت متفرق ساخت
و از اطراف سپاه خود را جمع نموده بتدارک توپخانه پرداخت و چون با رومیان صلح نموده بود از ایشان
جمعی توپچیان ماهر طلبید احمد پاشا رومی فوجی توپچیان بمعاونت او فرستاد چون پادشاه بنواحی

فتح دارالسلطنة اصفهان و گریختن افاغنه بشیراز

اصفهان رسید افاغنه با لشکر آراسته و توپخانهٔ عظیم استقبال نموده صف قتال آراستند لشکر
قزلباش و تفنگچیان رکاب شاهی اول بر سر توپخانهٔ ایشان هجوم آورده رومیان را کشتند و
توپخانه بگرفتند و پس از کوشش و کشش بسیار باز شکست در افاغنه افتاد و مقدار چهار هزار
سر ایشان گرفته از ان سرها منارهٔ عالی برافراشتند و اشرف افاغنه شکسته و بدحال باصفهان
در آمده آنچه داشتند و توانستند از خزاین و اموال بر بستند همگی در مملکت فارس که در تصرف ایشان
بود باضطراب روانه شدند اجامره[1] ایشان که فرصتی داشتند دست بغارت بازارها که خالی بود

[1] اجامره بلغت ماوراء النهر یعنی مردم بازاری و کم اصل و اجلاف و گدا ۱۲

انداخته در بهم شکستند و در بهر کرا شهر و خارج شهر چه دیده یافتند بقتل آوردند و از مقتولین بود مولانا سے
عارف آقا مهدی خلف مجتهد میر ورآقا هادی مازندرانی علیه الرحمه که از نیکان و اصدقای من بود بالجمله بعد از
چند روز پادشاه و لشکر قزلباش بشهر در آمدند مردم شهر از نواحی بشهر آمده هر کس بتعمیر حال خود پرداخت و
پادشاه بمنازل عالیه خود قرار گرفت طهماسپ قلیخان ارادهٔ معاودت بخراسان کرد لیعاً تسا برام و انجاح
مطالبے که داشت بتعاقب افاغنه مامور شد و در آلوقت راه شیراز که سردسیر سخت است پر برف و عبور دشوار
بود خان معظم که در لشکرکشی و سپهبندی یگانه روزگار است لشکر بشیراز کشیده اشرف وا فاغنه که بشیراز
درآمده بودند باز لشکرها فراهم آورده اجامرهٔ الوسات آنحدود را صلای زر و انعام درداده جماعتے
باکراه و طمع مال با ایشان پیوسته مستعد محاربه بودند چون لشکر قزلباش به پنج فرسنگی شیراز رسید افاغنه با ز
باز دو حامے بتمام روی با ایشان آوردند و کوششها سخت کرده تا چهار روز هنگامه کارزار بود الحق
سپاه قزلباش در انمصاف نیز داد مردی و دلاوری داده جمعی کثیر از افاغنه مقتول شدند و لبقیة السیف
بهزیمت رفتند و در الموافقه خانهاے شیراز افاغنه سوخته و اموال مردم را بغارت برده بودند و جماعتے
از رؤسا و افاغنه زنده دستگیر شده بسیاست رسیدند و از انجمله بود میانجی پیرو مرشد محمود و ملا زعفران
و امثال ذلک از ان جانوران بالجمله بعد از فتح و ظفر خان معظم بشیراز درآمده بتسکین مردم و تنسیق آن
ملک پرداخت اشرف و بقیة السیف که هنوز بیست و دو هزار کس افزون بودند هراسان بحال تباه خطه راه
لار پیش گرفتند و از بیم تعاقب لشکر قزلباش لحظه از ایوار و شبگیر نے آسودند اکثر اسپان ایشان
در راه مانده تلف شد و در هر مرحله جماعتے از پیران و اطفال و بیماران خود را که از رفتن عاجز میشدند
خود کشته مے انداختند چنانکه از شیراز تا بلده لار که پانزده روزه راه است کشتگان ایشان ریخته
بود چون آوازهٔ فرار ایشان منتشر شده بود رعایای جمیع دهات و نواحی اگر همه ده خانه بود دست
بتفنگ و تبر برده بروے لشکری بآن عظمت ایستاده میراندند و از بیم مجال آن نداشتند که درنگ
نموده باکسے درآویزند و در ان راه قرص نان بدست ایشان نیفتاد و بگوشت اسپان و الاغان
معاش مے کردند و خلقی با وجود زر جواهر بگرسنگی مردند القصه بلار رسیده چون قلعه آن شهر جهات نسبت

اشرف مذکور را بخاطر رسید که آنجا خودداری نماید و از رومیان معاونت طلبید برادر خود را با فوجی و تفنگچی بسیار روانه ساخت که از راه دریا بجور رفته از رومیان درخواست امداد کند چون روانه شد رعایای نواحی بهم سراو ریخته بکشتند و اموال بردند افغانی کوتوال قلعه لار بود روزی از قلعه بسلام اشرف بزیر آمد و بیست و پنج کس از اعیان لار را در قلعه محبوس داشت محبوسان از رفتن او آگاه شده از مکان خود بر آمدند و چهل کس افاغنه را که در قلعه بودند بشمشیر ایشان کشته قلعه را در بستند و چند قبضه تفنگ در منزل کوتوال و افاغنه یافته بحراست چنان قلعه پرداخته از بروج آن فریاد دعای دولت شاهی برکشیدند و چون تسخیر آن قلعه هر چند حارسش بیست و پنج تن باشند میسر نیست اشرف چنانکه بهتهدید و نوید خواست که ایشانرا رام سازد در نگرفت و نه روز در لار اقامت نموده هر شب فوجی از لشکریانش سر خود گرفته بامید رسیدن بمامنی بیرون میرفتند و رعایای اطراف بر ایشان ریخته خود را از قتل و اخذ اموال معاف نمیداشتند اشرف چون پراگندگی خود بدید و هراس بیقیاس بروی استیلا یافته بود راه فرار بقندهار گرفت و در ان گرمسیر هر روز فوج فوج از لشکر او جدا شده راه سواحل دریا میگرفتند و رعایا را با ایشان همان معامله بود و جمعی که بدریا و کشتی رسیدند بسیاری از سفاین بتقدیر ایزدی غرق شده خلقی انبوه بدریا رفتند و معدودی از ایشان بسواحل لحسا و عمان و نواحی سند افتادند شیخ بن خالد که صاحب لحسا است ایشان را گرفته امر بقتل نمود پس از عجز و لابه از خون شان درگذشته لباس و یراق شان ببستد و عریان به بیابان سر داد و پس از چندی که من بسواحل عمان رسیدم پسر یک برادر اشرف را که قریب بیست سال عمر داشت و خداداد خان حاکم لار را که از امرای بزرگ ایشان بود در شهر مسقط بدیدم هر دو مشکی بر دوش گرفته آب بخانها می بردند ایشانرا طلبیده سخنان پرسیدم و سرور خان نامی نیز از امرای ایشان در انجا بود گفتند بمزدوری کار گل میکند او را هم نزد من آوردند و احوال پرسیدم القصه چون اشرف از لار بسمت حدود بلوچستان راه قندهار پیش گرفت در هر کریوه رعایا و مردم اطراف خود را بر آورده و جمعی مقتول نموده اموال می بردند تا آنکه مال و سپاه او بانجام رسید و خود چنان بسبر عبد الله پسر عبد الله برهوی بلوچ و برادران حدود دیار دو سه کس یافته بقتلش مبادرت نمود

دسترش را با قطعه الماس گرانبها که بر بازوی او یافت بود نزد شاه طهماسپ فرستاد و پادشاه عالیجاه آن الماس را
بفرستاده او باز داده و خلعت برای او عطا شد پس سنوح این حالات طهماسپ قلیخان از فارس حرکت
نموده از راه عربستان و لرستان بقلمرو علی شکر در آمده با پاشای همدان و لشکریان روم مصاف داده ظفر
یافت و خلقی انبوه از ایشان کشته حدود عراق را مسخر و مصفا ساخت و بقیة السیف رومیان ببغداد گریختند
و دران وقت بر امور کلی و جزوی تمام ممالک محروسه مسلط شده پادشاه او را جیقه و مهر خود داده بود و از
زیاده روی و استیلاء او ملالت و افسردگی داشت مجملاً من از طهران باصفهان آمدم و آن شهر معظم را باوجود
بودن پادشاه بغایت خراب دیدم و از انهمه مردم و دوستان کمتر کسے باقی مانده بود درانوقت مولانا سے
فاضل ملا محمد شفیع گیلانی که پیش مذکور شد + باصفهان آمده شیخ الاسلام بود و هم انجا رحلت کرد و دران
شهر بود فاضل نحریر شیخ عبد الله گیلانی که بغایت ستوده خصال و از دوستان من بود و چندین قبل ازین درگذشت
و دران شهر انزوا داشت مولانا می فاضل مولا محمد جعفر سبزواری که از اتقیای معارف و مرتاضان بود با من
الفت ذهنی داشت درانوقت بکنویت شبے بمنزل من آمد و از صحبتش بهره ور گردیدم بالجمله شش ماه در اصفهان
اقامت نموده پادشاه را سخنان سودمند گفتم و بچیزے چند که در ظاهر باعث بقای ملک و دولت بود بارها
دلالت کردم اما بتقدیر موافق نیفتاد طهماسپ قلیخان بآذربایجان رفت و دار السلطنت تبریز را مستخلص
کرده با رومیان مصافهای سخت داده ایشان را درهم شکست و از مملکت آذربایجان انچه این طرف آب ارس
بود بتصرف در آورده بهر جا حکام گماشت و آن طرف شط مذکور را مزاحم نشده با امرای روم که دران سرحد
بودند سخن مصالحه درمیان آورد و چون درین اوقات در خراسان بسبب شورش جماعت ترکمانان و افاغنه
ابدالی هرات که عرصه خالی یافته بودند آشوب بود عنان توجه بصوب خراسان معطوف داشت و ترکمانان را
گوشمال بلیغ داده بر سر قلعه هرات رفته افاغنه را محصور ساخت و چون در قصبه درگزین توابع همدان جمعے
که در روزگار افاغنه با ایشان یار شده فتنه ها کرده بودند فراهم آمده هنوز داعیه خودسری داشته قلعه
استوار نموده بودند پادشاه بعزم دفع فتنه ایشان و استخلاص بقیه آذربایجان از اصفهان در حرکت
آمده مبالغه در همراه بودن من داشت دران وقت مرا حالت و سامان آن سفر نمانده بود تهاونی نموده

توجه خان معظم بهمدان و محاربه با پاشای همدان و ظفر یافتن بر ایشان + مهاجرت راقم از طهران باصفهان +

باآذربایجان لشکر کشیدن خان و فتح دار السلطنت تبریز و انهزام رومیان + روانه شدن خان معظم از آذربایجان
[illegible]

از اصفهان بصوب شیراز روانه شدم که چندی دران شهر بسر برم تا چه پیش آید چون بشیراز رسیدم آن شهر را بغایت خراب و آشفته دیدم و از انهمه اعاظم دوستان من کسی برجا نبود جماعتی از اولاد و منسوبان آنها را پریشان حال و بی سرانجام یافتم و از انیشان بود میرزا هادی خلف مرحوم مولانا شاه محمد شیرازی که خالی از جذبه نبود ترک معاشرت با خلق نموده در تکایا و مزارات آنشهر بسر می برد و بغایت از عالم گذشته و شوریده حال بود چون سابقهٔ موروثی داشت نزد من آمد و از غرائب اینکه او را با آن حالت که داشت ذوقی عجیب بمعما بود اگرچه خود نمیگفت اما بصحبت آن بغایت شایق و در حال آن ماهر و چنان سریع الانتقال بود که هیچیک از مهرهٔ آن فن را مثل آن ندیده ام و مرا هرگز بمعما رغبت نبود آنرا بی حاصل و صرف فکر دران افسوس آمد اما چون سلیقه بهر چیز مساعد و طبع بهر چه پردازد آنرا ملکه میسازد این شیوه را نیز طبیعت چنانکه باید مالک شد در معاشرت استادان این فن معمیات لطیفه بسیار گفته ام یکروز در صحبت میرزا هادی مذکور نیز بیتی معمای بسیاری انشا شده و چند بکیفیت حالت تحریر بقلم آمد ثبت افتاد **یا بسم مالک** ای زاهد خشک بخت برگردیده ÷ دم سرد بتو بساط برچیده ÷ شد فصل خزان چو آمدی سوی چمن ÷ گل گشت شکسته برگ سر وا دیده ÷ **یا بسم نصیر** از بسکه بجان از غم رهگیر تو آمد ÷ پیکان تو بیخود بسر تیر تو آمد ÷ **یا بسم خاندان** خواب راحت کو نه بیند دیدهٔ صاحبدلان ÷ نعمت بیداری بجا ماند آخر از جهان ÷ **یا بسم جمال** چارینه ره چو بر آمال کشادی ÷ بموجب و لیحد شده امسال کشادی ÷ **یا بسم تربیا** اشک در دیدهٔ سودازده کی جا دارد تا که رو جانب خار و خس صحرا دارد ÷ **یا بسم امان** پیراهن آئینه بیتاب قبا شد ÷ بر سینهٔ من تیر تو تا عکس نما شد ÷ **یا بسم قیا** مهر بر لب چون زنم با تیره روزی در جهان ÷ بی شب وصل تو دل لائق آه است و فغان ÷ **یا بسم نقی** مجاز و باطل اوپس در زمانه ÷ حقیقت گشت حق رفت از میانه ÷ مجملا غارت زدگان شیراز نزد من مجتمع شده شرح احوال خویش مینمودند مرا دل از جای رفت و بآن حال درمیان ایشان ماندن دشوار نمود از انجا بصوب گرمسیرات فارس روان شدم و ببلدهٔ لار در آمدم و زمستان اقامت نموده دران حدود دیهم استقامتی نبود مملکت خراب و ضوابط و قوانین ملکی دران چند ساله ایام فترت از هم ریخته و پادشاه صاحب اقتدار با تدبیر و رای بایست که تا مدتی باحوال هر قصبه و قریه پردازد و بصوبت تمام

رسیدن به بندر عباسی و آهنگ سفر حجاز

محاربات پادشاه با جماعت درگزین و عساکر روم در آذربایجان و ظفر یافتن بر ایشان

ملک را با صلاح آورد این خود دران مدت قلیله نشده بود و از مقتضیات فلکیه درین ازمنه رئیسی که صلاحیت ریاست
داشته باشد در همه روی زمین در میان نیست و در حال هر یک از سلاطین و رؤسا و فرمان دهان آفاق چند انکه
اندیشه رفت ایشان را از همه رعیت با از اکثر ایشان فرومایه تر و ناهنجار تر یافتم مگر بعض فرمان دهان ممالک
فرنگ که ایشان در قوانین و طرق معاش و ضبط اوضاع خویش استوار اند و ازان لسبب مباینت تامه
بحال خلق سائر اقالیم و اصقاع فائده چنان نیست بالجمله از لار عنان عزیمت بصوب بندر عباسی
معطوف داشته بآن بلده رسیدم و مدتی بیماری صعب عارض بود چون تخفیفی حاصل شد باز عزم سفر
حجاز کردم و جماعت فرنگ را که دران بندر می باشند با من اخلاصی تمام بود چون سفائن و جهازات ایشان
بغایت وسیع و مکانهای شایسته دارد و در دریا نیز بلدتر و از هر قوم ماهر تر اند جهاز ایشان اختیار کردم
اکنون خامه سخن طراز بقیه احوال پادشاه را بتقریب ارتباط کلامی متکفل بود پادشاه از اصفهان حرکت
نموده با جماعت طاغیه درگزین محاربات کرده قلعه ایشان را منهدم و بقیة السیف را منقاد ساخته
روی بآذربایجان نهاد و از آب ارس گذشته جماعت رومیه مستعد کارزار شدند و در نواحی بلده
ایروان تلاقی فریقین روی داده پادشاه بظفر اختصاص یافت و از حاضران معرکه شنیدم که نه هزار
کس رومیان بقتل رسید و غنیمت فراوان بدست قزلباش افتاد و الحق فتح نمایانی بود و رومیان که
در قلعه ایروان بودند متحصن شده پادشاه بمحاصره پرداخت و اضطراب در ممالک روم افتاد و اولیای
دولت عثمانیه تدبیری اندیشیده احمد پاشای بغداد را با لشکر موفور بصوب عراق فرستادند تا باین وسیله
پادشاه و قزلباش ترک محاصره ایروان گیرند و چنان شد چون خبر وصول لشکر روم بعراق که دران وقت
از حاکم صاحب شوکت خالی بود بپادشاه رسید دست از محاصره ایروان کوتاه نموده در نواحی همدان
تلاقی فریقین روی داده قریب بهم فرود آمدند احمد پاشای مذکور بحیله سازی مکر پیغام صلح و التماس
ترک جدال و خصومت در میان آورد تا فی الجمله لشکر قزلباش از استعداد محاربه دران زودی غافل
شدند و چنان سخنان مصالحه در میان بود اما چون آن دو لشکر کینه جو لغایت نزدیک و دست و گریبان
فرود آمده بودند از هر دو جانب هنگامه طلبان معدودی بمیدان در آمده باهم کارزار کردند و ممانعت

داز هردو سو ارگشته ناگهان جنگ بزرگ در پیوست ور ومیان بحصار خرابه که متصل بصفوف قزلباش بود درآمده
استوار شدند و بنیاد تفنگ انداختن کردند صفوف قزلباش متلاشی و بعد از ساعتی پراگنده شده راه فرار گشادند
پادشاه هرچند پای داری نمود سود نکرد و چند کس از امرا عنانش آویخته او را از معرکه برآوردند و رومیان نیز
قدم فراتر نگذاشته ببغداد واگشتند و این قدر غلبه را غنیمت شمرده کسان زبان دان بالتماس صلح و تمهید مصالح
نزد پادشاه فرستادند و معذرتها گذارش کردند پادشاه نیز رضا داده در میانه مصالحه واقع شده و پادشاه
باصفهان بازگشت و همان روز که من از بندر عباسی اراده سواری بجهاز و روانه شدن بعزم حجاز داشتم
مراسله پادشاهی و جمعی از آشنایان ارد و رسیده این حقائق معلوم گردید و من بکشتی درآمده به بندر صورت
آمدم قریب بدو ماه اقامت کرده از انجا روانه مقصد گردیدم و فرنگیان دران سفر نهایت بندگی و نیکو خدمتی
مرعی داشت تا به بندر جده رسیدم و ادراک این سعادت زحمتهای بی پایان سفر دریا را فراموش ساخت پس
از انجا بادراک حج بیت الله الحرام و مناسک پرداخته بتوفیق رب العزت این آرزوی دیرین بحصول
پیوست و در مکه معظمه بسبب اشاراتی که در رویا روی داد رساله امامت را تحریر نمودم و اراده از فرصت
دران مکان مقدس بود بجهت چند مشیر نیامد و در شهر محرم خمس واربعین ومائة بعد الالف با قافله حاج بحسا رفیق
شده آن بیابان را در شدت تابستان طی نموده بآن بلده آمدم و ازان حدود بکشتی نشسته بجزیره بحرین
و از انجا به بندر عباسی رسیدم از انجا معلوم شد که اوضاع ایران بازبرهم شده سانحه تغییر پادشاه در اواخر
سال مذکور روی نموده مجمل آن اینکه طهماسپ قلیخان در محاصره هرات بود که پادشاه را جنگ رومیان و مصالحه
با رومیان اتفاق افتاد خان معظم این قصه را حمل بر نقص تدبیر نموده صلح مذکور را انکار کرد و پس از محاصره
و محاربه هشت ماه آن شهر را مفتوح و افاغنه ابدالی را قهر و قتل کرده بقیة السیف را در سلک سپاه
ملازم ساخته بمشهد مقدس بازگشت و چند کس از مقربان و معتمدان پادشاه را طلب داشته مطمئن خاطر
ساخت و عزم رزم احمد پاشا و تسخیر بغداد کرده گفت بخدمت پادشاه رسیده بعد از رخصت ببغداد
میروم مقربان بخدمت پادشاه آمده از اظهار ارادت و اخلاص مندی او خاطر پادشاه را که تنفرش داشته
استقبال وی نموده اندیشه ناک بود مطمئن ساختند و خان معظم با لشکری موفور باصفهان آمده

بادشاه رفت و سخن اجازت سفر روم در میان آورده مختار شد و عازم حرکت بود روزے مقربان ترغیب
رفتن پادشاه بمنزل وے که از باغهائی پادشاهی بود کردند و پادشاه در خلوت سوار شده بآن باغ
رفت خان مزبور پیاده استقبال نموده بمراسم خدمت پرداخت و لبساط عشرت گسترده التماس ماندن
آنروز کرد چون پادشاه باستراحت مشغول شد وے چند کس از سرداران لشکر خود طلبیده سخن در سلطنت
راند که الحال صلاح آنست که بسبب ضعف طالع چندی پادشاه ترک سلطنت گفته بگوشه نشیند و پسرش را
بسلطنت برداشته معامله روم یکسو کنیم چون این معنی ممهد بود ایشان نیز رضا داده پادشاه را ازین
صلاح خبر دادند وے ناچار بقضا تن در داد و پسرش را که کودک دو ماهه بود بپارگاه پادشاهی در آورده
خطبه و سکه بنام او کرده بشاه عباس موسوم شد و شاه طهماسپ را با جمعے پاسبانان روانه خراسان نموده
یکے از پردگیان سلطنت را خود بیشتر در حباله نکاح داشت در انوقت دیگرے را در سلک ازدواج پسر
بزرگ خود در آورد و آنچه در خزانه و کارخانجات پادشاهی بود متصرف خان معظم در آمد و بر جمیع ممالک ایران
حکام از خود تعین نمود و شاه عباس مذکور را چند کس همراه نموده بقزوین فرستاد جماعت بختیاری سر از ربقه
معامله پیچیده شورش کردند و حاکم جدید را بکشتند به تنبیه ایشان از اصفهان نهضت کرد و پس از
جنگ و جدال متابعت کردند خان معظم روانه بغداد شد و در راه با لشکرے از روم مصاف داده غالب
آمد و ببغداد راند احمد پاشا + حاکم دار السلام با لشکرے انبوه از شهر بر آمده در کنار شط بغداد
مصاف داد و منهزم بقلعه گریخت خان معظم با شوکت تمام بمحاصره پرداخت و بر دجله جسر مستحکم
بسته هر دو طرف شط و قلعه را فرو گرفته در تضیق محصوران کوشیده توابع و لواحق بغداد همه متصرف
قزلباش در آمده اکثر لگدکوب حوادث شد و احمد پاشا دران قلعه داری الحق نهایت مردانگی و تمکین
بکار برد و راه فرار هم نداشت و در اطاعت قزلباش مطمئن نبود بهر حال پائے بیفشرد اما چون سپاه
موفور محصور شده بود و مدت محاصره امتداد یافت دران شهر انبوه قحط افتاد و مردم اکثر حیوانات
ماکول و غیر ماکول حتے سگ و گربه را نجوردند و کار محصوران بصعوبت تمام کشید چون برخے ازین سوانح
گذارش یافت اکنون بذکر بقیه احوال خود مے پردازد - چون به بندر عباسی رسیدم بنا بر

مشقتهای سخت که در سفر حجاز کشیده و قروض بسیاری که بر گردن افتاده بود طاقت حرکت بجائی نداشتم مدت دو ماه دران بندر مانده دیوان را بهر نوع صورتی داده بقدر مقدور باحوال پریشان خود و وابستگان پرداختم و دران وقت بسبب انقلاب دولت و تغیر قوانین سلطنت و تعدی و تحمیلات زیاد بر طبقات خلائق آن مملکت بهم بر آمده اضطراب تمام بود و خلقی را که اصناف حوادث و بلیات رسیده پایمال چندین ساله دشمنی مثل افاغنهٔ ظالم بدمعاش بودند اصلا تاب و توان تحمل و تعدی و ستم نبود و با این حال گماشتگان دیوان و عمال بر هر کس بوجوه مختلفه اصناف تحمیل و تحصیل زر در پیش داشتند عذر و عجز و لابه کسی مسموع نبود و هر کس بمجال خود درمانده دادرسی درمیان نه الحاصل که عجب حالتی مشاهد و مرا خود طبیعت مجبولست که القای بر باطل و تمکین ظالم نتوانم و بر ادراک ملهوف و تصرف مظلوم و حمایت ضعیف بی اختیار و اگر عاجز آیم آرام محال و زندگانی بر من حرام است دران هنگام بیچارگان با حال بمن استغاثه میکردند و چاره ممکن نبود و آنچه بر من گذشته عالم السرائر بران آگاه است و در حمایت عجزه همیشه با عمل داران بسختی و درشتی و ملامت و سرزنش می بودم و چنان سودی نداشت چه بنیاد کار بران بود و حد و نهایتی نداشت از بندر عباسی حرکت کرده عزیمت اصفهان نمودم و بهر قلعه و قریه که میرسیدم مردم جمع آمده در ناله و زاری بودند چون در تمام آن دیار معروف شده جائی نبود که مردمش معرفتی نداشته باشند نهانی و اختفا مقدور نمیشد تا به بلدهٔ لار در آمدم ایام زمستان و بارش بود و بر من ضعف و ناتوانی استیلا داشت و حالت سفر خاصه بسرعت نبود چند روز توقف کردم و اوضاع آن شهر خراب بنهایت ابتر بود حاکم سابق بمصادره گرفتار و حاکم جدید چهارصد کس سپاه همراه جمعی دیگر خدمه و وابستگان بود و از غرائب اینکه مقرر چنان شده بود که اخراجات یومیه خود را روز بروز از مردم شهر بگیرند و از خارج بسبب خرابی و ناامنی طرق اجناس بآن شهر نمیرسید و تسعیرات بالا گرفته ماکولات کمیاب بود و معدودی از بیچارگان که از آنهمه حوادث باز مانده بودند بفلاکت تمام روزگاری بسر می بردند حاکم و سپاه در اخذ مایحتاج یومیه خود عنف داشتند و امیر دیگر برای تعداد تحمیلات آنولایت آمده اضعاف معمول مطالبه و دران مبالغه تمام

[illegible]

ورود به بلدهٔ لار و تعدی حاکم و عمال در آن دیار

داشت و بر سائر اشجار نیز خراجی که هرگز دران ممالک نموده اختراع نموده و بی نیز سرکار علیحده فروچیده بر سر
مردم افتاده بود و از جمیع نواحی که دسترس ایشان بود خراج و متوجهات سال آینده نیز محصلان شدید
گماشته تحصیل مینمودند و از هر خانه رعیت یکنفر سپاهی با یراق و سامان می خواستند که در رکاب حاکم حاضر
بوده بی مرسوم و مدد خرجی تا باشد خدمت نماید و مقدار یک هزار کس ازان نواحی باین صیغه جمع آورده
بودند و سه هزار کس دیگر طلب نمودند و یافت نمیشد اگر رعیت بیچاره بود رخت و یراق و سامان و لیباق
نداشت و در سر زمین خود با لبست بفلاکت و مزدوری قوتی برای خود و عیال پیدا کند و برا چگونه سفر
میسر بودی و کتخدایان ایشان در معرض مواخذه و تطاول بودند و با این حال مطالبه سیورسات و
آذوقه موفوره برای ذخیره مینمودند و این سلوک مخصوص رعایای شیعه لار بود که اطاعت داشتند
و بر ضد از محال آن که بر مذهب شافعیه اند و در ایام استیلای افاغنه نیز آسوده حال و تا آن زمان بازگشتی
بحاکم ننموده در مکانهای خود متمکن و ازین تحمیلات برگران بودند و خان معظم محمد خان بلوچ را بسرداری مملکت
فارس داده بتنبیه ایشان مامور نموده بود و وی باتفاق حاکم شیراز با حشر انبوه روانه آن صوب شده
از کثرت تعدی ایشان رعایای بیچاره بستوه رسیدند و سردار ببلده جهرم رسیده عبد الغنی خان حاکم آن
بلده که از نیکان و دوستان من بود و دران مدت بحسن تدبیر و مردانگی آن بلده را از شر افاغنه محافظت
نموده معمور داشت هر چند خواست که ایشان را ببامانی که مقدور بود خدمت نموده از انجا درگذرانند
راضی نشدند و در خواستهای بیش از وسع نموده دست تعدی گشادند عبد الغنی خان مذکور که بعدالت
و رعیت پروری و مردانگی موصوف بود ناچار شده حصار شهر استوار کرد و با سپاهی که داشت
بحراست آن بلده پرداخت و در میانه وحشت خواسته سردار بمحاصره و استیصال او کمر بست و
چندانکه وی سردار را بحو[...]سا و مدارا و رفع جدال پیغام داد در نگرفت درین احوال لاریان که طبیعت
ایشان خالی از بی پروائی و مردانگی نیست بیچاره کار خود در مانده از سلوک حاکم و عملداران بتنگ آمدند
و از رسیدن سردار و تعدی آن لشکر نیز وحشت تمام داشتند و حاکم نیز بنابر سلوک ناگوار خویش
از شادی ناامطمئن و حذرناک شده سپاه و متعلقان خود را جمع آورده در اندرون منزل خویش جای

مختصری از تعدی [illegible] بلوچ در ملک فارس

داده پاس خرم سید اشت وازین غافل که ﴿شعر﴾ النصر لیست باجیاد مجندة ٭ لکنه بسعادات وتوفیق ٭ آز قضا روزی حاکم به بهانه از کلانتر آن شهر رنجیده ویرا بفرمان او کشیده افگندند وچوب بسیار زده محبوس ساخت وچند کس از اعیان راکه بسلام او حاضر شده بودند تهدید عنیف کرد ایشان با مردم شهر و وابستگان کلانتر نزد من آمده بنیاد شکایت واضطراب کردند چندانکه ایشان راتسلی ودلالت بصبر وشکیب کردم سود نداشت وازحیات کلانتر که درخانه حاکم محبوس بود مایوس شده بیتابی وفزع مے نمودند ومن حاکم را با طلاق کلانتر دلالت کردم تعلل مے نمود واعیان شهر بار نامزد اور فته بیگناهی وبیچارگی خود باز نمودند ودر استخلاص کلانتر کوشیدند فائده نکرد حاکم روزی بوثاق من آمد باوے سخنان صلاح آمیز بسیار گفتم وبسلوکے که درانوقت شائسته حال او بود رهنمونی کرده حبس کلانتر راکه باعث فتنه وشور فساد مے شد باو فهمانیده ویرا از حبس رها کرد مشروط برآنکه درانولایت نمانده روانه حجاز شود اینمعنی هم قبول افتاد وکلانتر مذکور عازم حرکت شد چون دو روز بگذشت حاکم پشیمان شده اراده گرفتن وے نمود مردم متوحش شده شب باهم نشستند وبدفع حاکم کمر بستند هنگام طلوع صبح بود که همگی باتفاق کلانتر بخانه حاکم ریخته صدای تفنگ وغوغا برخاست وحاکم با چند نفر غلامانش کشته شد سپاهیانش هر یک بگوشه نهان شده فوجی از ایشان بمنزل من پناه آوردند چون کار حاکم بانجام رسید کلانتر ودیگران پی آن ازدحام وهجوم عام نزد من آمدند از مردم سپاه که تعدی بسیار دیده بودند عزم انتقام داشتند من درحمایت ایشان مبالغه کردم کلانتر وعامه نیز خود حجاب ورعایت آداب بکار فرما شده از خون احمت ایشان درگذشتند وهمان روز آن جماعت را عذرخواهی نموده با اسب واسبابیکه داشتند ازان شهر سلامت روانه نمودم وکلانتر واعیان را سرزنش وملامت بسیار بر اقدام آن کار درانوقت که ایشان را سامان ولوازمی بانجام رسانیدن آن نبود وباعث استیصال وخرابی همگی مے شد کردم لیکن مضائی تقدیر شده کار از دست رفته بود وحاکم معزول که آشنای قدیم من بود از مصادره نجات یافته با مردم خود ازان شهر بطرفی بیرون رفت پاسبانان قلعه لار از نفاق با مردم شهر همداستان نشده در قلعه نشستند ودرظرف چند روز طرفه فتنه وآشوبے دران شهر بود

[illegible]

وچندکس که باهم سابقهٔ عداوتی داشتند نیز کشته شدند و نزدیک بآن رسید که دست تطاول بهکید بگیر
افگنند بحسن تدبیر نائرهٔ آن فتنه را تسکین دادم و دران حادثه مشقتی بمن رسید که شرح نتوان کرد
وچندانکه جهد مے کردم که از میان ایشان بطرفی بیرون روم سودی نداشت و همگی بالتماس و ابرام
ممانعت مے نمودند واز همه بهتر اینکه در اطراف واکناف شهرت یافت که اقدام ایشان بآن امر باشارت من
بوده وچون یکهزار کس ازان مردم سکنهٔ قری و نواحی بودند که حاکم ایشانرا باکراه جمع آورده بود اکثر آن
جماعت سر خود گرفته بمکان های خود رفتند چون سردار فارس که بلدهٔ جهرم را محصور داشت ازین حال
آگاه شد حاکم شیراز را با فوجے بمحاصره و تضییق آن بلده گذاشته خود با لشکر انبوه بسرعت تمام بقصد
لار در حرکت آمد چون قریب بآن شهر رسید مردم همگی در یک محله مجتمع شده بفکر کار خود افتادند سردار
بشهر نزول کرده بقتل و غارت آن مردم کمر بست و از هر طرف بآن محله هجوم آورده مردم نیز در محافظت
خود و مدافعه وے کوشیدند و یک هفته جنگ امتداد داشت چون تسلط خود را بران محله بزودی دشوار
دید و مهم جهرم در میان بود ناچار بعدارا پیش آمده بعد از گفتگو بران شد که نائبے در قلعهٔ لار گذاشته
خود مراجعت نماید و بعد از چندروز که مردم را اطمینانے حاصل شود هر کس بجاهای خود رفته نایب نیز
از قلعه بشهر آمده بحکومت قیام نماید و چنان کرد کلانتر محقر پیشکشے بسردار داده بازگشت و نایب
با فوجے در قلعه بود و مبالغه در برآمدن مردم از حصار آن محله داشت و وے را از ایشان و ایشانرا
از وے اطمینان نبود آخر چنان شد که اعیان و اکثر الخلق ترک آن شهر گرفته با عیال و اطفال خود
بهیئات مجموعی با اسلحه و عراق و بنهایت حزم و احتیاط عازم سکنائے قری و نواحی شده برآمدند و من نیز
دران وقت با ایشان برآمدم و آن مردم در دو قریه که املاک و اقطاع داشتند اقامت کردند
ومن از ایشان جدائی گزیده پس از چندے به بندر عباسی در آمدم چند روز اقامت نموده
از مشاهدهٔ آن احوال و اوضاع بتنگ آمده طاقت تحمل و شکیب نماند و هر کس را از افزونی تحمیل
ولعدی سرکار دیوان این مضمون ورد زبان بود شعر یداوی بجادمن بعض بلقمه + وکیف یداوی
از اشرقت بمار با + ومرا همت بدان مصروف شد که ترک ولایت ایران کرده ازان سواحل ببصره رفته

آمدن محمد خان سردار بلار و محاربات او بمدافعه لاریان

عاجز شدن محمد خان و بازگشتن از لار

برآمدن سکنهٔ لار از آن شهر

ورود راقم حروف به بندر عباسی

به هر نوع خود را به نجف اشرف رسانم اما چون خان معظم بغداد را محصور داشت و تمام عراق عرب از صدمات
لشکر قزلباش بهم برآمده لگدکوب حادثات شده مردم بصره نیز از دهشت پریشان حال و اکثر بدریا
گریزان بودند و در آن شهر فزع قیامت افتاده هیچگونه استقامت نبود چندانکه کوشیدم که از مردم
آن سواحل کشتی بدست آورده روانهٔ بصره شوم مقدور نگشت عذر آورده میگفتند که مردم بصره
کشتی ما را برای فرار خویش خواهند گرفت و مرا زیاده بر آن طاقت نمانده بود ناچار بکشتی جماعت ولندیز
فرنگ نشسته روانهٔ سواحل عمان شدم و در بلده ازان دیار که در سواحل بحر و موسوم بصحار است
نزول نموده مدت دو ماه تقریباً اقامت شد و از شدت مکاره و صعوبات دل تنگ شده مجال قرار
نماند از قبیلهٔ زعات اعراب سکنهٔ آنحدود کشتی گرفته سوار شدم و بشهر مسقط ازان بلاد رفتم و از
دو ماه افزون اقامت کردم وضع کثیف آن دیار و شدت گرما و ناخوشی آب و هوا مرا رنجور و عاجز
ساخت شعر چه شد یارب که یکدم درد من تسکین نمی یابد ٭ ز بیتابی سرم میگردد و بالین نمی یابد ٭
مجملاً چنان رنجور و ناتوان بکشتی نشسته به بندر عباسی مراجعت کردم چون شدت تابستان و هوای
آن بندر نیز بغایت ناموافق بود عارضهٔ تب ربع نیز بشدت تمام علاوه شده امراض دیگر نیز رواج
استیلا یافت و بنابر جهات طاقت توقف نبود ناچار بجهاز نشسته بمحال جردان که از لواحق آن بندر است
و آبهای جاری دارد رفتم و چندی در قرای آنجا بسر برده امراض شدت داشت و از مکاره
بیشمار و ملاحظهٔ احوال بیچارگان و توقعات ایشان بر غیرت و همت من کار دشوار شده مجال صبر
و اقامت نماند و راه بیرون شدن ازان مملکت نداشتم بخاطر رسید که از ممالک ایران جائی را که ندیده ام
ولایت کرمان است و از اهالی آن ولایت که آشنایان من بودند الحال کسی باقی نمانده اگر تغییر وضع خود
داده بآن شهر یا قرای نواحی روم و در گوشهٔ انزوا گزینم شاید چندروزی بسر توانم برد با این خیال
تغییر اوضاع خویش نموده خود با یک دو کس خدمتکاران روانهٔ کرمان شدم در آنوقت مرا استیلای
اسقام و ناتوانی طاقت اعتزال در غیر معموره نمانده بود بالجمله چندی در قریه بسر برده آخر بشهر
کرمان در آمدم و در گوشه نشسته با کسی معاشرت نداشتم اندک اندک چند کس آشنا شدند و جمعی که

معرفتی داشتند مرا دیده شناختند و بودن من در ان شهر نیز پنهان نماند القصه چند ماه اقامت نموده
اوضاع آن ولایت خراب نیز بسبب شورش جماعت بلوچ و حوادث دیگر اختلال تمام داشت از انجا
عازم حرکت بصوب مشهد مقدس شدم چون زمستان رسیده بود و راه خراسان بسرد سیر سخت است
و مرا شدت تب ربع بغایت ناتوان و عاجز داشت مردم مانع آمدند و دران اوان محمد خان بلوچ
سردار فارس با خان معظم طهماسب قلیخان دل دگرگون کرده از خوف جان سر از اطاعت وے پیچیده
اوفور قلم اختصاص بر مملکت فارس کشیده گماشتگان خان معظم را محبوس داشت و دعوی بندگی و اخلاص
بشاه طهماسب نمود و وے اگرچه خالی از دلیری نبود اما بغایت سبکسر بود و تمکین ریاست نداشت
مردم چون ستم رسیده و بالطبع هواخواه خاندان علیه صفویه و از لاف ولای ایشان میرد بجانب وے
رغبت نموده لشکرے انبوه داشت مجملاً در کرمان بودم که خبر شکست یافتن خان معظم از سپاه روم شهرت
یافت خلاصه آن انیکه چون محاصره بغداد بیکسال کشید احمد پاشا چندانکه خواست خان معظم را بمصالحه
راغب سازد صورت نبست او لیاے دولت عثمانیه چاره جو شده در فکر تدارک آن حادثه بودند از اعاظم
امراے خود توپال پاشا نامی را که سالها در حدود فرنگ سردار و بآن جماعت کارزار نموده بشجاعت و
راے بلند آوازه بود سردار عراق عرب نموده بالشکرے گران بجنگ خان معظم روانه نمودند چون خبر
قرب وصول او ببغداد رسید خان معظم جمعے را بحراست اطراف قلعه بغداد گذاشته خود بالشکرے از
قزلباش روے باو آورده و در استقبال آن لشکر شتاب و ایلغار نموده قریب بهی فرسنگ راه عنان
بازکشید سردار روم لشکر خود را دو قسمت نموده خود در دنبال بود و مقدمه آن لشکر بر سر آبے فرود آمده
توپخانه خود را باسلوب استوار و از قرب وصول قزلباش آگاه و مستعد کارزار بود اول صباح خان معظم
بایشان رسیده بجنگ درپیوست و پس از ساعتے سردار روم و بقیه لشکر و حشر با آئین تمام صفوف
آراسته و توپخانه برگرد لشکر بهم پیوسته در رسیده هنگامه کارزار سختی گرفت و دران بیابان سواے
آبے که در میان آنرا فرو گرفته بودند آبے نزدیک نبود بالجمله تا هنگام زوال آتش قتال افروخته معرکه
کارزار گرم آخر حرارت آفتاب و غلبه تشنگی پیادگان و تفنگچیان لشکر قزلباش از حرکت باز ماندند خان معظم

بجفر چاه ناامر کرد و دران زمین عمق عظیمی بالیست تا آب پدید آید حال سپاه زبونی گرفت و رومیان تردد آورده
بسیی از سواران و اسپان قزلباش بزخم تفنگ درغلطید و از انجمله اسپ خان معظم بود القصه آن سپاه را
قوت مقاومت نمانده منهزم شدند و راه عراق عجم پیش گرفته کسی ببغداد فرستاده جمعی را که بمحاصره آن قلعه
انده بودند طلبیدند ایشان نیز شب هنگام کوچیده روانه عراق عجم شدند و احمد پاشا از محاصره برآمده مشغول
کشیدن اجناس بقلعه و تدارک ذخیره شد و سردار بحوالی قلعه بغداد آمده چون دران حدود اذوقه
که و فالجلوفه آن لشکر بیکران کند یافت نمیشد بصوب کرکوک عطف عنان نموده انجا مقام گرفت و توپ
از عساکر خود را چند کس پاشایان معتبر از راه حدود کردستان بعراق عجم روانه نمود که استقلال احوال
کرده درانچه صلاح وقت باشد کوشند و خان معظم آن لشکر منهزم شده را از پراگندگی مانع آمده بهمدان آمد
واین در اوسط سال ست اربعین ومائة بعد الف بود دران شهر خزانه از سابق داشت بانعام و احسان و تدارک
احوال ایشان پرداخته و جمعی از سپاه که در اطراف داشت طلبیده در مدت بیگاه باز لشکری بسامان بسیار آراست و
حال آن رومیان آگاه شده بعزم رزم ایشان از همدان ایلغار کرد و چون بلائی ناگهانی برسر آن قوم رسیده معرکه
کارزار گرم ساخت. و از حملات لشکر قزلباش شکست در رومیان افتاده سرداران با جمعی مقتول و برخی اثقال
و سامان بیجا نهاده راه فرار گرفتند خان معظم بصوب کرکوک راند توپال پاشا سردار نیز از ان شهر برآمده
با لشکری بیشمار صف آرا شد و پس از کوشش بسیار خان معظم بفتح و ظفر اختصاص یافته خلقی انبوه از لشکر
روم بخاک هلاک افتادند و سر توپال یکی از قورچیان قزلباش بریده نزد خان آورد و تن او را نیز بموجب فرمان
پیدا نموده آن سر و تن را باهم دوخته بحکم خان معظم ببغداد برده در مقبره ابوحنیفه دفن کرد و بقیة السیف
رومیان بحال تباه راه فرار گرفتند خان معظم آن حدود را لگدکوب حوادث نموده ببغداد رفت و بار دیگر
آن شهر را در میان گرفت. مجملاً در کرمان بودم که شکست لشکر قزلباش و معاودت خان معظم از بغداد
اتفاق افتاد بخاطر رسید که درینوقت از بنادر فارس شاید ببصره و نجف اشرف رسیدن میسر تواند شد
باین عزم روانه بندر عباسی شدم و دران راه از ناتوانی و شدت تپ ربع که مدت شانزده ماه بود عارض
شده مشقت سخت کشیدم تا آنکه به بندر کنگ رسیده هنوز راه دریا ببصره مسلوک نشده بود و دران بندر

اقامت کردم پس از چندی خبر وصول خان معظم ببغداد و دیگر باره محصور شدن بغدادیان رسیده عاق
حصول مقصود گشت و محمد خان بلوچ بر فارس استیلا داشت و آوازه عزم تسخیر اصفهان و عراق و استخلاص
شاه طهماسپ در افگنده بود و گماشتگان خان معظم که در اصفهان و آنحدود اقامت داشتند بنا بر عدم استطاعت
مقاومت هراسان شده طغیان او را بابلیغ وجهی بخان معظم معروض و آن حادثه را بغایت عظیم وانمودند
خان مذکور بغداد را نزدیک بانجام رسانیده هراس بیقیاس بر احمد پاشا و محصوران مستولی شده صلاحیت صبر و سامان قلعداری
نداشتند در همان آوان قلعه گشاده میشد لیکن سوانح فارس و عراق خان معظم را بیقرار ساخته زیاده صلاح در اقامت آن حدود
ندید و با احمد پاشا سخن مواسا در میان آورده قول و قرار چند واقع شد او خود این معنی را هرگز امید نداشت
از نعمت عظمی شمرد و خان معظم بعزم دفع فتنه محمد خان از بغداد بسرعت برق و باد در حرکت آمده بلده
شوستر رسید و سکنه آن بلده با تقیا و محمد خان معروف و بهواخواهی وی متهم بودند در آنوقت ابوالفتح خان
حاکم آن دیار بقتل رسیده بسیاری از اعیان و اهالی آنجا معروض تیغ پاشا شدند و آنچه از خفت و خواری
و نهب و غارت و قتل و اسر نسبت ساکنان آن دیار واقع شد مجال ذکر نیست و خان معظم فوجی از
لشکر بما بجانب فارس روان کرد و خود نیز از عقب در حرکت آمد محمد خان نیز از شیراز با لشکری که داشت
بعزم رزم نهضت نموده در حدود کوهکیلویه تلاقی دست داده و محمد خان پای ثبات فشرده جنگهای
سخت کرد و نزدیک شد که آثار غلبه ظاهر سازد دران وقت آوازهٔ وصول خان معظم که از دنبال مقدمه
لشکر خود می آمد شیوع یافته لشکریان فارس را دل از جای رفت و شب در رسیده بود اکثر آن سپاه
ظلمت لیل را پرده حجاب خویش ساخته پراگنده شدند چون صبح شد چنان کسی با محمد خان نمانده بود
معدودی از قوم او و نزدیکان و چاکران که بسه هزار تن نمیرسیدند بر گرد خیمهٔ او باقی مانده بودند
محمد خان ناچار از آن مصاف عنان تافته با یلغار ببلده لار در آمد و در انجا یکی از اقوامش را با فوجی
بحکومت گذاشته بود بر آن شد که فوجی از مردم گرمسیر نیز فراهم آورده دیگر باره مستعد کارزار شود
در بندر عباسی چند کس از عاملان خان معظم بودند دران وقت چند کس از محمد خان نیز رسیده هردو
فرقه تطاول و تعدی مینمودند روزی برخی کس از بیچارگان ستمی سخت رفت و مرا خاطر شوریده و از اندلاحظه آن

ترک محاصره قلعه بغداد و توجه بدفع محمد خان
قتل شوشتر و خرابی آن
جنگ محمد خان
هزیمت محمد خان بصوب لار

بے تحمل شده دل از جا برفت و عزیمت برآمدن از ان ولایت کردم کشتی در همان وقت روانهٔ سواحل بلاد هند
بود من هم عزم روانه شدن مصمم نمودم و این روز دهم رمضان المبارک سنه ست و اربعین و مائة بعد الالف
بود کپتان جماعت انگلیشیه فرنگ چون از ارادهٔ من آگاه شد بمنزل من آمد و از رفتن به هندوستان ممانعت
آغاز کرده برخے از شنعتهای اوضاع آن ملک بیان نمود و ترغیب رفتن بفرنگ مے نمود و دران باب مبالغهٔ بسیار
کرد و راضی نشدم و در همان روز ترک همه چیز گفته خود تنها بکشتی در آمده روانه هند شدم و بیکی از سواحل تته
رسیده غرهٔ شوال بود که بآن بلده در آمدم و نمیخواستم که درین مملکت کسے مرا شناسد میسر نشده و همانروز
که بتته رسیدم جماعتے از تجاران بلده که در فارس مرا دیده بودند آگاه شدند و جمعے از اهل ایران نیز
در انجا اقامت داشتند و اکثر از آشنایان بودند. بالجمله این معنی در هیچ شهر و مملکت صورت نه بست
و اگر معتقد و رشدے هرآئینه موجب رفع بسیارے از مکاره و مصائب آلام بیشمار من بودے و انیقدر
که هستم مبتلا بگوناگون اندوه و ملال و زبونی حال نبودم چه صعوبت و غم تنهائی و بیکسی از انروز تا حالت
تحریر که اواخر سال اربع و خمسین و مائة بعد الالف است همیشه مصاحب و مستوعب اوقات من بوده
از نتائج روشناسی و گاه گاه ملاقات و مجالست ساعتے با اصناف خلق روزگار که وارد منزل من گردیده اند
تن و جان گداخته بیان چگونگی و وجوه اسباب من کثرهٔ آن درخور نگارش نیست و من آمدن اقامت
را درین مملکت از زندگانی محسوب نداشته همانا آغاز رسیدن بسواحل این ملک انجام عمر و حیات بود
و درین مدت هشت سال از انجا تا بلدهٔ دهلی که معروفست به شاه جهان آباد دیده ام و انچه از اوصاف و
احوال و اوضاع این مملکت و ساکنانش شنیده و یافته بودم همه معاین و انچه نشنیده و بخاطر خطور
نکرده بود مشاهده و معلوم شد از دو ماه افزون در تته اقامت نموده از بے صبری و حرکت از ایران
خود را ملامت کردم و از اختیار نکردن سفر بممالک فرنگ ندامت کشیدم و موسم سفر دریا گذشته تا بستان
در رسیده بود و در مراجعت بایران یا بجاے دیگر انتظار موسم آینده بایست کشید بالجمله دران بلده از
بے آبی و بد هوائی و اوضاع زشت که این مملکت را عرض عامست بے آرام شدم مردم گفتند بلدهٔ
خدا آباد از معموره هاے سنده که چند روزه راهست باید رفت و بجز ان ما منعی احتیاج نیست۔

برآمدن راقم حروف از ایران و سفر دریا از بندر عباسی ۱۱۵۴

ورود راقم [illegible] ۱۱۵۴

بکشتی از راه رود خانه که از نواحی تته تا کنار آن شهر کشیده میتوان رفت و قسمت چنان بود بسواری
کشتی بجدآباد در آمدم و از شدت حرارت و ناخوشی هوا و هجوم احزان و شدائد بامراض مختلفه صعبه
گرفتار شده مدت هفت ماه در انجا بیکس و بیمار بیفتادم چون بعض امراض را انحطاطی روی
نموده و زیاده توقف باسباب مختلفه مقدور نبود حیرتی طرفه عارض شد بفرمان قهرمان تقدیر باز
بسواری کشتی بشهر بهکر که چند روزه راه بر کنار همان آب سنده است رسیدم و اصلا طبع را ملائمت
و طاقت بر تحمل اوضاع و اطوار این دیار نبود و بیکسی و بی سامانی و قصور مقدرت علاوه وحشت و
آلام بود قریب یکماه توقف نموده ناتوانی و اختلال بر مزاج استیلا داشت ناچار بمحفه نشسته بصوب
ملتان روان ... و آن منازل را بمشقت طی نموده بقریه که نزدیک حصار آن شهر است رسیده مقام گرفتم
و در این مملکت زیاده بر همان مقدار بنا نیت نکرده و پیوسته امیدوار نجات بوده عوارض احوال ایران
بر خاطر گوارا نشد و همت مصروف بمعاودت بود مقدور نمیگشت تا آنکه مدت اقامت در ان قریه بتنهائی
و ناکامی قریب بدو سال رسیده و گاهی در ان ملال و اختلال خود را بنوشتن مشغول ساخته هوش
رمیده و حواس پریشان شده را این ندا امیداد شعر مطرب سماع بر کش و ساقی شراب ده ؛ ایام
را بحال و فلک را جواب ده ؛ و رساله کنه المرام را که در بیان قضا و قدر و خلق اعمال است با چند رساله
دیگر در ان مقام تحریر نموده ام و مخفی نباشد که حالات ایام اقامت این دیار از حوصله تحریر بیرون و آن
التفات بذکر مجمل هم انسان ناموس می آید و اصلا قابل تعرض و نقل نیست و اگر عنان بذکر بقیه سوانح
ایام خویش معطوف شود ناچار برخی از قبائح و فضائح احوال و اوصاف این دیار کدورت آثار شنعت
اطوار بمناسبت خواهد گرفت و بر کلک و صفحه افسوس است همان بهتر که ناظران چنانکه نگارش یافت بدایت
ورود مرا باین کشور نهایت و انجام زندگانی تصور نمایند و نیز پوشیده نماند که مجموع تحریر این
اوراق و التفات بنگارش خلاصه این احوال شیوه خامه و پیشه همت و مناسب اوقات و مرغوب خاطر
و مانوس طبیعت این خاکسار نبود بلکه فکرت و رویت از این شیوه بیگانگی و احتراز داشته بخاطر نمیگذشت
چه قطع نظر از عدم مناسب افسانه گوئی با احوال و پستی رتبه و قلت فائده و خساست این مقال

رسیدن بشهر بهکر

روانه شدن بطرف ملتان و اقامت در آن

مصروف گشتن بتحریر این اوراق

موانع و معایب دیگر نیز داشت که شایان این همقدار نبود چه لبعض سخنان بسا باشد که در نظر بیخبران مشتبه بشیوهٔ خود نمائی
که سرمایهٔ فرومایگان و نزد این همقدار سر همه قباحت گردد و لله الحمد و المنت افراط دوری و تجنب من ازین
شیوهٔ فطری بجائیست که موجب زبونی و خمول و درماندگی شده اما باعث بر تسوید آن شد که درین اوان که
آخر سال اربع و خمسین و مائة بعد الالف است و در بلده دهلی باشدت آلام و اسقام زاویه نشین اعتزال
خاطر شوریده لبریز ملال بود آسایش و آرام کرانه گرفته از تعطیل قوی و هجوم و اندوه خاطر بهیچ چیز مشغول
نمیشد و شبها خواب نبود بی اختیار آنچه مجمل احوال بزبان و قلم آمد در دو شب تا این مقام تسوید نمودم
ناظران بذیل عفو و اغماض در پوشند که حوادث دهر ناسازگار را کار با دل و دماغ شوریده آزرده
ما اثر ماست الی الله المشتکی من دهر عنود و خلق مردود قلیل حیاؤهم کثیر شقاؤهم علماؤهم جهلاؤهم
امراؤهم سفهاؤهم اتخذوا الهوی ربا لهم لعصا و تبار ربنا افرغ علینا صبرا و توفنا مسلمین **شعر**

لا بکت الله دنیا نافضتها ... لیست تفی عند ذی لب بقیراط ... ربنا ثابت عن الاحرار قاطبة ... فطاوعت
کل ضعفان و ضراط ... گران اقتاد لنگر کوه در دریا سفینه فرسا را ... خدا صبرے دهد دلهائی از جا رفته ما را ...

اکنون چون ذکر برخے از احوال بعد از ورود باین دیار بیجا است بقلم آمد اگر بطریق اجمال بقیة آن نیز
صورت انجامے یابد باکے نیست چون مدتے اتفاق اقامت در ملتان واقع شد سانحه غریبه روے
نمود در تابستان رودخانه سند که ازان ناحیه میگذرد و طغیان کرده صحرا و شوارع را فرو گرفت و خرابی
بسیار بعمارات و مساکن آن دیار رسیده مدار تردد بر کشتی شد و جماعتے غریق گشتند چون موسم خریف
رسید طغیان آب از صحاری و قری روے بکمی نهاده بعض زمین هاے مرتفع خشکی گرفت و مردم سال
خورده آنجا مے گفتند که قبل ازین نیز بعهدے چنین شده بعد از نقصان آب و علت وبا عالم گشته
خلقے بے حساب هلاک گردیده اند و دران سال نیز چنان شد مردم به تپ لرزه مبتلا گشته اکثر بطریق
غب و کمتر کسے ازان مرض صحت یافته باشد و اصلا چاره پذیر نبود آنها که معالجها کردند و آنان که نکردند
همه درگذشتند مگر بعضے که ازان دیار بیرون رفتند و یا در اجل ایشان تاخیرے بود و این حادثه
قریب به پنجاه امتداد یافت و مرا هم این تپ بشدت تمام عارض شده حالتے باقی نگذاشت و

طغیان رودخانه سند سنه ۱۲۵۷

دوران قریه که اقامت داشتم کسے بسر جا نماند و از آبادی بیغبا و ضروریات لابدیه یافت نمیشد و از همه ضرورتر وجود خدمتگار بود که حکم عنقا داشت و اگر بندرت در اوائل آن حادثه شخصے یافت مے شد که صحتے داشت بعد از دو روز مریض گشته محتاج به پرستار و خدمتگار دیگر بود تا آنکه بمیرد و صعوبت معیشت و زندگانی بهر حالت در هندوستان بر کسے که سائر ممالک عالم را دیده باشد پوشیده نیست اسباب و علل صعوبت از آن بیشتر است که معدود شود مجموع اوضاع و احوال این ملک مقتضی مشقت و تلخی معیشت است و این معنی بر مردمش مکشوف نیست بلکه خود را متعیش و مرفه تر از خلق عالم دانسته آن صعوبات و منافرات با طبائع ایشان ملائم و گوارا بر غیر محفوظ و بهر حال مخصوص ضد معیشت درین کشور بے استجماع سه چیز میسر نیست و آن زر وافر و زور موفور و بلدیت بتمام است و بر تقدیر استجماع شرائط مذکوره نیز اوضاع لغایت مختل و بے رونق و ادنی چیزے بے سعی و سرگردانی و انتظار مقدور نمیشود و آنقدر کار یکه در ممالک دیگر بیک نفر کارگذار سر براه تواند شد اینجا بده کس سرانجام نیابد و چندانکه بر خدم و حشم و اسباب مکنت بیفزاید اوضاع ناهنجارتر و بے انتظام تر است بالجمله از ملتان ناچار درچنان شدتے روانه لاهور شده بمشقت تمام تا بآن بلده رسیده بعد از چندے آن تپ رفع شده صحتے روداد تخمیناً سه ماه اقامت نموده با سباب چند ماندن در آن شهر مکروه و مضطر بسفر شدم و طرق و شوارع بتمامی این مملکت همیشه ناایمن و خطرناک است و با وجود تنفر و کراهت وصول ببلده دهلی که مقر پادشاه هند است ناچار از لاهور حرکت نموده شهر مان قضا بدهلی رسانید و مدت یکسال افزون اقامت نموده هجوم هموم بے آرام ساخت و عزم بیرون رفتن ازین ملک مصمم شده مراجعت به لاهور کردم و پیش نهاد خاطر اینکه از صوب کابل بقندهار رفته در مملکت خراسان بهر گوشه که اتفاق شود عزلت گزینم مقارن وصول بلاهور خبر رسیدن لشکر قزلباش بقندهار بقصد تسخیر و استرداد از ید افاغنه و محصور ساختن آن قلعه رسید و مرا عارضه بیماری سخت بر بستر ناتوانی افگنده مدتے امتداد یافت و هوا گرمی گرفته ایام برسات و شدت بارش این دیار در رسید و اقامت در لاهور بطول انجامیده منتظر وصول خبر انفصال مقدمه قندهار بودم که آن عائق از سر راه برخیزد و محاصره آن و آشوب در آن حدود امتداد یافت اکنون مجملے از وقائع ایران را که بعد از حرکت

بقیه سوانح ایران بعد از ورود بهندوستان سنه ۱۱۶۰ [illegible] حرکت از لاهور و رسیدن شاهجهان آباد [illegible] حرکت نمودن از ملتان و ورود به لاهور

ازان مملکت بهندوستان مسموع و معلوم شده بطریق ایجاز در اینمقام مے نگارد تا ذکر آن قضایا را
نیز صورت انجامے پدید آمده منتظران حقائق اخبار را انتظارے نماند نگاشته خامه وقائع نگار شده
بود که خان معظم طهماسپ قلیخان ترک محاصره ثانیه بغداد بسبب آشوب و استیلای محمد خان بلوچ در فارس
نموده بعزم استیصال وے بکوه کیلویه آمد و بعد از محاربه محمد خان مذکور منهزم شده بلار و گرمسیر آن حدود
آمده در اندیشه کار خود بود مجملاً خان معظم بشیراز رسیده گماشتگان خود را که بحکم محمد خان مقید بودند رهانیده
نوازش نمود و هر کس از متوسلان محمد خان هر جا بدست افتاد مورد سیاست و بازخواست شده لشکرے بدفع
محمد خان بگرمسیرات لار فرستاد محمد خان شهر و قلعه لار را گذاشته با فوجے که داشت بآن حدود رفت ازانکه
رعایای آن شافعیه و در الوقت معموری و جمعیتے داشتند و آمده بفکر سامان لشکر و تهیه مدافعه افتاد
آن قوم بخیال باطل از وے هراسان شده آنهمه مخالفت و منازعت او را با خان معظم حمل بر مواضعه
و تدبیر خان معظم در استیصال آنطبقه که چند سال بود اطاعت شاه بنا گذاشته نموده محمد خان مذکور
هر چند که کوشید اتفاق همراهی از انقوم ندید و چند انکه خواست ایشان را بفهماند که بعد ازین کسی بشما
ایذا نخواهد کرد و بتنهائی از تدبیر کار و محافظت خود عاجز بود سود نکرد و لشکر خان معظم آمد و در آمده آنقوم پراگنده
در قلاع و قرای خود متحصن شدند و محمد خان با معدودے که داشت راه فرار پیش گرفت که شاید خود را ببلوچستان
یا قندهار رساند فوجے از لشکر قزلباش بر وے سر راه گرفته جماعتے از همراهانش مقتول و خود زنده گرفتار
شده و بنزد خان معظم بردند و بعد از معاتبات درشت و برآوردن چشمهاے وے بخنجر محبوس گردید چون
میدانست که با قبح وجهے کشته خواهد شد همان شب خربزه بدست آورده خود را هلاک کرد و لشکر خان معظم آن
گرمسیر را لگدکوب حوادث ساخته آن طبقه شوافع را استیصال ساختند و معدودے بقیة السیف ایشان را
باطراف کوچانیده از بلاد دیگر رعایا آورده در ان امکنه سکنے فرمودند و خان معظم باصفهان رفته از انجا
بآذربایجان نهضت کرد و با لشکرهاے روم چه در حدود آذربایجان و چه در حدود ممالک ایشان بکرات
مصافهاے سخت و محاربات صعبه نموده در هر بار ظفر یافت و سرداران بسیار و لشکر بیشمار از رومیان
دران معارک مقتول شده قلعه ایروان و گنجه و برخے از مملکت گرجستان و آنحدود که در تصرف ایشان

مانده بود تمامی انتزاع شده جائی از مملکت ایران بضبط آن جماعت باقی نماند و باین اکتفا نکرده
چپاره در حدود مملکت ایشان استقامت نموده کار بدار کرد و اکثر آن دیار را خرابی و ویرانی تمام رسیده
از شکست های متواتر و ناچیز شدن سپاه بسیار و پاشایان نامدار و تلف شدن خزائن و سامان
سوفوره و خرابی اکثر حدود ضعف تمام بر احوال رومیان راه یافته رونقی در سلطنت ایشان نماند و
خوف و هراسی عظیم بسکنه آن دیار از سلطان و رعیت مستولی شده از جمعی مسافران هندوستان که
از حجاج بیت آمده استماع افتاد که در حدود مصر و شام و بلادی که از نواحی ایران دور بود ساکنانش
را از سپاهی و رعیت بخوف و هراسی مشاهده شد که مارا نیز در میانه ایشان خواب و آرام نبود و رومیان
از خان معظم مکرر درخواست مصالحه نمودند و صورت قبول و استقرار نیافت پس از حدود روم عطف
عنان بداغستان نموده در ولایت جماعت لزگی که در ایام فترت سر از اطاعت پادشاه ایران پیچیده بار و میان
موافقت و هنوز راه متابعت و اعتذار نه سپرده بودند اول فراهم آمده مدافعه آغاز کردند و بعد از
تنبیه و هزیمت ملتمس عفو و ملتزم اطاعت شده خان معظم بجول مغان از محال آذربایجان آمده از
جمیع بلاد ممالک ایران اعیان و کدخدایان و ریش سفیدان را طلب داشته با حضار ایشان محصلان
غلاظ گماشته بود همگی را در آن مکان حاضر ساختند و زمرهٔ خان مجلس شیخ مشهور نیز بنبردارن و ایلچی روم که بالتماس
صلح و مصادقت آمده بود آراسته مکید و کس از مشاهیر را ببهانه بقتل آورده اودوات سیاست جلوه
ساخت و در آن مجمع مهیب سخن در امر سلطنت آغاز نهاد و همه آن خلائق را مخاطب ساخته سخنان
سیاهیانه مذکور شد و چون ممهد بود جمعی از مخصوصان سخنهای مخلصانه و چاکرانه بر زبان راندند
و از مردم مشورت می خواست که مناسب پادشاهی کیست و مصلحت حال در چیست مردم
دریافتند و بمقتضای مقام زبان برگشادند و محمله متضمن اتفاق و اجماع خلائق نگاشته
حاضران بران مهر نهادند و نام سلطنت از شاه عباس نیز منسوخ گشته خطبه پادشاهی خان معظم
اجرا یافته بتسمیه نادر شاه قرار یافت و این قضیه در سال ثمان واربعین و مائة بعد الالف بود
و عبارت الخیر فیما وقع را تاریخ یافته حسب الحکم تغیر سکه سابقه شده بر یک طرف نقود اسم

مصالحه رومیان بخان اعظم

جلوس خان اعظم بر سلطنت ایران

دار الضرب و در یکجانب آن بتاریخ الخیر فیما وقع منقوش گردید. شنیدم که یکی از ظرفا و مورخان ایران اینچنین مصرع رسانیده بود. شعر بریدیم از مال از جان طمع ٭ بتاریخ الخیر فیما وقع ٭ و شاه طهماسپ شاهزاده عباس میرزا را نزد خود طلبیدا گاهی در مشهد طوس و بلدهٔ سبزوار و گاه در مازندران بسر میبرد و مستحفظان بحراست قیام داشتند و نادرشاه بتعمیر و تزئین عمارات روضهٔ منوره رضویه علی ساکنها التحیه پرداخته بعضی از ابنیه عالیه آن صحن مقدس را سراپا بخشتهای طلا تزئین نموده و نهر آبی از کوه پایهای آنجا بار آورده بر نهر خیابان که از صحن آن روضه میگذرد افزود و دران شهر مقبرهٔ عالیه جهة خود عمارت نموده انجام داد لیکن بعد از اتمام کوار آن لیقعه این بیت نوشته دیدند. شعر در هیچ پرده نیست نباشد نوای تو ٭ عالم پر است از تو و خالیست جای تو ٭ و چندانکه تفحص کاتب نمودند معلوم نشد. پس بممالک عراق نهضت کرد و جماعت بختیاری باز سر بطغیان و شورش برآورده بودند. بعد از محاربه سخت بر ایشان استیلا یافته بسیاری از آن قوم مقتول و بقیه از توانائی طغیان بیفتادند. از آن حدود عزیمت قندهار نموده حسین برادر محمود غلزهٔ را که ضابط قندهار بود از اراده خود آگاه ساخته براه مملکت کرمان بآن صوب در حرکت آمد حسین مذکور سامان موفور و لشکر آراسته داشت چون نادرشاه بحدود سیستان رسید. فوجی از افاغنه بفرمان حسین بعزم دستبرد رسیده مغلوب و منکوب و منهزم بقندهار بازگشتند و چون بحوالی قلعه قندهار رسید بانداز لشکری آراسته از افاغنه بعزم پیش آمدند و بعد از محاربه منهزم گشته بقلعه متحصن شدند و نادرشاه آن قلعه را که در رضانت و متانت شهرهٔ آفاق بود فرو گرفت و افاغنه در لوازم حزم و احتیاط و مدافعه دست گذشتگی چندیکه در حوصلهٔ طاقت داشتند مبذول ساختند و سودی نکرد لشکر قزلباش توابع و لواحق آن شهر را متصرف شده هرجا افغانی بود طعمه شمشیر گشت و نادرشاه در لشکرگاه خود حکم کرد که هر کس موافق حال منزلی عمارت کند و خود نیز به برآوردن حصار و بروج ساختن منازل و ابنیهٔ عالیهٔ اشارت نموده معماران و عمله که جمع کثیر همراه داشت باندک مدتی در انجام آن کوشیده در جنب قندهار شهری عظیم آراسته پدید آمد و به نادر آباد موسوم گشت اکنون چند کلمه که متعلق به هندوستان است مرقوم میگردد و بر واقفان حقایق احوال و متتبعان

اخبار و آثار پوشیده نیست که رهائی و خلاصی بابر میرزا ابن عمر شیخ از خمول و سرگردانی و حیرت و پریشانی
و عزو حشمے بر تتبع فرمان فرمائی میوده الا بوسیلهٔ تمسک و توسل باذیال دولت قاهرهٔ خاقان سلیمان
شان ابوالبقا شاه اسمعیل صفوی چه بر واقفان احوال اولاد و احفاد صاحبقران امیر تیمور گورگان
مخفی نیست که ایشان را با خود و خلائق را با ایشان چه سلوک بوده دقیقه از دقائق مخاصمه و مقاتله
بایکدگر مهمل نگذاشته خود را از قتل و ایذاے هم معاف نداشته اند و خلائق بطفیل تنازع و ظلم ایشان
همواره در رنج و عناو یا صناف محن و بلایا مبتلا بوده و چو دآن طبقه بر خاطرها گران و همتها مصروف
بدفع ایشان و بقدر قدرت و دقت فرصت خلائق نیز از قتل ایشان تقصیر نکرده اند و خوش
معاشرین این سلسله مغفرت پناه سلطان حسین میرزاے بفراست که بعد از استقرار دولت
نسبت بدیگران بغایت سنجیده و آرمیده بود تا آنکه بعد از رحلت آن مغفور و استیلاے شیبک خان
ازبک و اضمحلال اولاد آن بادشاه بقهر و عذر وی و ارتفاع اعلام شوکت او کار بقیه منتسبان
سلسله تیموریه از زبونی حال بجائے کشید که خلاصه آن بر متتبعان اخبار مستور نیست با لجمله نیروے
همت و پرتو التفات خاقان مصطفوی نسب بیهمال که صیت سطوتش خافقین را مالا مال داشت
بابر میرزا را در عرصهٔ ظهور در آورده پر و بال داد و مورد انواع عنایت و امداد گردید و وے نیز
مادام الحیوٰة چه در ایام دولت هندوستان و چه قبل از ان شیوهٔ اعتضاد و اظهار خلوص
و داد نسبت بآن دولت قاهرهٔ شعار ساخته گاهے باجراے خطبه و سکه و گاهے بارسال عرائض
نیاز و التماس مطالب خاقان سلیمان شان را خوشنود مے داشت و اولاد و احفادش را همیشه
شیوهٔ توسل و اعتضاد بدودمان علیه صفویه در هنگام عجز و اضطرار و لحاظ اغراض معمول
و مرکوز خاطر بوده در وقت سنوح قضایا هایله در ایران با زوال اغراض ایشان بسبب آسودگی
و عدم منازع قوی در گوشه مملکت هند آن شیوه را مبدل بآثار نخوت و غرور موفور ساخته راه آشنائی
مسدود میداشته اند و این عادت در طبائع سلسلهٔ بابریه استقرار یافته بهادر سوخ
این شیوه از تاثیرات آب و هواے هندست چه ظاهر است که خلق این دیار با کسے بے غرض

آشنا نیند و از باستان ما مهاسو پیدا است که قبل از اسلام نیز ایرانیان و فرو ماندگان این دیار را (تمکین)
طبیعت بوده هرگاه ملوک عجم خود یا یکی از سپهدار الشان متعرض این صوب شده اند هندیان
نیز وسے ظفر و تلاش در وسع خویش ندیده بنهایت مسکنت و زبونی را کار فرما و بهر صورت مطیع و باجگذار
بوده اند و چون بازگشت بایران زمین روی میداده باندک فاصله و فرصتی آنرا بآن تیره رائے
بملاحظه ارزاغ [?] صفتان بی اعتبار و فراهم دیدن مشتی درم و دینار ببلای غرور مبتلا شده در خانه
خود و عرصه خالی بنیاد لاف و گزاف نهاده احوال گذشته و عهد و میثاق را فراموش و تغیر سلوک
مینموده اند و همان معامله انتها [?] و این شیوه از ایشان بکرات کثیره تکرار یافته از انجمله در عهد منوچهر
است که بفرموده او سام بن نریمان بهند آمده کیسوراج را بایالت متمکن ساخت و آخر فیروز رائے
پسر کیسو مخالفت و خودسری بنیاد کرده کیقباد رستم دستان را بهند فرستاده فیروز بهزیمت رفته در جنگلهائے
هند پرورد و رستم سورج را بایالت تعیین نموده بازگشت و چنین در عهد سکندر و اردشیر بابک و
کسرے نوشیروان و غیره آن که مقام ذکر آنها نیست و وجه عدم ضبط سلاطین عجم هندوستان را
بارباب بصیرت واضح است چه کسی را که مقری و مقام اقامت چون ممالک ایران باشد که بالذات
اعدل و اشرف و بالعرض احسن و اکمل معموره ربع مکشوف است هرگز باختیار خویش اقامت
در هندوستان نتواند نمود و طبیعت مجبول است که بغیر از اضطرار راضی بتوقف درین سرزمین
نگردد و این معنی مشترک است در پادشاه و رعیت و سپاه و چنین است حال هر که او را حس صحیح بوده
در آب و هوای دیگر خاصه در ممالک ایران یا روم تربیت یافته باشد مگر آنکه غافل و بیخبر باین
دیار درآید و قدرت بر بازگشت نیابد و یا آنکه بسبب موانع و عوارض ویرا مجال اقامت در جائے
نمانده و سالت [?] ایام خویش را بصعوبت و زبونی ایام تمام گذرانیده درین دیار بمال و جاهے (اعتبار) [?]
رساند و بغایت ضعیف الاحساس و سفله نهاده بود دل دران بندد و بتدریج عادت پذیر گشته
انس و آرام گیرد در تاریخ مجوس دیده ام که ضحاک چون گرشاسپ را سردار کرده به هند
مے فرستاد ویرا سفارش نمود که بزودی آن ملک را مسخر ساخته کیباراج [?] سپارد و بازگرد

چه اگر لشکر هندی اقامت کند و دران مرز و بوم بمعاشرت آن مردم گذارند دیگر مرا بکار نیاید
ناچار باید بآن ملک را کرد یا بقتل رسانیده بهر دو ساره وا ندارم چه لشکر دست بلشت نتوان
برید و استاد اسدی طوسی در گرشاسب نامه نیز این حکایت را بنظم آورده — اشعار —

وصیت چنین کرد گرشاسپ را ∴ که در هنار پدر رود کن خواب را ∴ مداری ز خون سپاهان دریغ ∴
همین کار فرما درخشنده تیغ ∴ بحیستی ده انجام کار سترگ ∴ بر ایشان چنان زن که بر گله گرگ ∴
نمانی دران بوم سالی تمام ∴ که لشکر گران گیرد از ننگ و نام ∴ گر ستیگد زد چار موسم دران ∴
ز فرهنگ و مردی بنا بی لشان ∴ مجملاً حقیقت سلوک سلاطین صفویه با پادشاهان و

شاهزادگان سلسله بابریه بر عالمیان مستور نیست و هرگاه سلاطین این طبقه بر عادت خویش
در غیر وقت ضرورت تغافل و تاخیر در رعایت حقوق و مراسم آشنائی نموده بیگانگی آغاز نهاده
اند باز آنجانب با فقدان جمیع اغراض و دواعی بمحض شیوهٔ مردی و مردمی احیای لوازم
اشفاق و اعطاف معمول میگردیده و آنحق یکی از خصائص سلسلهٔ علیه صفویه جوانمردی
و وفا و پاس مروت و داد بوده و آنچه ایشان با متوسلان خویش بیگانه و آشنا حتی دشمنان
کینه ور در روز درماندگی و التجا از احسان و امداد و انواع اعانت و یاری و دلجوئی و مهمان نوازی
و غمخواری مقرون بکمال فروتنی و رعایت آداب سلوک داشته انداز نوادر و غرائب روزگار
است و این شیوه را بر طاق بلند نهاده کسی را از سلف و خلف با ایشان دعوی همسری نه نیست
و سلطان مغفور شاه سلطان حسین نیز در مدت سی سال سلطنت خویش این طریقه را
با سلسله بابریه مرعی داشته در ارسال سفرا تهنیت و تعزیت تاخیر نرفت - چون عهد
سلطنت آن پادشاه خجسته اخلاق سپری شده نوبت سلطنت بشاه طهماسپ رسید و آنهمه
آشوب در ممالک ایران شیوع یافت پادشاه هند بشیوهٔ خویش هرگز رسم پرسشی بخاطر
نگذشت بلکه با میر ویس و افغان راه آشنائی و داد و سلوک داشته و با حسین پسر ویس
افغان مذکور نیز در اواخر که ضابط قندهار شده بود با آنکه بملتان لشکر کشیده در قتل و غارت

وخرابی آن دیار تقصیرے نکرده بازگشت و نوبت طریق مراسله مفتوح شد بهر حال شاه طهماسپ
بعد از فتح اصفهان و استیصال افاغنه یکے از امرا را برسالت هندوستان فرستاده وقایع
آن ایام را به محمد شاه اعلام در نامه اشعاری شده بود که چون مخاذیل افاغنه خائن این
آستان و دزد این دیار اند و الحال بسزای خود رسیده بقیة السیف در هزیمت و فرار ندوانی
بیم لشکر ظفر اثر ایشان را گریزه گاهے سوائے هندوستان نیست باید که آن مدبران را راه و جاے
نداده نگذارند که بآن حدود درآیند. بالجمله محمد شاه پس از چندی نامه متضمن سخنان بے فروغ نوشته
ایلچی منصرف ساخت و بعد از جلوس شاهزاده عباس میرزا بجائے پدر والاگهر باز یکے از امرا
بسفارت هند تعین شده هم چنین سخنان در نامه او نیز مندرج بود پس از مدتے وے را نیز رخصت
انصراف داده همان قسم کلمات که بنفس الامر صحیح نداشت نگاشته بودند و بعد از چندی نادر شاه
یکے از معتبرین قزلباش را نزد برهان الملک که اعظم امرائے هند بود فرستاده به محمد شاه داده هردو
نامه نگاشته بود فرستاده مذکور را بعد از ورود بحدود این مملکت دزدان غارت کرده بهر از
التماس نامه از ایشان بستد و بمشقت تمام خود را رسانیده ادائے سفارت نمود اما خود قدرت
مراجعت نیافته هنوز درین دیار است. و چون نادر شاه بقندهار رسیده آن قلعه را فرو گرفت
محمد خان ترکمان را که از امرای صفویه بود باز بسفارت فرستاده سخنان گذشته را اعاده
گله از هنجار سابق نمود چون بشاه جهان آباد رسیده نامه برسانید وے را توقیف فرموده از جواب خاموش
شدند. و چند انکه او اظهار رخصت مے کرد سود نداشت گاهے در اصل نوشتن جواب تردد
خاطر داشتند و گاهے در اینکه اگر نوشته شود نادر شاه را بچه القاب باید نوشت متحیر و سرگردان
بودند. حقیقت اینکه توقیف محمد خان ایلچی را از تدابیر ملکیه شمرده توقع آن داشتند که شاید حسین
افغان با متحصنان قندهار بر نادر شاه ظفر یافته وے را ناچیز یا منهزم و آواره ساخته جواب نامه
نوشتن حاجت نماند. چون محاصره قندهار بطول و مراجعت محمد خان نیز بتعویق افتاد نادر شاه
فرمانے بوے نوشته مصحوب چند نفر سواران سریع السیر فرستاده از وے سوال حقیقت حال

فرستادن طهماسپ ایلچیان را بهندوستان

[illegible]

وسعی در حصول جواب وامر تعجیل عود نمود و چون جواب صادر نمیشد و رخصت ملحے یافت اشرپسے بران
نگشته بالجمله چون محاصره قندهار قریب یکسال شد وشهر نادر آباد در حنیب آن اهتمام یافت نادر شاه
بفرمود تا لشکر قزلباش بر انحصار هجوم آورده بر برج صعود نمایند وا فاغنه بے دست و پا شده آن
حصن استوار مفتوح گشته حسین مذکور معتید بمازندران فرستاده شد و در عرض چند سال از اثنا ان
بازکه افاغنه در شیراز منهزم شدند و همواره از طرف جمعے ازان قوم پراگنده بهندوستان در آمده
در هر جا سکنے واکثر در سرکارات ملازم شده داخل سپاه گشتند۔ والحق تکالیف ما لطیعے که به محمد شاه
مے نمودند بیرون از حوصله وسع وضبط وے بود ونادر شاه بتخریب قلعه قندهار فرمان داده مردم
بازار وسکنه آن را به نادر آباد سکنے فرموده وبصوب غزنین وکابل بحرکت آمده کوتوال قلعه
کابل را پیغام داد که ما را بمملکت محمد شاه کارے نیست اما این حدود چون معدن افغان است و
معدودے گریختگان نیز با ایشان پیوسته اند غرض استیصال این قوم است هراس بخویش راه نداده
در مراسم مهمانداری کوشد وخود بکنار شهر کابل نزول نمود۔ کوتوال وکابلیان مستعد
جنگ وجدال شدند ونصیحت وپیغام ایشان را سود نکرد فوجے از قزلباش بقتل ایشان
وتخریب قلعه مامور گشتند وبمجرد حمله وبنیاد تخریب برجے فریاد بر آوردند محصوران امان یافت
قلعه را خالی نموده بر علیحده پرداختند ودران حدود هر جا افاغنه فراهم آمده بودند لشکر برسر
ایشان رفته قتل مے نمودند ونادر شاه از توقف محمد خان بغایت آزرده شده چند کس از معتبرین
کابل را زبانی پیغامها داده به شاهجهان آباد روانه ساخت که بپادشاه وامرا برسانند وخود در
کابل توقف داشت فرستادگان به لاهور آمده به شاهجهان آباد رفتند وکسے سخن از ایشان
نشنید واگر شنید نه فهمید۔ بار از کابل یکے از لشکر با پانزده سوار همراه نموده بسفارت فرستاد چون
به جلال آباد رسیده در خانه فرود آمدند جمعے از کابلیان آنجا بر گرد آن خانه هجوم نموده اول سلاح
ایشان را در ربودند وآخر ده کس از ایشان کشته یکے فرار به کابل نموده صورت واقعه باز نمود
ومدت اقامت نادر شاه در کابل تخمیناً به هفت ماه رسیده وافاغنه آن حدود را قهر وقتل نموده بود

فتح قندهار و خراب نمودن آن

آمدن نادر شاه به کابل

قتل ایلچی نادر شاه در جلال آباد

از استماع خبر کشته شدن آن ده نفر بے قرار شده بصوب جلال آباد نهضت کرد و آن شهر را قتل
عام فرموده خلقے ناچیز شدند و از غرائب اینکه برائے رئیس قاتلان آن ده نفر خلقے از سرکار
محمد شاه معین شده بود که ارسال گردد و قتل عام جلال آباد عائق آن شد و از ان روز که خبر ورود
نادرشاه به کابل در هند شیوع یافته بود خاندوران امیر الامرا و نظام الملک به محاربه وے
معین شده در شاه جهان آباد اقامت داشتند و آوازه توجه خود را عما قریب بصوب کابل
منتشر مے ساختند و این نیز بزعم ایشان از تدبیرات ملکیه بود و از سوانح ایران که در جلال آباد
مسموع نادرشاه شده بود مقتول شدن برادرش ابراهیم خان بود که وے را امیر الامرائے
آذربائیجان نموده در دار السلطنه تبریز اقامت داشت - چون سفر کابل وقندهار دراز
کشید جماعت لزگی مستعد شده بمملکت شیروان که قریب ایشان است لشکر کشیدند ابراهیم خان
مذکور بآن مملکت درآمده بآن قوم مصاف داد و بقتل رسید نادرشاه چندان التفاتے بآن
قضیه ننموده فوجے از سپاه را رخصت نموده بجهة شیروان فرستاد و خود بصوب پشاور
در حرکت - ناصر خان حاکم صوبه کابل که در پشاور بود فوجے که داشت بر سر راه رفته جمعے
از افاغنه آن حدود را نیز فراهم آورده کریوهاے صعب و وادی هاے تنگ را باعتقاد
خویش محکم و مسدود ساخته بود نادرشاه بوے پیغام کرد که من در فلان روز خواهم رسید بهتر
آنکه از سر راه برخیزی سخن در نگرفت و روز موعود نادرشاه برسید و خلقے انبوه از افاغنه
و فوج ناصر خان بوادی هلاک رفتند و خان مذبور زنده گرفتار شده بعد از چند روز اعزاز
یافت و نادرشاه ببلده پشاور نزول نموده از آب اتک بکشتی عبور کرد در مملکت پنجاب خاصه
شهر لاهور فزع قیامت برخواست و من در آن شهر به بیماری صعب گرفتار شده بر بستر افتاده
بودم و چون خلق هندوستان را نیکو شناخته از اوضاع ایشان ملول و از ادراک و تمیز ایشان
مایوس تمام داشتم بر حال عجزه و زیردستان دل بسوخت و در طرف آن مدت قدرت روانه شدن
بصوب خراسان نیافته بودم و چون بیقین مبدأ النتیجه اوضاع مقتضی ورود نادرشاه بهندوستان

ورود نادرشاه بجلال آباد و قتل عام آن بلده

کشته شدن ابراهیم خان در شیروان

جنگ ناصر خان و گرفتاری وی

ورود نادرشاه به بلده پشاور

عبور نمودن از اتک

وصوبه کابل در آمده بود وحرکت من اگر میسر آمدی ناچار بهمان راه بودی وطبیعت وبینش اهل این دیار مقتضی آنکه لامحاله رفتن مرا محرک آمدن اوداشتند واین معنی نیز مکروه خاطر وعایقی شده بود وقطع نظر از موانع بسبب شورش عبور از آن طریق تعسر تمام داشت لهذا تا آن زمان در لاهور مانده بودم درانوقت که آشوبی چنان افتاد و در صورت احوال آن مردم امید بهبود نبود در خود طاقت ملاحظهٔ اوضاع حال ومال ایشان نیافتم وبسبب اختلال احوال حالت معاشرت با لشکر قزلباش نیز نبود با ضعف ونقاهتی تمام از لاهور بصوب سلطان پور حرکت نموده آن مملکت بهم برآمده بود وهر کس دست بغارت ویغما برآورده چندین هزار قطاع الطریق شوارع را فرو گرفته چند روز در قرای آن محال توقف روی داد پس بسیر هند درآمدم وتمام آن ایام چه در راه و چه در منزل بمدافع بگذشت ونادرشاه بکنار لاهور رسید زکریا خان حاکم لاهور با چهارده پانزده هزار سپاه واستعداد خود بر لب آبی که متصل شهر میگذرد اطراف خود مضبوط ساخته صف آراسته بود وکیفیت صلح وجنگ هند هردو نیز از غرایب است - القصه نادرشاه با فوجی از لشکر اسپ در آب رانده بگذشت وچند سوار قزلباش بر سپاه لاهور تاختند شجاعان وبهادران ایشان که در سواری ماهرتر بودند بگریختند وباقی بهم برآمده متلاشی ومتحیر شدند آخر حاکم با منسوبان بقلعه درآمد ونادرشاه با سپاه متصل بشهر نزول کرد حاکم لاهور عریضه نیاز واعتذار فرستاده التماس امان کرد وبحضور نادرشاه آمده عزت وخلعت یافت وبدستور سابق برقرار ماند ونادرشاه جمعی را در قلعه لاهور گذاشته بصوب شاهجهان آباد درحرکت آمد ومحمدشاه با جمعی امرا ولشکر چندگاه بود که از شهر برآمده بتانی تمام می آمد من از سرهند که بغایت خراب ومحصور لشکر دزدان بود با جمعی پیادگان وتفنگچی که فراهم آورده با خود داشتم بجانب دهلی روانه شدم واز میان لشکر محمدشاه که قریب بدو ماه بود چهار منزل راه طی نموده با ازدحام تمام بود عبور نموده بشهر درآمدم وبعد از ایامی چند از آن شهر شوریده وضایع گوشه گرفتم ونادرشاه دو سه نوبت از لاهور تا رسیدن به لشکر هندوستان پیغام روانه ساختن

محمد خان ایلچی خود بمحمد شاه نموده و ایلچی مذکور را همراه داشتند و رخصت نمی نمودند و دران وقت
معلوم نمیشد که غرض از نگاهداشتن او چیست تا آنکه نادرشاه رسیده در موضع کرنال که چهار
منزلی الحال شاهجهان آباد است تلاقی دست داده جنگ درپیوست هندیان توپخانه برگرد
خویش چیده محصور بودند. فوجی از قزلباش نیز براطراف ایشان تاختن آورده راه آمد و شد
ایشان مسدود و قحط غلا دران لشکر افتاده حالتی که در عالم غرور گمان نکرده بودند روی نمود
و نادرشاه لشکر بدو قسمت کرده بعضی را در مضرب خیام خود گذاشته و با فوجی بر سر ایشان رانده
برهان الملک زنده دستگیر شده. خان دوران امیر الامراء و مظفر خان برادر وی و جمعی
از امرای نامی با لشکر انبوه بقتل رسیده شب بمیان آمد. و محمد شاه و بقیة السیف که هنوز خلقی
بی شمار بودند چون سواران قزلباش را منتشر یافته هراس داشتند طاقت و مجال فرار در خود
ندیده بر جای خود ماندند و هر کس فرار کرد اگر بدست قزلباش نیفتاد رعایای آنحدود وی را
زنده نمیگذاشتند و آن را که از خویش می گذشتند عریان ساخته سر میدادند. شعر اذا کان
الغراب دلیل قوم ٭ فناؤوس المجوس لها مقیل ٭ القصه نظام الملک و محمد شاه بعض
مقربان بتوسل و اعتذار بمعسکر نادرشاه رفته امان یافتند و نادرشاه محمد شاه را تسلی نموده
نوید عدم تعرض بجان و ملک و ناموس داد القصه نادرشاه با همه لشکر بشهر درآمده در
قلعه شاهجهان آباد نزول نموده و محمد شاه نیز با وی در قلعه بود و امرا و لشکریان هند
بوضع معمول سابق در مساکن خود قرار گرفتند و این بتاریخ نهم ذی حجة الحرام احدی
و خمسین و مایة بعد الالف بود چون هنگام عصر روز یازدهم شهر مذکور شد هندیان آوازه
درافگندند که نادرشاه درگذشت بعضی میگفتند وفات یافته و برخی را سخن اینکه بغدر و
تمهید محمد شاه هلاک کرده علی ای حال در یک ساعت موت او شهرت گرفت و وی صحیح
و سالم با جمیع کثیر در قلعه نشسته بود ابواب آن شب و روز مفتوح و بفصل مهمات
مشغول و برخی از سپاهش در حول قلعه و خانهای شهر ساکن و بعض بر کنار رود که

رسیدن نادرشاه در موضع کرنال و مصاف نمودن با محمد شاه و غالب آمدن ٭ [illegible]

طغیان سکنه دهلی

متصل بشهر است فرود آمده بودند مجملاً بمجرد این شهرت کاذبه در هر کوچه و کنار فوج جفا پیشه
کم فرصت با اسلحه و یراق از دحام و شورش افگنده بقتل و تاراج قزلباش همت گما
و این هنگامه تمامی شهر را فرو گرفت. قزلباش که فهم زبان هندیان نمیکردند و خبر از جائے
نداشتند متفرق یکه و در هر کوچه و بازار در گذر بودند هندیان غافل بایشان رسیده میکشتند
و با آنکه شب در رسید شورش انگیزان بدمآل اصلاً آرام نگرفتند و آن هنگامه در افزایش
بود چون مکرر حقیقت حال بعرض نادرشاه رسید سپاه را امر نمود که هر کس بجای خود تمام شب
خود آرام نموده بانتقام نپردازند و اگر هندیان بر سر ایشان هجوم آورند مدافعه نمایند و دران
میچکس از امرائے هند که واقفکار بودند اصلاً متعرض تسکین نائره آن فتنه و غوغا نگشت
بلکه چند نفرے که حسب الاستدعا از نادرشاه گرفته برای اطمینان و محافظت خود بخانه برده
بودند در منازل ایشان مقتول شدند و با آنکه در جنگ کرنال قریب هشت کس قزلباش
اندک بزخم تیر مجروح و زیاده برسه کس مقتول شده بود درین هنگامه قریب بهفتصد کس
ازان طبقه متفرق بقتل رسید. بالجمله چون روز شد همان آشوب در اشتداد بود نادرشاه
صبح از قلعه سوار شده بقتل عام فرمان داد و فوجے از سوار و پیاده بآن کار مامور گشته
بایشان گفت تا جائے که یکے از قزلباش کشته شده باشد احدے را زنده نگذارند لشکر
قزلباش بنیاد قتل و غارت کرده بمنازل و مساکن آن شهر در آمدند و قتلے با فراط
کرده اموال بیغما و عیال باسیری بردند و بسیارے ازان شهر خراب و سوخته شد. چون
نصف روز بگذشت و تعداد کشتگان از حساب درگذشت نادرشاه ندائے امان بقیة السیف
در داده. لشکریان دست کوتاه کردند و پس از چند روز که شوارع و مساکن پر از اجساد
مقتولین بود و هوا عفونت یافته عبور نیز دشوارے داشت حکم به تنظیف آن شد.
کوتوال شهر در هر گذر آنها را جمع آورده با خس و خاشاکے که از عمارت فرو ریخته بود
بے آنکه تمیز مسلم و کافر شود همه را بسوخت. و نادرشاه ذخائر پادشاهی و مال پادشاهی را

قتل عام دہلی

بتصرف آورده از مردم نیز زرها حاصل کرد چون بسبب دواعی شتاب در معاودت داشت تمامی ملک سند و صوبه کابل را با بعض محال پنجاب که به تنخواه صوبه کابل است از مملکت هندوستان و تصرف محمد شاه وضع نموده ملحق بممالک ایران ساخت و محمد شاه را و امرای هند را طلبیده مجلسی بیاراست و محمد شاه را جیغه داده امرا را خلعت بخشید نصایح نموده بسلطنت بگذاشت و دختری از احفاد اورنگ زیب بادشاه بحباله نکاح پسر کوچک خود نصر الله میرزا که همراه داشت در آورده بتاریخ هفتم صفر اثنی و خمسین و مائة بعد الالف از شاهجهان آباد کوس مراجعت کوفته بازگشت - و از سوانحی که درهمین روز در ایران روی داده مقتول شدن شاه طهماسپ صفوی در بلده سبزوار است - چون نادر شاه پسر بزرگ خود رضا قلی میرزا در ایران نایب گذاشته بهند آمده بود روزی که عوام شاهجهان آباد بدروغ مرگ وی را شهرت داده بنیاد شورش کردند همان روز این خبر باطراف انتشار یافته بایران سرایت کرد و هنوز کذب آن معلوم نشده بود رضا قلی میرزا که در مشهد مقدس اقامت داشت بفکر کار خود افتاده حیات آن بادشاه نوجوان را با اینکه هرگز در عرض آنمدت بر سر داعیه سلطنت نیامده بود و پاسبانان بحراستش قیام داشتند - منافی انتظام کار خویش دانسته اشارت بقتل وی نمود و او را از پا در آورده بمشهد مقدس آورده مدفون ساختند و پسرانش عباس میرزا و سلیمان میرزا که هر دو صغیر بودند نیز وداع دهر فانی نموده اولاد از وی نماند **شعر** نعد المشرفیة والعوالی ٭ و تقتلنا المنون بلا قتال ٭ و نرتبط السوابق مقربات ٭ ولا ینجین من خبب اللیالی ٭ و قال العلامة الدر جمال الدین یاقوت المخطاط و لقد احسن و اجاد **شعر** و اخوانا حسبتهم دروعا ٭ فکانوها ولکن للاعادی ٭ و خلتهم سهاما صائبات ٭ فکانوها ولکن فی فوادی ٭ و قالوا قد صفت منا قلوب ٭ لقد صدقوا ولکن عن ودادی ٭ و از نوادر اتفاقات اینکه مرا در حالت که اصلا فکر و خیال متذکر و متوجه این حادثات و واقعات نبود ناگهان گویا بگوش دل گفتند که مدت سلاطین صفویه لفظ صفویه است - چون ملاحظه نمودم دیدم که مطابق بود چه خروج خاقان سلیمان شان اسمعیل از

مقتول شدن پادشاه مرحوم شاه طهماسب ٭ مدت سلطنت صفویه

دار السلطنت لاهیجان اگرچه در اربع وتسعمائه است اما جلوسش بر سریر سلطنت در دار السلطنت تبریز بتاریخ سبع وتسعمائه روی داده وخلع عباس میرزا از نام سلطنت وجلوس سلطنت نادرشاه چنانکه نگاشته در ثمان واربعین ومائة بعد الالف واقع شد پس مدت سلطنت این سلسله علیه دویست وچهل ودو سال بتمام خواهد بود که باعدد صفویون مطابق است مجملا چون شمه ازین واقعات بالعرض بقلم آمد وخامه را دیگر سر التفات بذکر بقیه حالات نیست اکنون چند کلمه از خاتمه احوال خویش نگاشته اقتصار مے نماید۔ ختم الله لی بالحسنی وجعل منقلبی فی الآخرة خیراً من الاولی

خاتمه احوال راقم

از حین ورود لشاهجهان آباد تا حال تحریر که آخر سال اربع وخمسین ومائة بعد الالف است ۱۱۵۴ سال سیوم وکسری گذشته که درین بلده اوقات بسر برفته وپیوسته در خیال حرکت ونجات ازاین کشور که بتجا منافر افتاده بوده ام واز کثرت موانع عایقه میسر نیامده ازره ناهموار زندگی پنجاه وسه مرحله بقدم استوار صبر وشکیب پیموده ام وکالبد عنصری از هجوم آلام واسقام درهم شکسته وقوای نفسانی افسرده وعاطل سر در جیب خمول کشیده اند اکنون عاجز وناتوان گوش بر ندای اجل نشسته ام رب ان تعذبنی فانا من عبادک وان تغفرلی فانک انت الغفور الرحیم۔ فطرت وجبلت را با بیگانه کشور کون وفساد آشنائی ومایه انسبتی شود وچون به در آمدن اختیاری بود نه در رفتن۔ چندی بخون جگری ساختم

رباعی

برخیز حزین از سر دنیا برخیز
تنها تو درین انجمنے بیگانه
زین کهنه کمین تو ای مسیحا برخیز
برخیز ازین میانه تنها برخیز

لنا را الله الغفران وان یبدل بالفرح الاحزان۔ انه جواد کریم ۵

نوشته بماند سیه بر سفید
نویسنده را نیست فردا امید

تمام شد

اصول السماع عربی مع ترجمہ اردو - از حضرت مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ حضرت محبوب الٰہی دہلوی قدس سرہما تحقیق مسئلہ سماع مین مستند کتاب ہے - قیمت ۴ر

انوار الاولیا - اسرار الاولیا ملفوظ حضرت باوا صاحب شیخ فرید الدین مسعود گنجشکر اجودہنی رحمۃ اللہ علیہ کا ترجمہ ہے اسرار الاولیا کو باوا صاحب کے خلیفہ اعظم حضرت مولانا بدر الدین اسحاق رضی اللہ عنہ نے جمع فرمایا تہا قابل دید کتاب ہے

قیمت صرف ۶ر ہے

تذکرۃ المعین حضرت خواجہ اجمیری رض کی سوانح عمری - خاندان چشت کے ۳۰۶ بزرگون کا ذکر - میر سید حسین خنگ سوار کے حالات قیمت ۱ر

مخدوم صاحب کا حال - حضرت مخدوم علاؤ الدین علی احمد چشتی صابری کلیری علیہ الرحمۃ کے مختصر حالات قیمت -

شجرہ چشتیہ صابریہ - از مولوی اسد اللہ خان صاحب مدرس مشن اسکول مین پوری - و منشی حافظ اللہ صاحب قیمت ۲ر

عذر و معذرت - حضرت رب العزت کی بارگاہ مین عذر تقصیرات - یہ کتاب نظم ہے - قیمت ـــ

صحائف السلوک - از کلام معرفت التیام فرد الحقیقۃ سراج الواصلین حضرت شیخ نصیر الدین محمود چراغ دہلی رح قابل دید و لائق خرید کتاب ہے - اس مین آپکے ساٹھ مکتوب ہین جو آپ نے اپنے خلفائے راشدین و مریدان با اعتقاد کو تحریر فرمائے تہے - ہر رقعہ موافق سلیقہ انور حضرت مصنف علیہ الرحمت منور ہے - مضامین تصوف بمطابقت شرع شریف نہایت خوبی سے تحریر مین لائے گئے ہین - ایک جلد ضرور طلب فرمائیے - قیمت - عہ ر

مناقب سلیمانی در حالات حضرت فخر الاولیا ختم المشائخ غریب نواز حضرت خواجہ شاہ سلیمان تونسوی رضی اللہ تعالیٰ عنہ - مصنفہ حضرت سراج السالکین زبدۃ العارفین مولانا مولوی غلام محمد خان صاحب چشتی رح - صرف یہی کتاب حضرت فخر الاولیا کے حالات مین ایسی لکھی گئی ہے جو آپکے سامنے لکھی گئی ہے اور آپ نے ملاحظہ فرما کر استحسان فرمایا بار دیگر مع دو تکملہ جات - قیمت ۴ر

رشد نامہ محشی از حضرت شیخ قطب العالم عبد القدوس گنگوہی رض عمدہ کتاب لائق دید ہے - جویائے معرفت کیواسطے قابل خرید ہے - قیمت ۴ر

مجالس حسنیہ ارشادات و حالات خاندان حضرت خواجہ کمال الدین علامہ چشتی رض ملفوظات حضرت خواجہ حسن محمد چشتی رض جمع فرمودہ جناب خواجہ مظہر اللہ التام الصمد چشتی رض مصنف حصہ دو نسخہ قیمت ۲ر

غرائب الفواد - کاشف رموز معانی اشعار متصوفہ ہے - جنکے مطالب کی فہم سے معمولی لیاقت کے طالب العلم تو کیا اچہے اچہے علماء دین قاصر تہے اسی وجہ سے اون کے قائلین پر فتوہ ہائے کفر دیئے گئے - اس کتاب مین نہایت شرح سے ایسے جملہ اقوال و اشعار کے معانی بیان کیئے گئے ہین کہ عقل حیران ہے - از حضرت قطب العالم عبد القدوس گنگوہی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ - قیمت ۲ر

ارشاد الطالبین - حاشیہ اردو - ہم پلہ کشکول کلیمی ہے - از حضرت شیخ جلال الدین تہانیسری رح - اس مین اذکار خفی و جلی - مراقبہ - محاسبہ - وغیرہ کی ترکیبین بیان فرمودہ حضرت قطب العالم شیخ عبد القدوس گنگوہی رح - نہایت وضاحت سے درج ہین - قیمت ۲ر

رد ہنود - رد مذہب ہنود مین یہ چہوٹی کتاب جس قدر بضخامت کمتر ہے اوسی قدر بمطالب بہتر ہے - اس مین مباحثہ کے طور پر ہندوؤن کی جانب سے سوال کرکے اوسکا جواب مدلل اور شافی خود اون کی ہی کتابون سے دیا ہے کہ ناطقہ بند کر دیا ہے - اسکے آخر مین شیخ سلیم رح کی مشہور و معروف کہتا سلوکی بطور ضمیمہ ہے - یہ کتاب بہی دیکہنے کے لائق ہے - قیمت ۴ر

انوار حکمت - چہوٹی چہوٹی نصیحتین لائق تعلیم اطفال - از حکیم یوسفی - قیمت آدہ آنہ

تفریح الاحباب فی مناقب الآل والاصحاب اس کتاب مین خلفاء اربعہ کے فضائل عشرہ مبشرہ کے مناقب ازواج مطہرات کے فضائل تمام اہلبیت کے ستودہ خصائل - حضرات حسنین علیہما السلام کے برگزیدہ شمائل درج ہین - ایک کالم مین عربی - دوسرے مین اوسکا ترجمہ اردو - قیمت ۸ر

منہاج السالکین ترجمہ جوگ بشسٹ - یہ کتاب تصوف مذہب ہنود مین ایک اعلیٰ درجہ کی کتاب ہے جسکو بشسٹ منی جی نے راجہ رامچندر والی اجودہیا کے واسطے تالیف کیا تہا لائق مترجم نے تصوف اہل اسلام سے حاشیہ پر مقابلہ کیا ہے جس سے معلوم ہوتا ہے کہ سوائے مغائرت لفظی کے اصول ایکہی ہین - اور تہوڑا سا سمجہ کا پہیر ہے یہ کتاب نہایت عمدہ قابل دید ہے - قیمت عہ ر

لطائف الحق یہ ترجمہ نکات الحق کا ہے - اصل کتاب حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی رح کی تصنیف ہے - قیمت ۵ر

مولود مرغوب القلوب معروف بہ کلام شاہد - بطور عریضہ بہار - عمدہ مولود ہے - کلام دلکش - قیمت ۴ر

مولود حافظ نظم و نثر - از مولوی محمد حافظ اللہ - مختصر مولود قیمت ۲ر

آداب المریدین اردو

آداب المریدین بزبان عربی حضرت مقتدائے جن والنس ابو النجیب محمد عبد القاہر سہروردی رضی اللہ عنہ کی تصنیفات سے ہے۔ یہ کتاب نہایت ہی تحقیق کے ساتھ حضرات صوفیہ کے اعتقادات۔ تصوف اور فقر کا فرق۔ عبادات و معاملات کے احکام۔ صوفیون کے آداب۔ تصوف مین مشائخ کے اقوال۔ اہل تصوف کے مذہبی احکام۔ صوفیون کے اخلاق و عادات۔ مقامات صوفیہ کا حال۔ دلون کے معاملات اور اون کے حالات جو حضرات صوفیہ نے بیان کئے ہین۔ اختلاف مسالک اصفیا کا تذکرہ۔ صوفیہ کے اقوال دربارہ فضیلت علم صوفیون کے آداب گفتگو۔ حالت ابتدائی کے آداب۔ نفس کی رعایتون کا ذکر۔ آداب صحبت ہم نشین و شیخ مریدون کے واسطے آداب صحبت۔ مسافرون کے ساتھ صحبت کے آداب۔ جہلا کے ساتھ صحبت کا طریقہ۔ چھوٹو بچون کے ساتھ صحبت کے آداب۔ آفردون کے ساتھ صحبت کے آداب۔ عزیز و اقارب۔ امرا۔ و سلاطین کے ساتھ صحبت کا طریقہ۔ آنکھ۔ کان۔ دل۔ اور ہاتھ وغیرہ کے آداب۔ صوفیون کے آداب سفر۔ آداب لباس۔ کہانے اور سونے کے آداب۔ آداب سماع۔ آداب نکاح آداب سوال۔ آداب مرض۔ آداب موت۔ آفت و بلا مین پڑنے اور پہنسنے کے بعد کے آداب۔ اون آداب کا بیان جو شرعی رخصتون اور اجازتون مین برتے جاتے ہین۔ وغیرہ وغیرہ۔ کو شرح و بسط لکھا ہے۔ فی الواقع دریا کو کوزے مین بند کیا ہے۔ اس کتاب مستطاب کی زیادہ تعریف فضول ہے۔ حضرت شیخ ابو النجیب عبد القاہر سہروردی رحمۃ اللہ علیہ کا علم و تبحر خود اسکا سچا گواہ ہے۔

آپکے مریدون مین شیخ شہاب الدین عمر سہروردی۔ شیخ روزبہان مصری اور شیخ عمار یاسر رضی اللہ عنہم اس پایہ کے بزرگ ہوئے ہین کہ تمام عالم اون کی خدا شناسی و قربت الہی علم و کمال سے واقف ہے۔ بہت بڑی تلاش و جستجو سے یہ کتاب بہم پہونچا کر اردو ترجمہ کرکے نفع عام برادران دینی کے واسطے شائع کیا ہے۔ یہ کتاب ہر وقت پاس رکھنے اور اسپر کاربند ہونے کے قابل ہے قیمت ۸/

مولود لطیف۔ مولود تو آپ نے بہت دیکھے ہونگے مگر یہ بھی اپنی وضع مین انوکھا ہے۔ قیمت ۴/

خیابان رحمت۔ از مولوی حسن مرتضی شفق عماد پوری عمدہ کلام ہے۔ نثر قابل تعریف۔ نظم لائق داد۔ ضرور طلب فرمایئے۔ قیمت ۲/

حجاب النساء منظوم ہے۔ اس مین مستورات کو پردہ مین رکہنے کے ثبوت۔ احادیث معتبرہ سے شرعی طور پر دیئے ہین۔ قیمت ۲/

تفتیش پولیس یہ قانونی کتاب ہے اور قانون مین بھی قانون شہادت سے متعلق۔ جو مقدمہ کی جان ہوتی ہے اس کتاب مین مولوی غلام محمد خان صاحب مجسٹریٹ درجہ اول سابق انسپکٹر پولیس نے تمام واقعات تنقیحی و واقعات متعلقہ و ضمنی کی بحث عمدہ طور سے کی ہے اور آسان طور پر اس امر کی تعلیم دی ہے کہ سب انسپکٹران پولیس و دیگر افسران پولیس کو اسطرح تحقیقات کرنا چاہیئے۔ مولوی صاحب مدرس اعلی مدرسۂ اعلی پولیس بھی رہ چکے ہین اور یہ کتاب اونکی قیمتی تجربہ کا فوٹو ہے افسران پولیس ضرور اس کتاب کو ملاحظہ فرمائین بہت مفید ثابت ہوگی۔ اس کتاب کی نسبت عالیجناب کرنل ایم ایم بوئی صاحب انسپکٹر جنرل پولیس ممالک متوسط ناگپور و دیگر معززز افسران پولیس نے اپنی رائے ظاہر فرمائی ہے کہ جو اہلکار پولیس اس کتاب کی مجوزہ طور پر تحقیقات کرکے مقدمہ چالان کریگا وہ ملزم عدالت مجسٹریٹی سے ضرور سزایاب ہوگا۔ قیمت ۴/

بحر الحیات ترجمہ اکسیر حیات۔ از سید محمد غوث شطاری رح عملیات مین نایاب اور مستند کتاب ہے۔ قیمت ۸/

دیوان مضطر۔ نعتیہ اور عاشقانہ دونون طرح کا کلام۔ تاریخی اسمار کا خزینہ ۱۳۱۱ ہجری سے ۱۳۱۵ ہجری تک کے ہزار اسلامی تاریخی نام نمبروار مرد و عورت کے ہرسال کے جدا گانہ اور متعدد۔ قیمت ۸/

مجموعہ دیوانہائے نعت اس مین چار شاعرون۔ محفوظ۔ ہما۔ لطیف اور شباب۔ کا کلام نعتیہ ہے۔ نعت خوان صرور منگالین۔ قیمت ۱۲/

گلدستہ سہرا۔ نعتیہ سہرے۔ مشہور استادون ذوق۔ امیر۔ داغ۔ وغیرہ وغیرہ کے قابل دید ہین۔ ایک نسخہ ضرور طلب کیجیے۔ قیمت صرف دو آنے۔ ۲/

اطلاع۔ کتاب سوانح عمری شیخ علی حزین رحمت اللہ علیہ کی تلاش صحت۔ اور طبع مین مطبع کا بہت صرف ہوا ہے اور ...
... نسخون سے صحیح کرکے چھاپا ہے لہذا اسکے طبع کرنے کی کسی کو اجازت ...

CALL No. { ف / ع۲۴۶ ACC. NO. ۱۳۷۳۳

AUTHOR

TITLE سوانح عمری شیخ علی حزین

THE BOOK MUST BE CHECKED AT THE TIME OF ISSSE

فارسی

MAULANA AZAD LIBRARY

ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:—

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of **Re. 1-00** per volume per day shall be charged for text-books and **10 Paise** per volume per day for general books kept over-due.